

АРХИВ

НИЗАМИ КӘНЧӘВИ

ЕДДИ КӨЗӘЛ

Азәрнәшр - 1941

НИЗАМИ
ГЯНДЖЕВИ

АЗЕРНЭШР
1941

1941
388

АРХИВ

НИЗАМИ
КЭНЧЭВИ

894.360-3
H-65

1706

Нәсрә чәһирәһи: Мир Мәләк Пашаев

10802

Азәрбајҹан К. Көзәл
Dəvlət K. Kəndənlə
1944

АЗЕРНЭШР
1941

Редактору: *Рзагулузаде Михаил*

*Чапа имзаланмыш 30/1-41. Чап листи 9 1/2.
Учот нәшрийят листи 8,7. Бир чап листиндө кетмиш нуруфат 42.688. Тираж 8000.
Сифарши № 13. ФГ 4108.*

*Гиймәти 5 м. 25 г., ади чилд 75 г.,
коленкор чилд 1 м. 75 г.*

*Азәрнәшр мәтбәсиндә чап олунду, 26-лар
адына „Китаб Сарайы“, Баки, Әли Байрам
ов күчәси.*

ЕДДИ КӨЗЭЛ

I

Азәрбайчан халгынын бөйүк мütәфәккири вә даһи сәнәткәры Низами Кәнчәвинин «Хәмсә» (беш әсәр) ады илә бүтүн дүняя мәшһур әсәрләринин белә бир адла бирләшдирилмиш олмасы, әлбәт ки, тәсадүфи дейилдир. Бу заһири бирләшдирмә әләмәти олмасыды да, онун бүтүн әсәрләри дахили идея, мәгсәд бирлийи илә бир-биринә мөһкәм сурәтдә бағлыдыр.

Низаминин өз гаршысында гойдуғу бөйүк ичтимаи мәгсәд—конкрет бәдни мисаллар вә образлар васитәсилә дөврүнүн ичтимаи гурулушунда көрүб дуйдуғу ичтимаи һагсызлығлары ифша этмәк, кейфчил, худпәсәнд вә чаһил падшаһлары, тамаһкар, рүшвәтхор, хаин вә залим вәзирләри, сахтәкар вә риякар алимләри вә бунларын һаким олдуғлары чәмийәтин нөгсанларыны ачыб халға көстәрмәк, беләликлә дә бунларын ортадан галдырылмасына чалышмагдан ибарәтдир. Буну бөйүк сәнәткар һәм мәнфи, һәм дә мүсбәт образлар симасында сон дәрәчә йүксәк бәдни бир гүдрәт вә инандырычылығла верә билмиш вә буна көрәдир ки, онун әсәрләри гуру схоластик нәснәтнамәләр дейил, әсрләр бою яшаян вә бәдни гүввәт вә тәрәвәти кетдикчә даһа артан эн йүксәк бәдни әсәрләр олмушдур.

Охучуларә тәгдим этдийимиз «Едди көзәл» дә бу әсәрләрдән биридир. Әйни ичтимаи мәгсәд вә идеалы бөйүк сәнәткар бу әсәринин дә гаршысында гоймуш вә бу мәгсәд әсәрин ана хәттини тәшкил этмәкдәдир.

Әсәрин баш гәһрәманы «Бәһрам» образынын симасында вә әсас сюжет хәтти илә янашы верилмиш «Хейр илә Шәһр», «Бәһрамын гоча чобанла көрүшмәси», «Бәһрамын вәзири чәзаландырмасы» сәһнәләриндә биз бу ичтимаи мәгсәдләрин эн айдын бир шәкилдә ифадә олундуғуну көрүрүк.

Мәсәлән, «Хейр илә Шәһр» һекайәсиндә ики шәхсийәт симасында верилмиш бу ики гүввәтин чарпышмасы, Шәһрин

мүвэггати гэлэбэсіндэн сонра, енэ ахырда Хейрин тэнтэнэ-си, онун шаһлыға чатмасы көстэрилик. Бу һекайэдэн чыхарылан мәнтиги нәтичә будур: шәһр—һагсызлыг нә гәдәр һөкм әдирсә, әтсин, хейр—һәгигәт ахырда она галиб кәлә-чәкдир.

Ичтимаи гурулуш вә сарай хадимләрини ифша нөгтейи-нәзәриндән «Гоча чобан илә Бәһрамын көрүшмәси» сон дәрәчә гиймәтлидир: гоча бир чобан илләрлә она хидмәт әтмиш көпәйинин диши бир гурда уяраг, хәянәтә башладығыны, гоюнлары гурда едиртдийини көрүб, ону зәнчирләйир, азадлыгдан мәһрум әдиб чезаландырыр. Бундан ибрәт алан Бәһрам да өз вәзиринин хәянәтләринин үстүнү ачыр вә ону өлүмә мәһкум әдир.

Бу чох ибрәтли вә Низами үчүн чох характерик олан һекайәдән бир чох нәтичә чыхармаг олар:

Б и р и н ч и—Низами чобанын көпәйи симасында көстәрир ки,—шаһлары, вәзирләрин вәзифәләри халгын мәнфәәтләрини күдмәк, она хидмәт әтмәкдән ибарәтдир. Бу вәзифәни аяламан вә халга хәянәт әдәләрән исә, хаин көпәк кими чезая лайиг олдуғларыны иддәә әдир.

И к и н ч и—бу мисалда көзү ачыг вә ағыллы чобанын әйш-ишрәтә далмыш гафил шаһдан гат-гат үстүн олдуғуну көстәрир. Бәһрамын,—һәлә Низаминин ағыллы вә әдәләтли бир шаһ кими көстәрдийи бир шаһын белә бир чобандан ибрәт алмасы вә бунун сайәсиндә хаин вәзиринин хәянәтинин үстүнү ачмыш олмасы да буну айдын исбат әдир.

Бу чәһәт, йә'ни ағыллы чобанларын, зәһмәт севән әкинчиләрин, һәгиги алимләрин һәтта нисбәтән ағыллы шаһлардан да чох-чох үстүн олдуғуну көстөрмәк Низами үчүн чох характерик бир чәһәтдир. Белә инандырычы мисаллара «Искәндәрнамәдә» вә бөйүк сәнәткарын о бири әсәрләриндә дә чох тез-тез раст кәлмәк мүмкүндүр.

Ү ч ү н ч ү—чобанын көпәклә вә бунә әсәсән дә шаһын вәзирлә рәфтары хәянәтә гаршы амансыз олмаг идеясыны тәблиг әдир ки, бу да поэманын ән әһәмийәтли нәтичәләриндән биридир.

Н э һ а й э т бу һекайә илә дәриндән бағлы олан «Бәһрамын вәзир чезаландырмасы» парчасында Бәһрамын диндирдийи едди мәнбусун көстәришләри ялныз һекайәдәки вәзир Раст-Рөвшәнә гаршы дейил, онун симасында Низами дөврүндә сайы аз олман бүтүн вәзир вә йүккә рүтбәли ә'ян вә мә'мурлара, дөврүн ичтимаи һагсызлыгла-

рына гаршы чох инандырычы вә чох кәскин, чох чәсарәт-ли бир итһамнамәдир.

Бу мүнәкимәдә халгын һәр тәбәгәсиндән олан мәнбуслар диндирлик. Бунларын ғыса, лакин, чох конкрет көстәришләриндә, әдиләт һагсызлыг, зүлүм, чинайәтләр вә сонра Чин хаганынын мәктубунда көстәрилән хәянәтләр, сатылмыш, ачкөз, рүшвәтхор вәзир вә ә'яяларын симасы зәррәбин алтын-да олдуғу кими бүтүн чиркинлик вә ийрәнчлийи илә көз өнүндә чанландырылыр.

Һекайәдән алашылдығына көрә бүтүн бунлар һәлә әсл вәзийәтин ялныз бир ғысми, йүзләрлә мәнбуслар ичиндән сечилимиш ялныз едди мәнбусун көстәрдикләридир.

Әлбәт ки, бу мәнзәрәни, ичтимаи һагсызлыг вә хәянәтти белә әтрафлы, кениш, инандырычы вә әйни гүввәт вә шид-дәтлә ифша әдичи мәнзәрәсини верән сәнәткар өз ярадычылыгы гаршысында халис бәдилик вә әйләндиричилилик кими вәзифәләр дейил, чох бөйүк ичтимаи мәгсәд вә вәзифәләр гоһмуш олан даһи бир сәнәткардыр.

Бу нөгтейи-нәзәрән Низаминин вердийи мүсбәт гәһрәман образлары да чох характерикдир. Онун ики әсәринин мүсбәт гәһрәманы олан ики шаһ Бәһрам вә Искәндәр—һеч шүбһә йохдур ки, тарихи дейил, сәнәткар тәрәфиндән өз ярадычылыг мәгсәдләринә, өз ичтимаи идеалларына уйғун олараг вә бу мәгсәд вә идеялары ифадә үчүн бәдин вәситә кими ярадылмыш образлардыр. Бу ики шаһ, бунларла янашы олараг, тәсвир әдилән чәһил, худпәсәнд, кейфчил вә сәфәһ шаһлардан тамамилә фәргли вә онларла дабан-дабана зидд олан шаһлардыр. Бунларын о бири шаһларла һәм шаирин өзүнүн вердийи, һәм дә охучулар тәрәфиндән әдилән мугайисәси, контраст тәшкил әдиб ади шаһларын пис чәһәтләрини вә ийрәнч сималарыны чох габарыг вә эффектли бир сурәтдә нүмайиш әтдирир.

О бири шаһларын әксинә олараг, бунлар халгы дүшүнүр, халг илә һесаблашыр, һәтта шаһлыг гайдаларыны белә халгдан—халгын етирдийи ағыллы чобанлардан, һәгиги алимләрдән өйрәнирләр. Мәсәлән, «Искәндәрнамәдә» (икинчи һиссә) Искәндәр һәр бир һәрәкәтини алимләрлә мәсләһәтләшир, онлардан нәсиһәтнамәләр истәйир, Сократла Искәндәр арасында кечән бир мубәһисәдән сонра, һөкмдар она тәслим олур вә өзү үчүн ағыллы мәсләһәтләр истәйир, онун биличи чобан илә, йохсул чөрәкчи илә вә зәһмәткеш әкинчи илә рәфтарында да бу чәһәт чох айдын көстәрилик. Бурада «Ед-

ди көзәлдә» исә, Бәһрамын атасы илә вә онун еринә кечмиш шаһ илә мугайнәсиндә, гоча чобан илә көрүшмәсиндә, нәһәйәт хаин вә зүлүмкар вәзир илә рәфтарында да мәһз бу халг илә бағлылыг чәһәти хүсусилә гейд олунур.

Бу сифәт әйни дәрәчәдә Низаминин вердийи әсас текстлә янашы һекайәләрдәки мүсбәт гәһрәманларда да вардыр. Мәсәлән, бу әсәрдә, славян гызынын һекайәсиндәки мүсбәт гәһрәман, тилсимләри гырмаға кедәркән, өзүндән чох халгы дүшүнүр, халга истинад әдир, ондан көмәк истәйир вә халгын рәғбәт вә һүснү-тәвәччөлүнү газаныр. Һәтта, бу халг илә бағлылыг о дәрәчәдә гүввәтлидир ки, әкәр шаһ әһдинә позуб гызыны һаман гәһрәмана вермәкдән боюн гачырымыш олса, халг үсян галдырыб шаһы йыхмағы вә һаман гәһрәманы шаһ гоймағы гәрәра алыр.

Хейрин шәррә, һәгигәт вә әдаләтин зүлүм вә тәһәккүмә гәләбәси, ичтимай һагсызлыгларын, хәянәт вә чинайәтләрин ортадан галдырылмасы, халг зәкасынын үстүнлүйү, халгын бүтүн мүсбәт гәһрәманлыглар үчү, һәгиги гәһрәманлыг үчүн еканә вә түкәнмәз бир мәнбә олмасы—будур. Низаминин «Едди көзәл» әсәриндә ифадә этдийи бөйүк тарихи ичтимай һәгигәт, әсәрин ана хәтти вә ону даһи сәнәткарын о бири әсәрләри илә бағлаян идея вәһдәти бунлардан ибарәтдир.

II

Низаминин өлмәз әсәрләрини, онлардаки бөйүк идеялары вә мисилсиз сәнәткарлығы ән кениш халг күтләринә чатдырмаг, онларын малы этмәк бизим бүтүн әдәбийят, нәшрийят вә саир ярадычылыг—әлми тәшкиләтләримыз вә бүтүн язычыларымыз гаршысында чох мүнүм, мәс'улий-йәтли вә әйни дәрәчәдә шәрәфли вәзифәләр гоюр. Бу вәзифәләрдән бири дә әсәрләрин нәслрә тәрчүмәси мәсәләсидир.

Бу мәсәләнин әһәмийәти өз-өзүнә айдындыр. Мә'лумдур ки, Низами өз әсәрләрини яд фарс дилиндә язмаға мөчбур әдилмишиди. Буна бахмаяраг, Азәрбайчан халгы өз бөйүк сәнәткарынын ярадычылығыны севә-севә мәннимсәмиш, ағыздан-ағызга халг ашыглары вә нағыл сөйләйәнләри бу әсәрләри мүхтәлиф вариантларда халг ичәрсинә йаймышлардыр.

Анчаг инди, шанлы Сталин дөврүндә, Низами енидән бүтүн әзәмәтилә дирилмиш, даһи рәһбәрин әли илә өз догма халгына, Совет Иттифагынын бүтүн гардаш халгларына гайтарылмыш вә бүтүн тарихимиз боюнча о илк дәфә олараг,

өз догма ана дилиндә данышмаг һаггыны алмышдыр. Гаршыдаки вәзифә онун бөйүк әсәрләрини өз догма дилиндә бүтүн инчәликләри илә өз догма халгына чатдырмагдыр. Бунун үчүн илк вә ән мүнүм вәситә дигәтлә тәдиг вә тәртиб әдилмиш әлми текст әсасында һаман әсәрләрин поэтик тәрчүмәсини вермәкдир. Әлкәмзин ән талантлы вә ба-чарыглы али вә шаирләри бу шәрәфли ишә киришмиш вә әсасән бу иши гуртармышлар.

Лакин белә адекват поэтик тәрчүмә ән әсас вә башлыча йол олмагла бәрәбәр бу гиймәтли әсәрләри халга чатдырмаг үчүн еканә йол дейилдир. Бизә мә'лумдур ки, дүнянын бир чох бөйүк шаирләринин мәсәлән, һомер, Руставели, Шекспир, Шиллер, Байрон вә башгаларынын әсәрләри бир чох халгларын дилинә нәср илә дә тәрчүмә әдилмиш вә бу чүр тәрчүмәләр чох популярлашымыш, ән кениш охучу вә тамашачы күтләләринин дәрин мәнәббәт вә рәғбәтини газанышдыр. О бири тәрәфдән бу тәрчүмәләр сәнәт вә әдәбийят мәсәләринин яхшы билән вә талантлы адамлар тәрәфиндән әдилдикдә, әсәр әслиндәки бәдни дәйәрнини мұһафизә эдә билмишдир.

Бөйүк Низаминин шанлы юбилейи әдәбийятымыз гаршысында бир чох ени вәзифәләр гойдугу кими, Азәрбайчан әдәбийяты тарихиндә илк дәфә олараг мәнзүм әсәри, нәсрә тәрчүмә мәсәләсини дә чидди сурәтдә гоюр.

Поэтик әсәрин нәсрә тәрчүмәси нә демәкдир?

Бу, әлбәт ки, ади сәтри тәрчүмә, яхуд һәтта бәдин сурәтдә ишләниш адекват сәтри тәрчүмә дейилдир. Һәтта, демәк олар ки, бурада әсл мәсәлә бир дилдән о бири дилә тәрчүмә мәсәләсиндән артыг бир әдәби нөвдән диқәр әдәби нөвә тәбдил мәсәләсидир. Бурада һамыя мә'лум олан шеир илә нәсрин хүсусийәтләриндән вә онларын фәргиндән данышмаға әһтиятч йохдур. Яһныз бир чәһәти хүсусилә гейд этмәк лазымдыр ки, ше'рин тәрчүмә илә бирликдә нәсрә тәбдили чох мүрәккәб вә бизим үчүн тамамилә ени бир мәсәләдир. Буна көрә дә бурада нә мүййән рецәпт вермәк, нә дә һәр һансы мүййән метод вә гануну тәрчиһ этмәк мүмкүн дейилдир. Бу ишдә тәрчүмә вә тәбдил эдән адамын ишә янашма тәрзи, гаршыда гойдугу мөгсәд, өз бәдини зөвгү чох мүнүм бир рол ойнайыр.

«Едди көзәлин» тәрчүмә вә тәбдилиндә гаршыя гоюлан мөгсәд бу әсәрин әсас маһийәтини, ондаки бәдин сәнәткарлығы, авторун дуйғу вә дүшүнчәләрини ән алашылан бир-

шәкилдә эн кениш охучу күтлөлөрүнә чатдырмагдан ибарәт олмушдур. Әлбәт ки, бу әсәрин мүкәммәл поэтик тәрчүмәси илә параллел бир иш дейилдир. Поэтик тәрчүмәдә әсәрин бүтүн хусусийәтләри, илаһийәтләри, лирик вә дидактик рич'әтләри, һәтта характерик ифадә, аһәнк вә гафийә элементләри белә сахланылмыш олмалыдыр. Нәср әдәби нөвүнүн хусусийәтләри исә, буһларын бир чохунун, ләзым вә әһәмиәтли олмадығы үчүн дейил, нәср дили вә тәләбләринә уйғун олмадығы үчүн ихтисарыны тәләб әдир, Бу сурәтлә әсәр йығчамлашдырылмыш, асас сюжет хәтти вә онула мазмунча бағлы олан тәфәррүат сахланылмыш олур ки, бу хусусийәт, поэтик-эпик әсәрлә мәнсур-эпик әсәрин композиция фәргләриндән ирәли кәлир вә эйһи заманда ону орта, һәтта аз һазырлыгылы охучу үчүн дә асан алашылан бир шәклә салыр. Буһдан башга ше'рин хусусилә бундан сәккиз әср әввәлки ше'рин, инди бир аз гәрибә көрүнән вә бир чох һалларда изаһсыз алашылмайа бир чох эпитетләри, чинаслары, метафоралары вә саир бәди наситәләри дә нәср дилинә тәбдил әдиллир ки, буһлар да әсәрин кениш охучу күтлөлөрүнә чатмасына хейли көмәк әдир. Мәсәлән, «Едди көзәлдә» «Бәһрамын әждәһаны өлдүрмәси вә хәзинә тапмасы» һекайәсиндә сәтри тәрчүмәйә көрә әслиндә кур белә тәсвир әдиллир:

«Ахырда диши бир кур кәлди
Вә дүня шүриш салды,
Виçуди руһани бир хәял кими иди,
Көзәлүзү, ачыгалыны иди,
Бели гызыл шишә кими һамар
Гарны шир вә шәкәрә булашмыш,
Башдан гуйругунадек мүшк рәнкли хәтт чәкилимшиди,
Башдан дырағарына кими хал-хал янына дүзүлмүш,
Зүһнар әвәзинә күл рәнкли ипәкдән
Үзүнә рүбәнд чәкилимшиди,
Ғачмасы йолдашларындан,
Сағрысы исә, бүтүн бәдәннән кәс апармышды,
Көйрәти илә од гоһумлуғ әтмишиди,
О йохсул палтарында бир күлүзү иди.
Балдыры икидләрин оху кими һамар,
Гулағы, алмаз итиликдә сыйрылмыш хәнчәр кими иди,
Синаси чийни парәһатлыгындан азал,
Бойну гулағынын узагыгындан асудә;
Онун беллини тири гара ипәк рәнжиндә,
Ики йолун арасында дағ кими иди,
Ерин гаралыгындан онун кимха түку
Савадлы күмүш кими иди,
Бойну ший, бөйру исә, гаһла долу иди,
Бойну мирваридән, бөйрү әңгидән эзийәт чәкирди,

Тырмазы хәз бәдәниндә тохунмушду.
Ғаны өз бойнунун үстүнә дүшүрдү.
О Ғанын дамары дүз,
Дүзлүкдә дүз хәнчәр атан зәнки кими иди», вә и. а...

Бүтүн бу бәнзәтмә вә мүгайисәләрлә верилән тәсвир, шеирдә сөзләрин аһәнкдарлығы, чинаслар, контрастлар, сәс, рәнк, аһәнк комбинациялары илә сон дәрәчә зәриф вә сәнәтқаранә олдуғу һалда, нәсрдә әлбәт ки, эйһи әффәктлә верилә билмәз, даһа писи алашылмаз бир шей чыхарды. Буна көрә дә хусусилә Низаминин әсәрләриндә чох тез-тез раст кәлән бу кими һалларда тәрчүмә даһа доғрусу нәсрә тәбдил әдәннин гаршысында буһларын ичиндән эн характерик оланлары сечмәк вә ифадәләри дөйһишдирмәк вәзифәси дурур.

Бүтүн бу ишләри кечән узун әсрләр ичәрисиндә халғ өзү гисмән әтмишдир. Биз бунун нүмүнәләрини Низамини текстләринин әл вариантларында гисмән көрүрүк вә Низамини текстинин халғын өзү тәрәфиндән нәсрә чеврилмиш олмасы факты, әсәрләрин мүкәммәл адекват поэтик тәрчүмәси илә янашы оларағ, мәнсур вариантларынын да верилмәсинин зәрури олдуғуну айдын көстәрир.

Анчағ өз-өзүнә айдындыр ки, әл вариантлары бизә Низамини әсәрләринин нәсрә тәбдили ишиндә идеал бир нүмүнә ола билмәз. Мәнсур тәрчүмә вә тәбдил, әлбәт ки, әсл текст чох яхын олмалыдыр. Һәтта бурада ихтисар вә тәбдил әдилән ерләрдән башга бир чох ерләр әслинә поэтик тәрчүмәдән даһа уйғун олмалыдыр, чүнки поэтик тәрчүмәдә имкандлары мәһдудлашдыран вәзн, гафийә вә саир специфик тәләбләр бурада йохдур. Бурада тәрчүмәчи бир тәрәфдән әслинә сон дәрәчә уйғун олмаға, о бири тәрәфдән исә, әслиндә олан специфик шеир хусусийәтләрини тәрчүмәдә вермәкдә даһа чох сәрбәстдир. Әсл мәсәлә бу сәрбәстликдән дүзкүн истифадә әтмәйни бачармағадыр. Әлбәт ки, истәр поэтик тәрчүмә, истәр мәнсур тәрчүмәдә әслинә сон дәрәчә рәзийәт әтмәйә, адекват олмаға нә гәдәр чалышмыш олса да, буһлары элми текст кими алмағ мүмкүн вә доғру дейилдир. Чүнки элми тәрчүмә илә поэтик вә я мәнсур бәдни тәрчүмәдә гаршыя гоюлан мәгсәдләр тамамилә башга-башгадыр.

Поэтик әсәрин мәнсур тәрчүмәсиндән мәгсәд әсәрин мазмунуну, онун маһийәтини, авторун вермәк истәдийин дуйғу вә дүшүнчәләри, әсас вә башлыча образ вә үмуми мә'нада

ифадə хүсүсиййэтлэрини сахлаяраг, эн кениш охучу күтлэлэринə анлашылачаг бир шəкилдə, эсэри нэср нөвүнүн васитэлэри илэ еиндэн ифадə этмэкдир.

Бурада фикир, дуйгу вə үмүниййэтлэ мээмундан башга, бир дə тэрчүмэ эдилэн эсэрин өз специфик бəдии хүсүсиййэтлэри, эсэрин үмүни стили вə колорити мэсэлэси олдугча эһэмиййэтлидир. Мэсэлэн, эслиндə фантастик, фэлсəфи, лирик вə я сатирик олан бир поэтик эсэри нэсрə чевирдикдə, онларын бу хүсүсиййэтлэрини сахламаг һэм зэрури, һэм дə мүмкүндүр. Чүнки бу хүсүсиййэтлэр шеирдэ олдуғу ки ми нэсрдə дə верилэ билэр.

«Едди көзəли» нэсрə тэрчүмэ вə тəбдил эдэн Мир Чəлал йолдашын көрдүйү иш бу саһэдэ илк бөйүк тэрчүбэди. Элбэт ки, о өз гаршысында тэрчүбэ этмэк мэгсəдини гоймайыш, эсэри олдугча диггэт вə чиддиййэт илэ нэсрə чевирмишидир. Анчаг белə бир иш бизим Совет нэсри гаршысында һэм теоретик, һэм дə практик чəһэтиндэн бүтүн бөйүкдүйү вə чиддиййэти илэ илк дəфə дурдугундан, биз буну чох мүһүм бир тэрчүбэ саймалыйыг.

Тэрчүмэдэ гаршыда гоюлан мэгсədə уйгун олараг, илаһийят һиссəси (мүгəддимə) ортада эдилэн бə'зи рич'этлэр, нэср нөвүнə уйгун кəлмэйэн ифадə хүсүсиййэтлэри гисмэн ихтисар эдилмиш, гисмэн дэийиширилмишидир. Стил чəһэтиндэн, хүсүсəн нағылларда халг нағыллары жанрына чох мейл эдилмэмнисə дə, анчаг эслиндə олан характерик ифадэлэр, эсəс мүгайисэлэр, бəнзəтмэлэр вə саир бəдии васитэлэр нэсрдə мүмкүн олдуғу дэрэчэдə сахланылмыш вə белəликлэ эсэрин үмүни стил вə колорити мүһафизə эдилмишидир.

III

Бөйүк Низамини биздэн айыран сəккиз эсрлик узун бир мүддэт дичэрсиндэ һэятла бəрəбэр сэнэт вə эдəбийят дə, бəдии тэсвир васитэлэри дə, бир чох мэфһум вə мүгайисэлэрин мəналары дə олдугча чох дэийишишидир. Шүбһə йохдур ки, бөйүк вэтэндашымыз өлмэз эсэрлэрини яд бир дилдэ язмага мəчбур эдилмэйиб, өз доғма Азэрбайчан дилиндэ язмыш олсайды белə, енə онун бир чох ифадə вə мүгайисэлэрини кениш охучу күтлэсинə чатдырмаг үчүн шэрһ вə изаһ этмэк лəзым кəлэчək иди. Бу күн шаирлэрини тэрэфиндэн бу күнки ше'рмизин дили илэ эдилэн тэрчүмэлэрə

дə чох изаһ вə коментарилэр вермэк лəзым кəлмишидир. Бу элбэт ки, лəзым вə зэруридир.

Анчаг, мəнсур тэрчүмэдэ бу эһтияч һисбэтэн азалмышдыр. Чүнки буна эн чох зэрурэт дуюлан ерлэр,—илаһийят һиссəси, бир чох улдузлар, бүрчлэр вə классик ше'рмизə мəхсус специфик ифадə вə мүгайисэлэр мəнсур тэрчүмэдə йохдур. Бунунлə бəрəбэр, сахланылмасы зэрури олан бир чох чəһэтлэр, мэсэлэн тарихи вə эфсанэви гəһрəман адлары, географик адлар вə бə'зи мүһүм мүгайисə вə бəнзəтмэлэри һэр һалда шэрһ вə изаһ этмэк лəзымдыр; бунун үчүн китабын сонуна «Изаһлар» гисми артырылмышдыр. Бурада ялныз эн зэрури ифадэлэр вə эн гыса бир шəкилдə изаһ эдилмишидир.

Китабын бəдии тэртибини позмамаг вə охучунун диггəтини йормамаг үчүн бунлара текстдə чыхыш верилмэмнишидир. Бу изаһлар китабда раст кəлдийи тэртиб үзрə дүзүлмүшдүр; охучу ялныз бу вə дикэр тарихи, эфсанэви, географик мэфһум вə я чəтин ифадəйэ раст кəлиб эһтияч дуйдуғу заман, изаһлара мүрачнəт этмэлидир ки, бунларын сайы чох олмадығындан, асанлыгла тапа билэчəkдир.

Умид эдирик ки, бу илк бөйүк тэрчүбэ охучу вə язычыларымыз тэрэфиндэн лайиг олдуғу диггэт вə чиддиййэтлэ гаршыланачаг вə бу саһэдэки мүвəфпəгиййэт вə нөгсанларымыз мэтбуат сəһифэлэриндэ мүзакирə эдилэчək вə бөйүк Низами илэ янашы саир дуня классиклэринин эсэрлэриндэн эдилэчək кəлэчək нэср тэрчүмэси саһəсиндэ файдалы нəтичэлэр верэчəkдир.

Микаил Рəгулузэдə

23-X—40 ил.

БӘҢРАМЫН АНАДАН ОЛМАСЫ

Сирр көвһәринин усталары, сөз хазинаһинин гапысыны ачыб белә сөйләйрди: Фәләйин бир тәрәзиси вар. Бир көзүндә даш, бир көзүндә гаш, чавахират чәкилир. Дунянын иши дә беләдир. Шаһлар нәсли дә бунун кимидир. Өвладлары каһ нахәләф, каһ хәләф олур. Бә'зән көвһәрдән даш чыхан кими, яхшы атадан яман оғул олур. Бә'зән дә әксинә, боз дағдан, даш-гая ичиндән лә'л төрәйән кими, пис атадан хәләф өвлад әмәлә кәлир. Чох гәрибәдир ки, бу дуняда даш илә көвһәр, тикан илә хурма бир етишир. Йәздикүрдүн оғлу Бәһрам да дашдан чыхан бир көвһәр кими олду. Атасы нә гәдәр пис вә залым идисә, оғлу о гәдәр яхшы вә адил олду. Атасы чамааты инчитмишиди. Бәһрам чамааты разы салырды. Атасы дөйдүрдүйү адамы, Бәһрам мөһрибан диндирир, ярасыны сағалдырды.

Бәһрам, хошбәхт бир күндә, гаранлыгдан сүбһ доған кими доғулду. Бу хош күнү бүтүн көй кимякәрләри—мүнәччимләр әввәлчәдән хәбәр вермишдиләр. Онлар күмүш ахтарырдылар, әлләринә саф вә халис гызыл кәлди.

Бу ушағын талеи һут иди; бу заман Мүштәри улдузу да һут бүрчүндә иди. Ягут лә'л илә нечәдирсә, Зөһрә Мүштәри илә элә иди. О күн ай Севрдә, Тир Чевзада иди. Мүррих улдузу Әсәдә йүксәлмишиди. Зүһәл Дәлвән дүшмәни һәдәләйрди. Зәнәб Зүһәлә доғру чеврилмишиди. Күнәш һәмәлә дүшүрдү. Бүтүн улдузлар вә бүтүн көй әләми бу тәзә доғулан ушағын сәадәтини хәбәр верирди. Бәһрам белә бир хошбәхт тале илә доғулмушду. Атасы нечә ил шаһлыг этмиш, зүлүм илә әләмин нифрәтини газанмышды. Өз талеинин күлмәйәчәйини вә тахт-тачын әлдән кедәчәйини дүшүнүрдү. Йийрми ил иди ки, онун бир нечә өвлады олмушду, һеч бири яшамамышды. Бәһрам доғулан кими шаһын севинчи ерә-көйә сығмады. Онун хошбәхт бөйүмәси вә тәрбийәси үчүн тәдбир арады. Мүнәччимләр мәсләһәт көрдүләр ки, шаһзадә Иранда сахланмасын, Әрәбистанга көндә-

рилсин. Эрбистанда яхшы вэ сәфалы бир ер сечилсин. Бәһрам орада бөйүсүн. Һәр шәһәрин бир шәрафәти, һәр өлкәнин бир тәбиәти вар. Бәлкә Эрбистан иглими шаһзадәйә дүшә вэ онун тез, сағлам бөйүмәсинә сәбәб ола. Доғрудур, дейәрләр өлкә шаһын учундан дөвләтә чатар; анчаг шаһ да өлкәнин учундан сәадәтә чатар.

Үздүжүрд мүнәччиләрин мәсләһәтини бәйәнди. Оғлунун сағламлығы, бөйүмәси хатиринә айрылығына разы олду. Сүһейл улдузу кими, оғлуну вәтәниндән Йәмәнә көчүрдү. Не'ман шаһы чағырыб она тапшырды ки, оғлуна шаһлыг әдәб-әрканы өйрәтсин. Лаләни лаләзарә етирди ки, Не'манын тәрбийәси илә бөйүсүн.

Не'ман шаһзадәни чох яхшы сахлайырды. Шаһлыг сарайындан айрылмышдыса да, гучағыны онун үчүн кәчавә әтмишди. Ону көзләриндән әзиз тутурду. Дөрд ил бу гайда илә ушағы бәсләйиб бөйүтдү. Ушаг элә фәрәһ илә бой атырды ки, дейәрдин аслан баласыдыр.

Бир күн Не'ман өз оғлу Мәнзәрә деди:

— Оғул, бу ушағы инаныб бизә тапшырыблар. Анчаг мән нараһатам. Бизим ерләрин һавасы исти вә гурудур. Шаһзадә исе инчә, зәриф ушагдыр. О чох уча бир ердә бәсләнмәли, йүксәк гәсрдә гол-һанад ачмалыдыр. Элә гәср олду, ушаг һәм тәмиз һава илә бөйүйәр, һәм дә ерин бухарындан, тоз-торпағындан узаг, раһат олар.

Ата-бала мәсләһәтләшиб Бәһрам үчүн уча, кениш вә сәфалы бир ер ахтармаға башладылар. Элә бир ер тапдылар ки, Йәмән вилайәтиндә онун мисли йох иди. Яхшы бир уста тапыб бурада гәср тикдирмәк истәйирдиләр. Элә уста да тапылдырды. Бу ишә гол гоан усталар, тиктинини башлайыр, сонра өһдәсиндән кәлә билмир, бинаны ярымчыг гоюб кедирдиләр.

Бир күн Не'мана хәбәр кәтирдиләр ки,—сән дейән уста олса-олса, Рум өлкәсиндә яшәян Симнар олачаг. Симнар Сам өвладындандыр. Сәнәтинин шөһрәти дүняны тутуб. О зирәк, һүнәрли, иш бачаран сәнәткардыр. Мисирдә, Шамда чох биналар тикмишдир. Һеч бириндә бир гүсур йохдур. Һамы онун габилийәтинә һейрандыр. Румлулар онун сәнәтинә мәфтүндурлар. Чинлиләр онун кәркисиндән гоһан овуңтуну йығырлар. Өзү бәнна, ме'мардыса да, минләрлә рәс-сам ондан сәнәт өйрәнир. Онун тайы бүтүн дүняда йохдур. Онун һүнәринә чатан, билдийини билән йохдур. Бир бахышы илә бүтүн йүксәкликләри тә'йин әдир. Румлу Белһинас

кими мөһкәм ирадә вә сәбәт саһибидир. Һәм рәсәд тикир, һәм тилсин ачыр. Көйүн сиррләриндән, айдан, күнөшдән хәбәр верир. Шаһзадә үчүн йүксәк сарайы анчаг о тикә би-лар. Белә иш онун әлиндән кәлир. Палчыгдан элә бир таг тиксин ки, көй гүббәси ялан олсун. Бу хәбәрдән Не'ман севинди. О сәнәткәры көрмәк араусу илә гәлби аловланды. Адам көндәрәиб ону чағыртды, гызыл күчүнә алдадыб Румдан кәтирди. Симнар кәлөндән сонра Не'манын гәср тикмәк һәвәси бирә едди артды. Фикрини она деди вә лазым олан һәр шейи һазырлатды.

Симнар голларыны чәрмәйиб ишә башлады. Дәмир кими мөһкәм әлләри илә йорулмадан беш ил ишләди. Гызыл ишләйән бармаглары илә кәч вә дашдан күмүш кими көзәл бир бина тикди.

Симнарын тикдийи гәср элә бир бина иди ки, бүрчләри ая йүксәлимишди. Бүтүн ер үзүнүн гилбәси олмушду. Од рәнкли, Симнар сәнәтинин нахышлары илә бәзәнән гәср пазла аягларыны алтына йығыб отурмуш фәләкә бәнзәрди. Доғгуз фәләк онун башына доланырды. Чәнуб вә шимал көзәлләринә гүтб олмушду. Симнарын тикдийи гәср Тәңки-Лушаны ялан әләмишди. Онун тамашасы халға, йорғун адам юху кими ширин, нахышлары сусуза су кими ләззәтлә иди. Гәсрин диварына күн дүшәндә, шөфәгдән һуринин дә көзү гамашарды. Эшини көй кими көзәл, ичи чәннәт кими раһат иди. Диварлары сүд кими сыварылдығындан, айна кими әкс салырды. Кечә-күндүздә кәлинләр кими үч рәнкә дүшүрдү: көй, ағ вә сары. Сәһәр, асманын көй рәнкиндән гәср көй рәнкә чаларды. Күнәш үфүгдән араланыб күнорта еринә галханда, Хәвәрнәг сарайынын үзү күн кими сараларды. Булут күнәши ертәндә, сарай ағ, ләтиф рәнкә боянарды. Һава муһасиб, кәһ румлу кими ағарыр, кәһ зәнчи кими гаралырды. Гысасы, Хәвәрнәг элә бир гәср иди ки, күнәш дә ондан зинәт алырды.

Симнар бу дәсткәһлы сарайы тикиб гуртарандан сонра Не'ман она, көзләдийиндән ики гат артыг пешкәш, хәләт верди. Гызыл чаһазлы, йүкүлү дөвәләр, мүшк, мирвары, сая-һесаба кәлмәйән чавәһират бағышлады. Яхшы иш үчүн бу да әздыр. Одуну әсиркәйәнин кабабы чий галар. Хәвәрнәг кими бир сарайы анчаг сәхавәтли әлләр тикдирә биләр. Сәхавәтлинин әли пулуң гәһимидир, кәрәмин саһиб.

Симнар, о касыб бәнна бу пешкәшләрә көрәндә, көзү бәрәлди вә деди:

— Ишә башламаздан әввәл бу пешкәшләрә, бу һөрмәти билсәйдим, бу гәсрин бәзәйини индикиндән гат-гат артыг эдәрдим. Даһа чох эһәмәт чәкиб бир гәср тикәрдим ки, илләр кечдикчә, онун көзәллийи даһа ида артарды.

Не'ман сорушду:

— Чох мүзд версәләр, бундан яхшыг гәср тикә биләрсәнми?

Симнар чаваб верди:

— Иштәйирсән элә бир сарай тиким, Хәвәрнәг онун янын-да һеч олсун. Бу үч рәнклидирсә, о йүз рәнкли олсун. Бу дашдандыр, о ягутдан олсун. Бу бир күнбәзлидирсә, о көй кими едди күнбәзли олсун.

Симнарын бу чавәбьыдан Не'манын рәнки гызарды. Бу һиро гызаргысы шаһын сәнәткара олан һөрмәтини яндыран гәзәб атаһи иди. Шаһын мәрһәмәти од кимидир. Кәнар кәзәнләр онун ишығыны көрәләр, яхындакылар исә, январлар.

Онун оду көвһәр сачан күлә бәнзәр; өнүндә олдугча көзәл көрүнәр, гучағына алсан, тиканы батар.

Шаһ үзүм тәнәйинә бәнзәр. Кәнардан өтәнләр она илмишмәзләр. Яхындан өтәнләри исә о йыхар; илишдийи, сарындыгы ағачын мейвәсини төкәр.

Не'ман шаһ өз-өзүнә деди:—Бу һәрифи саламат бурахсам, пул күчүнә Хәвәрнәгдән яхшы гәср тикәчәк. Мәним ад-саньмы, сарайымын шәһрәтини һечә-луча чыхарацагдыр.

Шаһ бу фикир илә, өз гуллугчуларына тапшырды ки, Симнары, тикдийи гәсрин башындан ерә атыб өлдүрсүнләр.

Сәнәткарын тәлейнә бир бах ки, өз эли илә учалтдыгы торпаг, һечә онун өзүнү торпаглара салыр! Илләр узуну әмәк гоюб гәср йүксәлтди, инди зәманә ону бир анда гәсрдән ерә салыр. Яндырдыгы одун түстүсүндә боғулду. Чәтин вә кеч чыхдыгы бир дамдан тез йыхылды. О бинадан йыхылачағыны билмәдийиндән, бачардыгы гәдәр уча тикмишди. Билсәйди ки, тикдийи гәср онун гәбридир, үч гарышдан артыг йүксәлтмәзди. Аталар ериндә демилләр: элә ерә чых ки, йыхыланда шикәст олмаясан!

Хәвәрнәг сарайынын сайәсиндә Не'манын ады ая гәдәр учалды. Ерләр ону чаду, халг ону Хәвәрнәг алаһы таныйырды.

ХӘВӘРНӘГИН ТӘРИФИ, НЕ'МАНЫН ЙОХ ОЛМАСЫ

Хәвәрнәг сарайы, Бәһрамын уғурлу тәлей сайәсиндә ер үзүнүн гиблисинә чеврилди. Йүз минләр илә инсанлар ону Чин баһарстаны сайыр, зиярәтинә кәлирди. Көрәнләр афәрин дейир, астанасыны әтәйи илә силлирди. Хәвәрнәгин тәрифинә су кими саф шеирләр ызылырды. Хәвәрнәг, фәләк Сүһейли кими Йәманә гәдәр ишыг салды, Әдән кими дүрр сачды. Күнәш вә ай она баш әйди. Онун сайәсиндә Йәман дилләрә дүшдү, Ирәм бағчасы кими эзиз олду. О сарайда: яшаян Бәһрам да һәмәл бүрчү кими дүняя зинәт верди. Бәһрам, Хәвәрнәгин дамына чыханда, Зәһрә улдузу шадлыг гәдәһини галдырды.

Бәһрам, көй кими даирәви бир гүббә көрдү ки, эшийиндә әй сүд кими ишыг салыр, йолчулара йол көстәрир, ичәрисиндә күнәш парлайыр. Хәвәрнәгдә, бағ-бағчанын нәфәси кими һәмишә хәфиф күләк олурду. Хәзан ели ондан узаг иди. Гәсрин дөрд тәрәфиндә чәннәт кими кениш вә сәфалы бағ вар иди. Бир тәрәфдән аби-һәят кими Фәрат чайы ахыр, бир тәрәфдә дә уча Сәдейр мә'бәдинин ардында ягы-сүдү бол бир кәнд көрүнүрдү. Сарайын өн тәрәфи, сәһра, архасы чәмәнди.

Не'ман бу кәян дәсткәһлы сарайын дамындан Бәһрам илә тамашая дурмушду; бу чәннәт бағынын һәр яны яшыл отлар вә гырмызы чичәкләр, лаләләрлә өртүлү иди. Чөл Шүштәр фәринә дөнмүш, көйәрчин вә билдирчин мәскәни олмушду.

Не'ман, бағы-бағчаны сейр әдир вә өз-өзүнә дейирди:—Бундан көзәл ер ола билмәз. Бурада инсан һәмишә шад вә хошбәхт яшар.

Не'манын христиан дининдә олан ағыллы вә әдәләтлийи бир вәзири вар иди. Не'ман сарай һаггында дүшүнәндә, вәзир она деди:

— Аллаһы танымаг, сәнин шаһлығындан яхшыдыр. Сән әсл мә'рифәтдән хәбәрдар олсайдын, бу бәзәк-дүзәйә, дәм-дәсткәһа уймаздын.

Вәзирин сөзү шаһа бәрк тәсир эләди. Бир од олуб онун үрәйини мум кими юмшалтды, бир манчанаг олуб ону сарайын кәлләсиндән ерә атды. Не'ман әйвандан ашагы дүшән саат, шир кими чөлләрә гачды. «Дин илә дүня тутмаз» дейә өлкәсиндән, хәзинәсиндән әл чәкди.

Сүлейманлығындан әл чәкиб пәри кими кизләнен, инсанлардан үз дөндәрән шаһы әвиндә дә кимсә көрмәди. Зәма-

нәсинин Кейхосрову олду. Мәнзәр, атасыны тапмаг үчүн чох чалышды, файдә вермәди. Шаһдан бир хәбәр верән олмады. Мәнзәрнин гүссәси даһа да артды. Мүсибәтә дүшмәйинә бах-маяраг, тахт вә тачы башсыз гоймады. Өлкәни идарә ишинә мәчбур олду. Зүлмүн дашыны атды, әдаләтә башлады. Өлкәни тамам-камал низам, гайдада сахлады. Яхшы вә хейр ишләри үчүн Гиздикүрд шаһдаг пешкәшләр алды вә разылыг көрдү. Бәһрама Не'ман кими, бәлкә ондан да артыг әhtiрам эдирди.

Мәнзәрнин дә Не'ман адлы бир оғлу вар иди. Бәһрам илә бир даядан сүд әммишиди. Онлар яшыд вә әзиз йолдаш иди-ләр. Бәһрам Не'мандан айры дурмазды. Бир ердә охуяр, бир сәһбәт эдәр, бир отуруб бир дурардылар. Бир күнәшдисә, бири дә нур иди. Неч заман бир-бириндән айрылмаздылар.

Бәһрам о йүксәк сарайда узун илләр иди ки, бөйүйүр, тәрбиә алырды. Өйрәнмәкдән башга һеч нәйә мейли йох иди. Чох ағыллы вә һәвәсли шакирд иди. Мүәллим она әрәб, фарс, грек дилләрини өйрәтди.

Бәһрамын мүрәббиси Мәнзәр шаһ исә, нүчүм әлминдә чох маһир иди. Едди улдуз вә он ки бүрчү, көй әлминнин сиррләрини овчунун ичи кими билирди. Кечәләри ятмайыб улдузларын һәрәкәтини сейр әтмишиди. Бүтүн чәтин мәтләб-ләри Бәһрама ачыр, ушағын инкишафына чалышырды. Лөв-һә вә мил илә көйүн вә ерин кизли рүмузларыны языр, ба-ша салырды.

Бәһрам әлмләрин әслини билди, рәсәд әлми вә үстүрләб әлә-ти илә көйүн сиррләрини өйрәтирди. Лөвһә вә мил илә фәләйин кәрдишини ачыб көстәрирди. Бәһрам дил вә язы әлминдә камил оладан сонра силаһ ишләтмәйә, һәрби ишләри өйрәнмәйә башлады. Чох чәкмәди ки, ат минмәк вә сүрмәкдә, ғылынч вурмаг, ох атмагдә фәләйи һейран гойду. Бундан сонра Бәһрам ширин пәнчәсини, гурдун башыны гопарырды. Бәһрам, миничилийи вә низә вурмағы илә сүбһ шүанын өтүрдү. Оху илә дашлары, ипәк парча кими бир-биринә тикирди, Чә'бә долусу охларын һамысыны бир һәдәфә, үст-үстә вура билирди. ғылынчыны чырдығы даш, од рәнкли су кими әтрафа яйылырды. Низәси илә дары дәнәсини һалга кими көтүрүр, ширин боғазындан һалга гопарыр; ғылынчы илә хәзинәләрини ғыфылыны ачырды. Дүз ов вурмағы илә дә һамыны һейран гопорду. Түкү нишан алыб вурурду. Ис-тәр кечә, истәр күндүз, нишан алдығыны дүрүст вурарды. Бәхти элә ейин иди ки, бә'зән сечә билмәдийи һәдәф белә

охундан яйынмырды. Бүтүн икидләр Бәһрамын һүнәриндән дәм вурурдулар.

Бәһрам белә Бәһрам иди. Каһ пәләнк илә үз-үзә дурар, каһ ширә һүчүм чәкәрди. Бүтүн Йәмән вилайәти, Бәһрамы Сүһейл улдузу адландырырды.

БӘҺРАМЫН ОВ ВУРМАСЫ ВӘ КУРЛАРА ДАҒ БАСМАСЫ

Бәһрамын шөһрәти Йәмәнә яйыланда, Мәнзәр чох севи-нир, фәрәһләнирди. Онун мүстәсна һүнәрини көрдүкдә, Мән-зәр она аталыг, Не'ман да гардашлыг һөрмәти көстәрирди-ләр. Ата вә гардаш нәдир, Мәнзәр она билик өйрәдир, оғ-лу да она ат минмәкдә йолдашлыг эдирди.

Бәһрамын ады көйләр гәдәр йүксәлди, ерләр гәдәр яйыл-ды. Сәнәти шакир вә шәрәб иди. Неч бир гейди, гүссәси йох иди. Оху яйдан чыхмамыш, курун бәдәни дешилир, һейван ерә сәрилирди. Ел кими кедән бир аты вар иди. Ериши раһат вә сәрраст иди. Аяглары ганад кими ачылыб-бүкүлүрдү. Элә ейин кедирди ки, нә ай, нә күнәш она чата билмирди. Бу ат еришдә фәләйә тай иди. Күләкдән дөрд ағач ейин кедирди. Илан кими ғыврым гуйруғу вар иди. Дырнағы илә курлара кор газарды.

Бәһрам ова кедәндә, о аты минәрди. Йола дүшдүмү, ил-дырым кими кедәр, бүтүн атлылары өтәрди. Шакир көрдү-мү, үстүнә чумар, дырнағы илә курлары дөйәрди. Бәһрам атыны минәндә, эл-обая сос дүшәрди. Марал вә кур чәсә-диндән тәпә дүзәләрди. Шаһ кәмәндиини бир дәфә атанда, мин кур тутарды. Йүз кур тутсайды да, дөрд яша долма-мышлары өлдүрмәзди. Онларын этни һарам сайырды. Тут-дуғу курларын будуна өз мөһрүнү дағ басыб сәһрая бура-харды. Шаһын дамга вурдуғу кура һеч кәс дөймәз, тохун-мазды. Овчулар тутдуғлары һейванын будуна бахардылар, «Бәһрам-кур» дамғасыны көрән кими һейваны бурахардылар.

Биз өмүр атымызы яхшы сүрмәлийик. О заман овчулар шаһын вурдуғу дағы көрән кими ову бурахардылар. Дүняда элә бир гарышга йохдур ки, она да голузорлунун дағы ву-рулмамыш олсун.

БӘҺРАМЫН БИР ОҪЛА ШИРИ ВӘ КУРУ ӨЛДҮРМӘСИ

Бир күн икидләр овлагда ат сүрүрдүләр. Бәһрам овун көзәллийиндән данышырды. Мәнзәр дә, Не'ман да янында иди. Һәр икиси Бәһрамын көзәллийинә һейран галмышдылар.

Бирдөн узагдан тоз голду, үфүг тутулду. Бәһрам ат салыб күлөк кими тоза тәрәф кетди. Курун белинә галжаң, пәнчәси илә ону ерә йыхмаг истәйән бир шир көрдү. Шаһ каманы сазлайыб тушгуллады. Ох яйдан чыхан кими шириң вә курун юмшаг әтинә санчылды. Һәр икисини дәлиб торпаға батды. Белә зәрбәйә нә зиреһ, нә галхан дөзәр. Шир дә, кур да йыхылыб һәлак олдулар. Шаһ оху торпагдан чәкиб чыхарды.

Әрәбләр Бәһрамын бу шүчәәтини көрүб ону әчәм шаһы адландырдылар. Етән она баш әйди, әлини өлдү.

Бу һадисәдән сонра она һәр ердә Шаһ Бәһрам-кур де-йәрдиләр.

Бәһрам шикардан гайыданда, шир вә кур вурмасы бүтүн шәһәрә йайлды. Мәнзәр әмр этди ки, бу мәнзәрәнин шәк-лини чәксинләр. Гызыл илә нәгшә чәкдиләр. Бөйүк бир таб-лода шир, кур, шаһын онлары дәлән вә ерә санчылан оху нәфис бир сурәтдә чәкилди, Хәвәрнәгин уча бир ериндән асылды.

Рәссам бу лөвһәни элә яратмышды ки, көрәнләр чанлы билдирдиләр. Һамы чаван шаһа афәринләр дейирди.

БӘҲРАМЫН ӘЖДӘҢА ӨЛДҮРМӘСИ ВӘ ХӘЗИНӘ ТАПМАСЫ

Бир күн Бәһрам шаһ, о чәннәтдән көзәл олан бағында кәзди, ичиб сәрхош олду. Сонра чөлә, ова чыхды. Шикар овламаг үчүн көмәнд ачды, кур вурмаг гәсдинә дүшдү. О, өзүнүн икдиллийи вә мәнхәрәти сайәсиндә о гәдәр кур тутду вә өлдүрдү ки, чөл кур сүмүйү илә долду. Нәһайәт шаһын габағына мәләйән вә яныгы сәси илә чөлә һай салан бир ана кур кәлди. О һейванын хәял кими эәиф бир бәдәни вар иди. Узү көзәл, алны ачыг, бели зәрли шинә кими һамар иди. Гарны сары илә ағын гарышмасындан әмәлә кәлән гә-шәнк бир рәнкә чалырды. Башындан гуйругунатан мүшк рәнкли бир хәтт чәкилмишди. Бәдәнинин һәр еринә, санки эл илә халлар дүзүлмүшдү. Узүнә төкүлән күлнар рәнкли телләрини көрән, о һейванын иләк рубәнд өртдүйүнү күман эләрдә... Балдыры икид оху кими дүз, гулағы азмаз кими сиври, гынындан сыйрылмыш хәнчәр кими ити иди. Сизәси һамар, бойну ичә вә зәриф иди. Белинин тириндән узанан гара ипәк кими хәтт бойнуна чатмамыш икийә айрылырды. Санки күмүш үзәринә гара савад нәхши чәкилмишди.

Кур, шаһы көрәндә, бүтүн гүввәтилә атылды. Бәһрам онун далынча чапды. Чаван кур, доғрудан да илдырым ки-ми кедирди. Кур тутан Бәһрам шир кими ону говурду.

Сәһәрдән ахшама гәдәр кур кетди, шир ону изләди. Кур-хан ады илә фәхр эдән Бәһрам курдан нечә үз дөндәрә би-ләрди. Шаһ бу тәһна чөлдә кур говмагдан йорулмурду. Нә-һайәт онлар, инсан аягы дәймәмиш бир мағара чатдылар. Бәһрам овуна етишәндә, мағаранын ағында ятмыш бир әж-дәһа көрдү. Мүһиб вә гыврылмыш бәдәни илә, гағгара гыр дағына бәнзәйән әждәһа ов үчүн, ем үчүн һазыр даянмыш-ды. Санки од ичиндән, гара вә түстүлү башыны дудкеш ки-ми галдырмышды. Дурушу илә барсыз бир ағача, өлүм һей-кәлине, чәһәннәм маликинә бәнзәйирди. Һәр тәрәфә өлүм яғдыран ағзыны мағара кими ачмышды. Языг курун бала-сыны ейиб гарныны доюрмуш вә ени шикар үчүн һәрәкә-тә кәлмишди.

Шаһ гаршысына чыхан вә йолуна бир бәла кәсилән әж-дәһаны көрән кими, әждәһая дөңдү. Өлүм илә чарпышмаг геиди, кур һәвәсиндән доған севинчи йох этди.

Шаһ, һейрәт эдирди ки, бу нә шикардыр, кур мәни нә үчүн кәтириб бурая чыхартды? Күман этди ки, әждәһа языг кура чох зүлүм вә эзһийәтләр әтмишдир. Кур исә, шаһы кө-мәйә, әдәләт кәстәрәиб интигам алмаға чағырмышдыр. Шаһ өз-өзүнә деди:—Кур далынча дүшүб әждәһайә раст кәлди-йим үчүн гайытсам, хәчәләтдән корда да раһат ята билмә-рәм. Кур ки, мәнә һарая кәлиб, горхмаг ери йохдур, дады-на чатмалыям.

Шаһ, ики учлу охларындан бирини, гайчы кими кен һа-чалысыны сечди. Оху ағ киришли камана гојду, әждәһаны нишан алды. Әждәһа көзүнү кениш ачанда, шаһын шәстин-дән гопан охун учлары, онун көзләринә санчылды. Бу зәр-бә дүнианы әждәһа үчүн гаранлыг этди. Шаһын сиври оху, әждәһанын көзүнү төкдү. Шаһ, нәһәнк кими әждәһая һү-чум чәкди, алты тийәли низәни боғазына сохду.

Шир пәнчәси кур бәдәнинә батан кими, сәккиз юмруг бойда алты пәрли низә әждәһанын боғазыны вә дамағыны йыртды. Әждәһа бәрк нәрә чәкди. Ағач сүтүн кими ерә йы-хылды, булут дағын зирвәсиндән горхмаган кими шаһ да нәрилти-бағыртыдан горхмады. Шаһ әһримәнин башыны кә-сиб, дүшмәниндән архайын олду. Әждәһанын гарныны ярды, бир кур баласы чыхды. Инди йәгин этди ки, кур доғрудан да шаһы гисас алмаға чағырыбмыш. Шаһ торпаға йыхылыб,

өждөнө галиб чыхдыгына көрө аллаһа сөздө этди. Шаһ истөди атына миниб кур овлагына чапсын. Узагдан шаһын кетмөк истөдийини көрөн кур, келиб магарая сығынды.

Шаһ, куру тутмаг үчүн күч-бөла илө магарая кирди. Магарарада хөзинө тапды вө севинчидөн, үзү гызыл кими парлады. Кечмиш падашаһлар бурада бир нечө күп гоюб дуньяны төрк этмишдилөр. Кур, курханы көз кими дөр магарарада мөшгул көрүб гачды, көздөн итди.

Шаһ, раст кәлдий хөзинөнин ачарыны да тапды. Өждөнөһанын мейитини бир кәнара атды вө магарарадан чыхды. Йолу вө йол көстөрөн нишана арамага башлады. Бир саат чөкмөди ки, шаһын адамлары онун изи илө ахтара-ахтара келиб чыхдылар. Шаһы тапыб севиндилөр вө онун этрафында сөф чөкдилөр.

Шаһ буюрду ки, һүнәрли икидләрин бир нечәси магарая кириб хөзинөни чыхарсынлар. Хөзинө чыхарылды, үч йүз чабан дөвөйө йүкләниб йола салынды.

Шаһ чөкдийи зәһмәтө гаршы, сәләмәтлик вө хөзинө илө гайытды, Хәвәрнөг сарайына чатыб хөзинө сәрф этмөйө, эйш-нишрәтө мөшгул олду, хөзинөдөн он дөвө йүкү атасынын—шаһын һүзуруна совгат көндәрди. Бир чох зәриф вө гиймәтли һәдийәләрлө янашы хөзинөдөн он дөвө йүкү Мәнзәрлө оғлуна верди.

Ердә галаныны һесабысыз-китабысыз, истөдийи кими хөрчлөди. Беләкликлө, һүнәр көстөрөб ачдыгы хөзинөни торпаг кими совурду. Мәнзәр деди: нөггашлар қәлсин, ени шөкилләр чөксинләр. Нөггаш, һазыр олду, Бәһрам шаһ илө өждөнөһанын шөклини чөкди. Нөггашлар Хәвәрнөгдә Бәһрамын бүтүн һүнәрләринә аид шөкилләр чөкирдилөр.

БӘҲРАМЫН, БАҒЛЫ ОТАҒА ЕДДИ ГЫЗ ШӘКЛИ КӨРМӘСИ

Шаһ бир күн чөлдөн гайыдыб сарайында шад кәзинирди. Кәнарда бағлы вө пәришан бир отаг көрдү ки, ора һеч кәсин аягы дөймәзди. Шаһ сорушду:

— Бу отаг нә үчүн бағлыдыр, бунун ачары вө ачарчысы һарададыр?

Әлүстү ачарчы һазыр олду вө отағын ачарыны шаһа верди. Шаһ гапыны ачанда, ләл-чавахиратла долу, хөзинө кими бир отаг көрдү. Бу отаг, нөггашларын бәзәдийи йүз Чин ишкарханасындан да көзәл иди. Сәнәтин бүтүн ишчөликләри отағын диварларында көрүнүрдү. Диварлара, һәрәси

бир өлкәдән олан едди көзәлин шөкли чөкилмишди; һинд падашаһынын он дөрд кечәлик айдан көзәл Фүрәк адлы гызы, Чин хәганьынын гызы, көзәләр фитнәси адланан Яғма-наз, Харәзм шаһынын көклик еришли гызы Назпәри, Славян падашаһынын Рум кейимли Чин көзәли Нәсриннуш, Мәгриб шаһынын күншә ишыг верән ай үзлү гызы Азәрион, хейрәхә Гейсәрин хошбәхт гызы һумаи, Кейкавус нәслиндән олан Қәсраинин товус бәзәкли гызы Дүрүсти.

Бу едди көзәлин рәсминин һәр бири мөһәрәтлө бир данрә үзәриндә чөкилмишди. Һәр бир сурәт, һәдсиз көзәллий вө нәфислий илө көзләри ишыгландырырды.

Ортада кәмәри дүрр нишанлы, ениетмә бир оғлан сурәти вар иди. Онун ай үзүндә әнбәр хәттинин ери сечилир, бою сәрв кими уча иди. Башында вө кәмәриндә чавахират парылдайырды. Көзәлләрин һамысы она көз тикмиш, она мәрһәббәт бағлайыб көнүл вермишдилөр. Көзәлләр онун гаршысында гул кими даянмышдылар. О да, көзәлләрә бахыб күлүмсөйирди.

О маһир рәссам, рәсмин башында Бәһрам-курун адыны вө тәлеини белә язмышды:—едди улдузун һөкмү будур: Әлө ки, бу дуня алан баш галдырды, едди өлкөнин едди шаһзәдәсини, етим дүрр кими янына кәтирәр. Буну биз өзүмүздән демирик, улдузларын һөкмүнү язырыг. Бизим борчу-муз демәк, аллаһын борчу бу һөкмү һәгигәтө чевирмәкдир.

Бәһрам шаһ буну охуду, фәләйин фондинә һейрәт әләди. Дәрһал о гызларын мәрһәббәти шаһын үрәйиндә көк салды. Үрөк кама чатмаг истәмәзми! Шир гүввәтли бир кәнч едди көзәлин һөвәси илө нечә аловланмасын! Нәрләр, айғырлар мадян көрөндә гызмазмы?

Шәкил шаһы мөһнүт этдисә дө, севинчи йүз гат артды. Үрәйинә мөһкәмлик кәлди, арзу вө үмидинә инам доғду.

Инсан үмиди илө яшар, иш көрәр. Шаһ отагдан чыхды, гапыны гыфыллайыб ачарыны гапычыя тапшырды:

— Бир нәфәрин, деди, гыфылы ачдығыны эшитсәм, һәмин отагдәча башыны кәсәрәм!

Бундан сонра һеч кәс о отаға тәрәф баха да билмәди. Шаһ сәрхош вахтында, әлиндә ачар, һәмин отаға кәләрди. Гапыны ачыб бәһиштә кирәр; о көзәл сурәтләрә бахар, суя бахан сусулар кими январды. Онлары арзулайыб ятарды.

Сарайдан чыханда ов илө, гайыданда исә, һәмин отаг илө мөшгул оларды.

БӨХРАМЫН ӨЗ АТАСЫНЫН ӨЛҮМҮНДӨН ХЭБЭР ТУТМАСЫ

Бөхрамын хэятыны билэнлэр, онун икидликлэрини, шир тутмасыны атасына хэбэр вердилэр.

— Оглун, дедилэр, эркэж шир, гоча гурд кимидир. Шир онун габагындан гачыр. О, көмөнд илэ дивлэри тутур, эждәһалары мөһв эдир. Онун чапар атыныны аягы алтында дағлар алчалыр, алмаз гылынчы дөмирлэри ипэк кими доғрайыр, әмуду дашы хөмирә дөндөрир.

Атасы, оғлунун аләмә сәс салан шүчаәтиндән, шир одан горхан кими горхду. Онун бу шөһрәтиндә өзүнүн өлүмүнү көрдү. Бөхрамы көзүндән узаг сахламаға чалышды.

Бөхрәмын вахты, кечә-күндүз овдә кечирди. Каһ ат үстүндә ел кими учур, каһ бада илэ мөст олурду. Шикары вә ичкиси илэ Йәмәндә Сүһейл улдузу кими парлады.

Йәмән шаһы Бөхрамы чох севдийиндән, онун дедийини бир һөкм кими еринә етирәрди. Билик вә һүнәринә көрә ону вилайәтә һаким тәһийн этди. Она, кейфи истәдийи гәдәр силаһ, көвһәр, чавахират верди. Чүнки, Бөхрамын хатирини элә әзиз тутарды ки, чаныны да әсиркөмөздди.

Бөхрам яд өлкәдә кейф, ләззәт, вәтән вә аһилә меһрибанлыгы шәраитиндә яшадығындан, атасынын вилайәти ядына да дүшмүрдү.

Фәләйин дөвраны бир нечә вахт белә давам этдикдән сонра, иш дөйишди. Сәлтәнәт вә тахт-тач ата-бабаларына көстәрдини әтибары Йәздикурд шаһа да көстәрди:

Йәздикурд өлдү, тахты бош галды. Гошун әһли вә чамаат һығынчаг әдиб ени шаһ һаггында мәсләһәтләшдиләр. Йәздикурдун нәслиндән һеч кәси шаһлыга лайиғ билмәдиләр. Илан вә эждәһая боюн әймәйи истәмәдиләр.

Доғрудур, Бөхрамын өгл-камалы, гылынчы, зору вә шүчаәти онлара мәлүм иди. Анчаг, атасындан көрдүкләри зүлмә көрә, чамаатыны Бөхрамы көрөчөк көзү олмады.

— Онун, дедиләр, һеч адыны чөкмәйин. Гоюн атасынын өлдүйүндән хэбәр дә тутмасын, чүнки о, әрәб тәрбийәси көрмүш, чөлдә яшәян бир адамдыр. Ираны идәрә эдә билмәз, өлкәни, хәзинәни әрәбләрин бадына верәр. Фарс чамаатыны олмазын әзиййәтә салар.

Һеч кәс Бөхрамын шаһлыгыны истәмәди. Анчаг аллаһ онун тахта чырмагыны истәдийи үчүн, башына тач гойду.

Чамаат, ағыллы бир ағсагалы сечиб дүня шаһы адландырды. Гоча, шаһ нәслиндән олмаса да, шаһлар кими нәчиб

бир нәсилдән иди. Онун кәмәринә едди көзлү шаһлыг тоғасыны бағладылар, башына тач гойдулар.

Бүтүн бу әһвалат Бөхрам-курун гулағына чатды. О хэбәр тутду ки, фәләк өз дөврүнү баша вуруб. Ени бир дөвран башланыб. Атасы өлүб, еринә ләягәтли адам тапылмайыб, тахт-тач өз башына галдыб, сәлтәнәтә яд әһли дөйиб, аралыг гарышыб.

Бөхрам, һәр шейдән габаг лайиғинчә, атасынын матәмини тутду. Әгиғ бәдәнинә фирузә рәнкли матәм либасыны кейди. Матәмдән башы айылан кими дүшмәндән интигам алмағ үчүн мейдана кириб, шир кими гылынчы чалмағ фикринә дүшдү. Лакин бир гәдәр фикирдән сонра ниййәтини дөйишди. Өз-өзүнә деди:— йыртычылыг нәйә дөйәр. Ағыллы иш тутмағ лазымдыр. Иранлылар даш гәлбли олсалар да, сөһв әдиб, көнүллөрдән бизим һөрмәтимизи чыхарсалар да, мән мүлайим олмалыям. Чүнки, юмшаглыг һәр чәтинлайин ачарыдыр. Дүшмәлләрим нә гәдәр ит үрөкли олсалар да, мәнним овумдурлар. Мәнним отлағымын гоюнларыдырлар. Нә гәдәр өз юнлары ичиндә ятсалар да, мәнним памбыг таргаларымда ятачағлар. Онлар, өзләринин әтибарсызлыгылары, әһд позмалары үчүн мәндән хәчаләт чөкөчөк, утаначағлар.

Киши пис ишиндән хәчаләт чөкәр. Хәчаләт чөкәнә, үстәлик әзаб вермәк кишиликдән дейил. Хәчаләт онлара бәсдир; артыг әзиййәт зүлүмкарлыг оларды. Иранлылар, ағылсызлыгыларыннан йолдан азыблар, мән ағыл илә онлары итаәтә көтирәрәм. Овда сөбрисизлик эдәнин оху даша дөйәр.

БӨХРАМЫН ИРАНА ГОШУН ЧӨКМӘСИ

Әй сөз бәстәләйән уста, бәсдир! Бу көһнә рәвайәтләрдән дедийини етәр! Күд кими өз һаванла яша. Өз арзуларына ағзындан әтир сәп.

Мән эзәлдән сөзүнә садиг оланларла әһд бағламышам. Башга шаирләрин дедийини демәйәчәйәм. Биз яшаркән, өлүм юхусунда раһат ятанлары тәзәдән оятмаячағ, гәләмә алмаячағам. Бу, яхшы олмазды. Бачардыгча енисини яратмағ уғрунда чалышачағам.

Доғрудур, сөз көвһәри дүзмәк ишиндә тәкрара йол вермәйи шәрт гойсам да, анчаг хәзинәнин һапысы бирдир. Ох ики олса да, ишаны бирдир. Тәзәсини демәк мүмкүн олмаса да, баһгаларынын тохудугу палазы ипәк этмәйи бачарарам. Ики сәнәткар иллаһ кимясы илә сөз нәгдини тәзә

леди:—бири миси халис күмүшө дөндөрдү, бири дө күмүшү гызыла дөндөрөр. Мисин күмүш айырында олдуғуну көрөндөн сонра, күмүшүн гызыла чеврилмесинө тээччүб этмө!

Бу тахт кими уча сэркүзөшти тикөнлөр белө нахыш вурлар ки, Бөһрам-кур ядларын тахт-тачы ейөлөндийини билөн кими, Көян тачыны тэлөб этмөк гөсди илө эдавөт гапысыны ачыб һәрб көмөрини баглады.

Шаһлығы дүшмөнлөрдөн алмаг үчүн Мәнзэр илө оғлу Не'ман да Бөһрама көмөк этдилөр. Она, вөсфө кәлмөз гәдөр хөзинә, сапа сығмаз гәдөр көвһөр вердилөр. Бөһрам интигам үчүн чәлд олду, һәддән артыг гошун чөкди, дүшмөнчилик тәзәләнди.

Иәмөндөн тутмуш Әдәнә гәдөр йүз мин атлы бир-биринин далынча йоллары долдуурду. Буларын һамысы полад кейнли, гәзәбли, кинли, дев бағлаян, гәл'ә ачан пәһләванлар иди. Һәрәси бир аслан, бир өлкөнин даяғы иди. Шаһын гошуну ериди, нә ериди! Тоз ая галхды, тәр ер алтындаки нәһәнк балыға гәдөр ерә һопду. Тәбил дөйүлдү, нағара чалынды. Тәбилин сәсиндөн бағырлар ярылды. Даға-даша вәл-вәлә салан курулту, көй гүббәсини дө гыздырды. Кин вә интигам һисси илө, чәһәннәм оду кими гызмыш гошун әһли, чәйирткә вә гарышгадан чох олан бир орду, Бөһрам шаһын тахтыны мөһкәмләтмөк үчүн Иәмөндөн пайтахта тәрәф ериш эләди.

Тахт-тачы ейөләнмиш тәзә шаһ бу йүрүшдөн хәбәр тутду; хәбәр тутду ки, кәнч бир әждәһа ағзыны ачымыш, көй ерә энмәк үзрәдир, Сүһейл улдузу Иәмөндөн баш вермиш. Кәнч аслан дүшмәни овламаг, мөһв этмөк үчүн гүввәтли пәнчәсини ачышдыр. Бөһрам, тахты тутмаг, тачы алмаг, фитнә тозуну ятырмаг истәйир.

Вәзир-вәкил, каһинләр, орду башчылары, һамы ахышыб шаһын һузуруна кәдиләр. Мәсләһәт, мәшвәрәт мәчлиси гурдулар.

Бөһрам илө муһарибә этмәйи мәсләһәт билмәдиләр. Она мөктуб язмағы гәт этдиләр. Ағыллы сайдыглары кишинләр нә дедисә, яздылар. Катибләр, узун-узакы шәрһ-һалдан ибарәт долашыг вә мүәммалы бир мөктуб яздылар. Мөктубу бағлайыб гәсидләрә вердиләр. Гәсидләр тәдарүк көрүб Бөһрамын янына йола дүшдүләр.

Гәсидләр мәзилә чатыб атдан эндикләри замап, зоманә Бөһрама салам сөйләйирди. Бөһрамын адамлары, кәлән га-

сидләрә, шаһын изни илө ордукаһдан кәнарда ер вердиләр. Шаһ онлара яхына, һүзүрә кәлмәк үчүн ичазә вердикдә, гәсидләр мин горху илө ирәли ерийиб сәчдәйә дүшдүләр, һәмд-сәна этдиләр. Гәсидләрин башчысы, кәтирдийи мөктубу өпәрәкх, Бөһрама тәслим этди. Бөһрамын катиби мөктубун мөһрүнү ачараг, шаһлар шаһына охумаға башлады.

ИРАН ШАҲЫНЫН БӨҲРАМ-КУРА МӨКТУБУ

Мөктуб, аллаһын ады илө башланырды.

Бу мөктубу язан, уча таһрыя һәмд-сәнадан сонра, шаһа фәһмөт вә шаһзәдәйә салам көндөрир.

Әй башы эршә гәдөр йүксәлән шаһ, шөвкәтли шаһзәдә, мән мәрдлик вә инсанлыг севәнәм. Адым Кәсрадыр. Сизин кими хам дүшмәнләрин даваһындан горхан дейиләм. Һүнәрим дә, тәчрүбәм дә, һөрмәтим дә кифайәт гәдәрдир. Һүнәрим кими бәхтим дә ейиндир. Белә олмасә, тахт-тача чатмаздым. Мән тахт-тач, йүксәк мөвгә саһибийәм. Һеч кәс башы учалыгдан әл чөкмөк истәмәз. Ер үзүнүн бөйүйү, пәриләрин вә инсанларын башчысы олмағыма баһма. Мән өз шаһлыг мөвгемдән һеч дә разы дейиләм.

Бу чаһ-чәлал, зәһәр гарышдырылмыш балдыр. Мәнним өзүмүв яхшы күзәрәным вар иди. Бир вар-дөвлөт саһиб идим ки, өмрүм бою есәм, гуртармазды. Кәрәк мән өз вәрымла кифайәтләнәйдим. Наһаг шаһлыға разы олдум. Уча ердән хата әксик олмәз. Нейләйим ки, иранлылар мәни үздән-көздән салдылар, бир үзү зор, бир үзү хаһиш, мәнни юмшалтдылар. Тач гоюб тахта отурмаға, шаһ олмаға мөчбур этдиләр ки, өлкәнәг хараб олмагдан көзләйим. Бу, шаһлыг дейил, көзәтчиликдир.

Әлин көзәл бир мәсәли вар:—арзу илө дүняпәрәстлик тутмаз! Өлкөнин гайғысыны чөкөн, өз арзуларындан узаг дүшәр. Сән булары билмәзсән, чүнки башга бир аләмдә бөйүмүсән. Сәнә кур әтинин кабабы мән белә дадсыз мәнсәбдән хош кәләр. Рудун мунис нәғмәсини эшидә-эшидә ичиләп бир удум шәраб, көй гүббәсинин алтындаки шан-шөвкәтин һамысындан яхшыдыр. Сәнин шәраб вә овдан башга бир ишин йохдур. Кәл, башыны дүня ишләри илө ағытма!

Доғрусу будур ки, өлкә вә инсан дәрди чөкмәдикчә, дүня сәнинкидир. Сән кечә-күндүз овда, шәраб мәчлисиндә кейф чөкмәкдәсән. Күнүн хош кечир. Йохса мәнним кими?

Халгын ишини дүшүнмөкдән үзүлүрәм. Үзүм күлмүр. Сә-

нэтим каһ достларын гэмнин чэкмэк, каһ дүшмэнлөрдөн горхуя дүшмөкдир. Эн кичик гүссэм, тач угрунда сэнинлө-
вурushimaгдыр. Сэн эһли-кейфлийнлө нэ гэдэр хошбэхтсэн.
Хошбэхтсэн ки, бу шаһлыг фитнэси сөндөн узаг олду. Каһ
сэнин пешэн мэним олайды! Архайынлыгла яшая идим,
кейфдэ-дамагда күн кечирэ идим. Шэраб вэ мусиги илэ-
бэслэнэ идим!

Демирэм ки, сэн шаһлыгдан хэбэрсизсэн, диндэн, дөв-
лотдэн башын чыхмыр. Йох! Сэлтэнэтин эсл вариси сэнсэн.
Өлкэ сэнин шаһлыг эвиндир. Анчаг атан хам иш тутдуғу
үчүн, тач башына көлкэ салмады. Атан рэйийэтэ шикайэт
вэ наразылыгдан башга неч бир шей вермэмишдир. Онун
халга гаршы тэчавузкар, сэрт, азгын, залым олмасы бөйүк
нифрэт вэ кин доғурмушдур. Онун сөпдийи тохум бир дэ
көйөрмэс. Элэ ишлэрэ бир дэ кимсэ йол вермас. Одур ки,
неч кас сэнин шаһлыгыны истэмэс, яхшысы будур ки, сэл-
тэнэт иддиасындан эл чэкэсэн, керн габыдасан.

Гайнасан, ода раст кэлэрсэн, бу йолда нэ гэдэр чалыш-
сан, союг демири дөймүш кими оларсан.

Мэн исэ, кизлин хэзинэлөрдөн сэнин бүтүн эһтиячларыны
эдэрэм. Урэйин истэдийи гэдэр гызыл верэрэм. Сэн шаһ-
задэ кими доланмалысан. Сэнин тэгаудун вахтында чатар.

Шаһлыгымла сэнин наибин оларам. Истэдийинэ, деди-
йинэ эмэл эдэрэм. Элэ ки, халг мөндөн дойду. Давасыз-
мэ'рэкэсиз, гансыз-гурбансыз өлкэ сэнинкидир ки, сэнинки-
дир!

БЭЪРАМЫН ИРАНЛЫЛАРА ЧАВАБИ

Мөктуб охунуб гуртаранда, Бөһрамы од көтүрдү. Чох чө-
тинлик вэ күч илэ өзүнү тохтатды. Сэбр илэ бир гэдэр
фикирлөшкдөн сонра чаваб верди:

— Мөктубу диггэтлэ динлэдим. Язан чөлд олмаса да, нэ-
сигэт пис дейил. Ағыллы сөзлэри вар иди. Онлары бөйөндим.

Мэн элэ адамам ки, мэним үчүн гызыл-күмүшүн өһмий-
йэти йохдур. Едди иглимэ боюн эймомишэм. Анчаг ата-ба-
бамдан ирс олан бир мүлкүн өзкэ элиндэ олмасы мэним үчүн
эйб олар.

Мэн алаһы дост тутан вэ өз ағылымла иш көрөн адамам.
Алаһы семөклэ, алаһлыг иддиасында олмаг айры-айры шей-
лөрдир. Бунларын арасында дамар илэ дэри арасында олан
фэргдэн дэ чох фэрг вардыр.

Мэн неч бир кэсэ пислик этмэмишэм. Атамын чинайэт-

лэринин мэнэ дөхли йохдур. Атам башга, өзүм башга! О даш
идисэ, мэн көвһэрэм. Парлаг сөһэр ишыгы кечэдэн доғар.
Дашдан саф лэ'л чыхар.

Оғул атая чавабдеһ дейилдир. Аллаһ өзү дэ о күнаһлар-
дан кечмишдир. Атам пислик этдисэ дэ, үзү сулу өлүб кет-
ди. Өлүнүн далынча данышмаг лазым дейил. Ағыллы адам
пис данышандан эшитдийи пислийэ шэрик олмас. Заты пис
олан адам пис дейэр, дедийиндэн дэ бэтэрини эшидэр. Ата-
мын хэянэтини бағышлайын, онун гөфлэтиндэн ваз кечин.
Яман көз йолуму кэсмэсэ, элэдийим күнаһлары доғрулдарам.
Индийэ гэдэр уйдуғум гөфлэти тэрк эдирэм. Хошбэхтлэрин
бэхти һөмишэ ачыг вэ айыг олар, гафил олдуғум бөсдир.
Артыг бэхтим мэни оятмышдыр. Бундан сонра үзүм хейрэ
доғрудур. Урэйим гөфлэтдэн тэмиздир. Ялныз өз хейрими
дүшүнмөрэм. Яхшы адамлара мэрһэмэт көзү илэ бахарам.
Мөслөһөттдэн гачмаз, адамларын ялныз күнаһыны көрмөрэм.
Неч кэсин малына тамаһ салмарам. Күнаһлары бағышлар,
зэманэнин кедиши илэ рэфтар эдэр, сизин гөйдиннэ гала-
рам. Сиздэн анчаг зэрури шейлэри тэлэб эдэр, эдалэтлэ вер-
ки гограм. Бир адамын малына зэрэр дөймөйэ гоймарам. Ан-
чаг дүшмөн малыны алыб дөвлэт хэзинэсинэ гограм. Ағыл-
лы вэ хейрхаһ адамларла чалышарам; пис вэ бөдхаһ адамла-
ры яхын гоймарам. Яхшылара яхшылыгым дөйөр, пис-
лөрдөн пислик өйрөнмөрэм. Чамаатын чаныны, намусуну, өв-
ладыны, малыны, мүлкүнү, чобан сүрүсүнү горуян кими го-
руярам. Һамыя асудэ һэят мүйэссэр олар. Бир нөфэрин дэ
чөрэйинин кэсилмэсинэ баис олмарам, һамынын даһа да че-
рөкли вэ варлы яшамасына чалышарам. Дивлэр мэни аздыра
билмэс.

Элэ ки, шаһ өз фикирлэрини битирди, гоча мө'бид аяга
галхыб тэ'зим этди вэ деди:

— Сэн бизим бөйүйүмүз вэ рәһнүмамизсэн. Сэнин дедийин
бу ағыллы, тэдбирли сөзлэри ағыл гэлб айнасына язды. Һа-
мымызын башчымыз, башмызын бөзөйсин. Биз сүрүйүк, эсл
чобанымыз сэнсэн. Тахт-тач саһибн олмаг сэнин шө'ниннэ
ярашыр. Тач бизимсэ дэ, сэнин башындадыр. Зенди-Көшт-
саһиб сөндөн башга ким охуюб, сөндөн башга Кэян нэслин-
дэн ким вар. Сэн Дара вэ Бөһмөнлэр оглусан. Һэятын бөзө-
йя, Сэямэкин тэр мейвэси, Эрдшир, Бабэкин ядыкары сэнсэн.
Сэнин Кэюмэрсэ гэдэр чатан ата-бабаларын һамысы тахт-
тач саһибидирлэр. Дүняда сэнин кими шаһ йохдур. Өлкэ
сэнин һөлал мүлкүндүр. Бүтүн тэзэ вэ көһнэ мө'бидлэрин бу
барэдэ рә'йи бирдир.

Анчаг биз, бу саат тахтда эйләшән адама табейик. Чүнкү, анд ичкү мөһкәм әһд бағламышыг. Истәйриик ки, сәлтәһәт дә бизим ихтиярымызла онда олсуи. Бағладығымыз әһдә гаршы әсәслы бир бәһанә лазымдыр ки, сонра тутдуғумыз ишдән утанмаяг. Бош ерә әһдимиз сынмасын, ә’тибарымыз итмәсин.

Бәһрам бунлары эшитдикдә, онлара лазымы чаваб вериб деди:

— Үзрүнүз кечмәз. Ағыллы адам вәфәсыз чыхмаз, сиз өз әһдиниздә галын. Лакүи тахта эйләшән адам сизин ағсаг-галыныз исә, мөним гаршында ушаг кимидир.

Һәр чәнд мөним мәрһәмәтим вә мүлайим рәфтарым лайиг дейил, онун тачыны башындан элә күтүрәрәм ки, өзүнүн һеч тукү дә тәрпәнмәз. Чәмшидә гәдәр кәлиб кедән шаһлар вә шаһзадәләр мөним ата-бабаларымдыр. Ер үзүнүн сую вә торлағы мөним атадан галма мүлкүмдүр. Шаһлыг тахт-тачдан ибарәт дейил. Тач да, тахт да бир әләт вә васитәдир. Шаһлыг үчүн бунлар олмая дә биләр.

Шаһлыға, сәлтәнәтә лайиг адам үчүн нә тахт әксикдир, нә тач. Көй онун тачы, ер онун тахтыдыр. Нә Чәмшидин тачы, нә Фиридунун тахты индийәчән галмышдыр. Баш галдыран, бачарығы олан һәр икид өзүнә тахт-тач дүзәлдәр. Мөним тачым, тахтым йохдур, анчаг гылынчым вар. Онлары гылынчла алачагам. Һийләкәрин биринин мөним ерими тутмасы, мағара ағзында һөрүмчәйин тор гурмасы кимидир. Мағара ағзына әждәһә кәләндә, һөрүмчәйин иши битәр. Гарышга һечә Чәбраилдин ерими тута биләр. Ағчаганад фил һәһчәсинә һечә дәзә биләр? Ширин һәрәси әләмләри чулғаида, марал һечә сәсләнә биләр? Күнәш һәмәл бүрчүнә галханда, йүз һисли чыраға ким бахар? Ушағлара чатанда һарынлыг эдән эшшәк, бөйүкләр әһиндә йүк дашымаға мөһбур эдиләр.

Мән ядлар эвиндә әзийәт чәкдийим һалда, өз әвим талачылар әһиндәми галсын?! Дүшмәним бал вә шәкәр ейрәкән, мән дә үрәйими вә чийәримими ейим?! Йох! Бунданса, гылынч вә хәнчәрә әл атмаг яхшыдыр. Бунданса, әлүм яхшыдыр. Бүтүн Иран мүлкү кими түкәнмәз хәзинәм ола-ола, мөним әиләм нийә Әрәбистанда галсын?! Каһ Мәнзәр мөним гаршыма сүфрә ачыр, каһ Не’маи мәнә чән гурбан әдир. Мәнә чәрәк верәнләр бу гәдәр аличәнәб олдуғу һалда, чәрәйими ейәнләр нийә белә һанкөр олсунар?! Әзүм өлкәләр фәһи эдән чаван шир олдуғум һалда, өлкәм түлкүйәми гисмәт олсуи!

32

Мән Кәян һәслиндән олан кәнч Көйәм. Көй дүшмәндән бач алар, Көй оғлундан башга кимсәйә хәрәч верилмәз. Кәян ери анчаг Кәяна чатар. Кәян тачы анчаг Кәян башында олмалыдыр.

Биз шаһыг, башгалары өтәридир. Биз шанлыыг, онлар саядырлар. Шаһ орду яратмалыдыр. Тәк атлы тоз гопарда билмәз. Пир-муғанын гәдәһини, оғлундан башгасына вермәк олмаз. Инанын ки, дедикләрим доғрудур, мән һәһгәт тәрәфдарыям. Мөним шаһлыг йолум азғынлыг йох, доғрулуғ, хейр-хаһлыг йолудур. Ишләримин һамысы сизин арзунузча олачаг. Сизин разылыгынызы әлдә әтмәк, истәкләринизин еринә етирмәк, мөним өз әрүмдүр. Сиз, әһдинизә гаршы бир бәһанә арайырсыныз: шәрт кәсәк, тачы ики ширин арасында гояг, ким экидикләрсә, о апарсын!

Сөһәр тәздән ширбан ики ач, вәһши, ити пәнчәли, нәфәсиндән түстү чыхан, гызмыш ширә мейдана кәтирсин. Һәр ики гопун сәф чәкиб гаршы-гаршыя даянсын. Шаһын тачыны дә йыртычы ширләрин арасында гойсунар. Һәр кәс тачы ширләрин арасындан күтүрсә, халг һаман күн һәмни адамы шаһ адландырсын!

Бәһрам көзәл вә ағыллы сөзләрлә долу мәктубуну мөһрү илә дә тәсдиг әтди. Әлчиләри мөһрибанлыг вә һөвазиншә йола салыб, мұһафизләринә тапшырды ки, онлары кәтирдикләри кими дә йола салсынлар.

Шаһы сөвәнләр, онун көзәл сөзләрини эшидәндән, мөһүрүнү көрдәндән сонра әвләринә гайытдылар. Һамысы онун мөһрибанлыгына, ағылына, тәмкәниннә һейран олуб дедиләр:

— Шаһлыг Бәһрама лайигдур. О киши әсл-нәсәбдән әсл-нәчәбәтдән шаһдыр. Она зидд кетмәк, күнәш ләкә иналд әтмәк олмаз. О, нәһәнк минниш, әждәһә овлаян һирсли бир ширдир. Онун пәнчәсинә зәрб-шәһтинә һеч кәс дәзә билмәз. Зор илә дә олса, о сәлтәнәти алачаг вә башчыларымызы атларын аяғы алтына салачагдыр. Яхшысы будур ләкә, дүшмәнчиллийи аловландырмаг, Бәһрамы һирсләндирмәйәк. Шир вә тач әһвалаты кими бир шәртә онун әһтиәчы йохдур. Анчаг бу шәрт, түлкү илә гурдун сечилмәси үчүн яхшы бир сүбүт олар.

Һамы сарая доғру үз гойду. Бәһрам шаһын шәртини, сөзләрини һечәки эшитминдиләр, Иран шаһына дедиләр.

Тахт сынамышы гоча тәһпәрәст шаһ бу хәбери эшидәндән кими, тачы башындан күтүрүб ерә гойду. Әзү дә әһнәб тахтын ашағысында отурду.

— Өзүм, деди, бу тахт-тачдан бизарам. Даһа чанымы чөлдөн тапмамышам ки, сөлтөнөт үчүн ширө тапшырам. Ики ширин арасында өлмөкдөнсө, сағ-саламат ашагы дүшөрөм.

Шир агзындан алынасы тикәни, емөк кимин һунаридир? Гылыч вә чан саһиблийинә, шаһлыға Бәһрамдан башга һеч кәс лайиғ дейил. Тахты өлкәнин саһибинә, шаһлар варисинә верин!

Тахтда әйләшәнин чаван олмасы, гоча олмасындан яхшыдыр. Мән шаһлыгдан әл чәкирәм, ени шаһа табе олурам.

Вәзир-вәкил, гоча шаһа деди:

— Әй шаһлар шаһы, биз дүшүнүб сизинлә шәрт бағламышдыг. Бизим сөзүмүзлә тахта әйләшдийиниз кими, бизим сөзүмүзлә дә тахты тәрк эдә биләрсиниз. Шир мәсәләсиндә сизин галиб чыхманыз чәтиндир. Ширдән тач алмаг асан дейилдир. Көрәк кечәнин һөкмү нә олачаг. Бәһрамын шәртини белә еринә етирәк. Шири бағлаяг, тачы ортаг кәтирәк. Һәриф горхуб чәкилсә, фил сүмүйүндән олан тахт сөнин олачаг. Горхмайыб яхын кәлсә, шир ону парчалаячагдыр ки, энә тач сәнә галыр. О, шир олуб тачы көтүрсә, тач вә өлкә онункидир. Анчаг биз инанмырыг ки, о, шир габагындан тач көтүрә билә.

Ахырда сөзү бу ердә гойдулар ки, бу гәрәры позмасынлар: сабаһысы күн сәһәр шаһ, Бәһрамын вә ширин габагына чыхсын.

БӘҺРАМЫН ИКИ ШИР АРАСЫНДАН ТАЧ КӨТҮРМӘСИ

Сәһәр ачылды. Күндүз гызыл тачыны гойду, гызыл тахтында әйләшди. Чамаат вә бөйүкләр, һәм пәһләванлар, һәм вәзир-вәкил, әрбдән-әчәмә кими һамы атлашды. Издаһан ширбанлара тәрәф кәлди. Ширбанлар ики адамчыл шири ачыб мейдана бурахдылар. Шири шир¹ илә салышдырдылар. Бәһрам-курә кор газдылар. Зирөк вә чәлд бир ширбан гызыл тачы гара ширләрин арасына гойду. Тач, ики әждәһа агзында олан бир ай кими көрүндү. Ширләр гәзәблә әждәһа гуйругларыны ерә вурдулар. Санки бунунла дейирдиләр:—ким гызыл тачы биздән ала биләр!

Әждәһадан вә ширдән ким гәнимәт апара биләр. Лакин бу ширләр, Цәмир чийәрли асламдан, шир вә әждәһа овчусундан хәбәрсиз идиләр.

Һеч кәс горхудан ширләрин һәндәвәринә яхын дүшә билмирди. Гәт олунду ки, илк дәфә ширләрә доғру, шир үрөк-

ли Бәһрам кетсин. Ала билсә, тач, гызыл чам, фил сүмүйүндән тахт онункидир. Ала билмәсә, тахтдан әл үзсүн, гайыдыб өз еринә кетсин.

Бәһрам шаһ, ширләрә тәрәф кәлди. Бу ерләрдә элә бир тәпә йохду ки, Бәһрам орада шир өлдүрмәшин олсун. О һәлә йириги ики яшында икән, йүз ширин башыны бәдәниндән гопармышды. Йүз шири басын пәһләван, ики ширә басылармы?

Бәһрам, әтәкләрини белинә санчды, сәба ели кими ширләрә тәрәф кетди. Әввәл даға-даша вәлвәлә салан бир нә'рә чәкди. Ширләр арасындан чәлд тачы көтүрдү.

Гызымыш ширләр Бәһрамын шир кими чәсарәтинни, гәһрәманлыгыны көрән кими, һәмлә чәкдиләр. Онларын дыриаглары бычаг кими ити, дишләри гылыч кими кәскин, бәдәнләри пәһләван бәдәни кими бөйүк иди. Ширләр чаван фәтәһини дара гыснамаға, тач саһибинин башыны гопартмаға чап атдылар. Бәһрам онлара гулаг бурмасы вермәк истәди. Һәр икисинин башыны аягы алтына гойду. Онларын дишләрини эдди, пәнчәләрини парчалады. Тач кими, өз башыны да ширләрдән хилас этди.

Беләдир, бәхт адама белә көмәк эдәр. Бәһрамын ики шир арасындан тачы көтүрмәси, түшкүләри тахтдан салды.

БӘҺРАМ-КУРУН, АТАСЫНЫН ЕРИНӘ ТАХТДА ӘЙЛӘШМӘСИ

Бәһрам хейрхан олдуғу үчүн, шаһлыг тален дә хош күнә дүшдү. Онун тахтыны улдузларын дөвраны да муһафизә эдирди.

Шаһ, сәхавәт әлини ачыб инчи вә лә'л сәпди. Бәхтинни кәмиси дәннз кими долду. Хәзинәдарлар хәзинә-хәзинә үстүндән кәтириб гызыл-күмүш вә чавахират пайладылар. Көһнә шаһ, Бәһрамын чаһ-чәләлины, шаһ-шөвкәтини көрүб һейран галды. Әянлардан илк дәфә о, Бәһрамы тәбрик әдиб ерин-көйүн султаны адландырды. Бөйүк-кичик, ариф, әвам, һәр кәс өз дили илә ашкарда вә хәлвәтдә Бәһрама афәрин вә әһсән дедиләр. Шаһ, дүнянын, башы көйләрдән уча башчысы олду. Тәзә лә'ләдән дүрр кими сөзләр төкүлдү, шаһ өз әдаләт нитгини охуду.

БӘҺРАМЫН ӨЗ ӘДАЛӘТИ НАГГЫНДА НИТГИ

— Аллаһ тачы мәнә верди! Танрынын бу әтасы мүбарәк олсун! Она мни шүкүр эдирәм. Мән бу шәмәтә хор бахмарам, һәмншә шүкүр эдәрәм. Мән тачы ширләрдән гылычым сайәсиндә йох, танрым сайәсиндә алдым. Мәни бу йүксәк мәртә-

¹ Икид Бәһрам шаһа ишарәдир.

бөйө етирэн алмаһдыр. Мән дә, онун бәйәндийн ишләр көрө-
чөймө. Сағлыг олса, элө ишләр көрөчөймө ки, күнаһкарлар-
дан—огру, гатил, гулдурлардан башга кимсә мөндөн иччи-
мәсин.

Эй мәним дәркәһима яхын оланлар! Мәним доғру йолум ки-
ми, дүз вә төмиз олуи! Доғрулуғ сизе сәдәтә апарар. Әйри-
ликдән үз чевирәсиниз, хошбөхт оларсыныз. Шаһлыга дүзлүклә
хидмәт этмәсәһиз, чөза көрәрсиниз. Бир нечә күнлүк истира-
һөтдөн сонра инсаф вә әдаләт гапысыны ачачағам.

Мәним борчум залымдан гисас алмаг, әдәләтә көмөк эт-
мөкдир. Дүня дурдугча инсанлар әдәләтимиңлә аманда яшай-
чағлар. Әүләрә исә, мин рәһмәт олсун! Мәним ишим әдәләт
вә рәһмәтдән ибарәт олачағдыр!

Бундан разы галмаянлар севинмәсинләр.

Шаһын әдәләт вә инсаф ишләрини эшидәнләр шүкүр этди-
ләр. Шаһ бир-ики саат тахтада әйләшәндөн сонра, истираһә
үчүн эвинә кетди. Әмри әдәләт вә инсаф олды. Халг ондан
разы галды. Онун ишләри аллаһа хош кетди.

Шаһ, ағыллы вә бөйүк адамлардан бир мәчлис дүзәлтдән.
Э’тимадлыларын көмәһи илә һөкүмәт ишини мөһкәмләтди.

БӘҺРАМ-КУРУН ПАДШАҺЫЛЫҒЫ

Шаһ едди гүббәли көмәри бағлады, едди пәһләли тахта
чыхды. Тахт вә тач онун гәдәминдөн рөвнәг тапды.

Шаһ башына, тәрлан дөшү кими ики рәңкли Чин папағы
гойду, әйнинә Рум либасы кейди. Бу палтар көзәлликдә Рум-
дан, папаг исә, Чиндән бач аларды.

Шаһ, Чөмшид кими дөрд бәльш гойду, беш нөвбәси көй-
ләрә сәс салды. Дүня инсаф кәтирди, әдәләти һәр шейдән
уча тутду. Яхшыларә көмөк, залымларә диван эләди. Га-
пысы бүтүн дәрдлиләрин гүссәсинә ачар олды. Бәһрамын
кәлиши, һәр ерә сәдәтә кәтирди. Дүнянын иши рөвнәгләнмә-
йә, инсанын үзү күлмәйә башлады. Гысырлар бала верди.
Сулар чағлады. Мәһсул бол кәлли, ағачлар бардан башыны
әйди. Пуллар бәрәкәтли олды. Дүнянын чәтин ишләри дүзәл-
ди. Икиүзлүк өлкәдән көтүрүлдү. Шаһзадәләр Бәһрамын
сайосиндә шәрәфләндиляр. Өлкәнин бачарығлы адамлары ша-
һын гапысына дөвләт төкдүләр. Гала муһафизләри она хәзи-
нә кәтирдиляр. Галалары киллиди илә бағышладылар. Һәр
кәс өз ишини тәзә шаһын ады илә башлады, чаныны она гур-
бан деди.

Бәһрам шаһ, өлкәни иларә ишиндә, гәлбини инсанларә гай-
ғы мәскәни этди. Һәр кәси һөрмәтлә гаршылады. Һәр ишә

рөвнәг верди. Гагынлары вәтәнинә гайтарды. Гоюнун гиса-
сыны чанаварда гоймады. Шаһини көйәрчини илә дост этди.
Фитнә вә тәчавүзә сон гойду. Достларла әл-әлә верди, дүш-
мәни мәғлүб этди. Мәмлүкәти иларә ишиндә мәрдәк көстәр-
ди, мәрдимазарлығы дөст тутмады, дүшмәни дә тәрбийәлән-
дирмәйә чалышды. Онуну өлдүрүб бирини ичитмәди. Чүнки,
инсаны ичитмәкдән өлдүрмөк яхшыдыр. Шаһын сәхавәтин-
дән, һеч кәс рузисиз галмады.

Шаһ көрдү ки, дүнянын ишләри адама гәм-гүссәдән баш-
га һеч нә кәтирмир. Шаһ дүнянын э’тибарсызлығыны аңла-
мышды. Күнүнү шад вә шән кечирмөк үчүн кейфә мәшгул
олду. Эшг дүнясына гәдәм гойду. Һәфтәләрини бир күнүнү
ишләйәр, алты күнүнү эшгбазлығыла кечирәди. Вахт олмурду
ки, шаһ эшг илә нәфәс алмасын. Эшгдән үзәг ким вар ки!
Эшги олмаянын руһу йохдур. Шаһын мәнлийи эшг, мусаһи-
ләри ашығлар олды.

Шаһын шөһрәти көйләрә чатмышды. Дүня онун һөкүмү-
дә иди. Күнүнү шән кечирәди. Сәхавәт көстәриди вә өз
әлиачығлығындан шад олурду. Беләликлә хәзинә пайланыр-
ды, гылынч вә гамчы пас атырды. Онун өлкәси һәмшиә яшыл,
мәһсулу олдуғу кими, өзү дә күнәш кими болуғ тәрәфла-
ры иди. Чамаат буна күвәнәрәк, аллаһа шүкүр этмәһи үрәклә-
риндән чыхартды, мөһрибанлығы унутду. Аллаһын не’мәтлә-
ринә шүкүр этмәһиләрини башына дүня дар олар. Рузиси даш-
дан чыхар.

ГУРАҒЛЫҒ ИЛИ ВӘ БӘҺРАМЫН МӘРҒӘМӘТИ

Бир ил бәрк гурағлығ олды, бир тохум да көйәрмәди. Бө-
йүк гәһәтлик дүшдү. Рузи әлә гыт олды ки, адамлар һейван
кими от едиләр. Чөрәк чанавир гиймәтинә галхды. Чамаат
пис күнә дүшдү. Бәһрама хәбәр вердиләр ки, дүняда ачлығ-
дыр, инсанлар чанавар кими бир-бирини, кәһ да чәмдәк сийр-
ләр. Шаһ вәзийәти белә көрүб амбарын гапысыны ачды. Бү-
түн емәк, тахыл эһтияты олан шөһрәләрә хәбәр верди ки,
эмин адамларын әли илә амбарлары ачынар. Пулу оланларә
мунасиб гиймәтә, пулу олманларә исә, муфтә тахыл бурахыб
мәрһәмәт көстәрсинләр. Амбарда артыг галаны исә, ач гуш-
ларын габағына төксүнләр ки, Бәһрам шаһын дөврүндә бир
нәфәр дә ачындан өлән олмасын.

Белә мәрһәмәтә эшг олсун!

Шаһын амбарында олан тахылы халг дашыйыб апарды.
Шаһлығ дөвәләри яд өлкәләрдән тәзә тахыл дашыйыб кәтир-
ди. Шаһ һәр бир ачыи гайғысына галырды. Чалышыр, пул тө-

күр, нечэйә олса, өлкэйә рузи кәтирдирди. Гәрәз ки, дөрд ил, гураглыг илләриндә халгын рузиси хәзинә һесабындан өдәнди. Бәһрам, бу мәрһәмәт, бу инсаф саһиби олдыгу үчүн, шаһлыға чатымышды. Бүтүн өлкәнниң яхасы гәһәтликдән гуртарды. Ялтыз бир нәфәр ачындан өлдү. Бәһрам шаһ ачындан өлән үчүн вичдан эзабы чәкди. Үрәйн сыхылды, рәнки солду. Үзүнү аллаһа чевириб күнаһына әфв истәди:

— Әй бүтүн чанлылары рузи верән! Сәнин сәхавәтин башгалары кими дейил. Сән өз гүдрәтиндә азы чох, чоху аз әдә биләрсән. Нә гәдәр чалышсам, чөлдә кәзәи ач бир чейраны доюрмак мәним әлимдән кәлмәз. Халгын рузисини һәмишә верән сәнсән. Гәһәтлик вахтында өлән бир нәфәр үчүн мәним тәгсирим йохдур. Чүнки, онун һалындан хәбәрсиз олмушам. Онун өлүмү мәним дәрә-гәмими артырды.

Шаһын бу ялварышларына кәйдән, гейбдән сәс кәлди:

— Көзәл ниййәтиндән хәбәрдар олан алмаһ, гәһәтлийн сәнин өлкәндән көтүрдү. Сән ки, дөрд ил мүддәтиндә бир нәфәрн өлмәсина ачыһырсан, һөкм олунду ки, дөрд ил сәнин өлкәндән өлүм көтүрүлсүн.

О иди ки, дөрд илдә шаһын өлкәсиндә, бөйүкдән кичийә бир нәфәр дә өлмәди. Наз вә не'мәтлә өлүмү өз өлкәсиндән гован шаһ хошбәхтдир. Доғрудан, һәр доғулан яшайырды. Өлкәдә чыхарсыз кәлир давам эдирди. Бундан көзәл нә иш ола биләр. Халг о гәдәр артды ки, чөлләр, дағлар тикили, эв-эшик илә долду. Дейиләнә көрә, Исфәһандан Рейә гәдәр, гамыш бир-биринә тохунан кими эв-эвә сөйкәнмишди. Бабаһлы равиһәрин бойнуна—дейрләр ки, кор бир адам дамларын үстү илә Рейдән Исфәһана гәдәр кедә биләрди.

Хурма ағачы чаван олса, хурмасы бол олар. Халг гәнаәтлә есә, кәлири чыхарындан чох олар. Доғрудур, рузи сәйнәләр чох иди, анчаг рузи, ейичидән дә чох иди. Чөрәк дәрдиндән архайын олан чамаат чөлдә, дағда-дашда кейф-ләззәт чөкирди. Гопуз, кәмәнчә вә чәнк чаланларын сәфи ики ағач узунлуғунда иди. Һәр чәй ғырағында шәрәб долу новуз варды, һәр кәндлә кейф мәчлис гурулурду. Һәр кәс ғылынчыны сатыб чахыр алып, зирини сатыб зәрбаф кейирди. Һамы салаһы ерә гойду, ғылынчы ядырғады. Кейфә мейл вә имканы олан һәр кәс, наз-не'мәт ичиндә үзүрдү. Имканы олманяһара шаһ көмәк эдирди. Һәр кәсә бир иш вермишди. Һамы кәлир ери дүзәлтмишди. Әмр вериб күнү ики һиссәй бөлмүшдү, ярысыны ишләйиб газанмалы, ярысыны ейиб-ичмәклә кечирмәли идиләр. Дүнядан едди ил хәрәчын, етмиш иллик гәмин көкүнү кәсмишди. Алты мин ханәндә, рәггәсә

вә оюнбаз йығыб онлары халгы әйләндирмәк үчүн шәһәрләрә-кәндләрә көндәрәрди. Өлкә шадлыг вә ишә ичиндә иди.

БӘҲРАМЫН ӨЗ КӘНИЗИ ФИТНӘ ИЛӘ ӘҲВАЛАТЫ

Бәһрам шаһын ай үзлү, көзәл бир кәнизи вар иди. Бу кәнизини ады Фитнә иди. Фитнә зирәк, ғывраг, ағыллы-камаллы бир ғыз иди. Сифәти чәнәт язы кими тәзә вә зәриф, ермини көй тахыл үзәриндән сүзән ел кими арам, хош иди. Үзүндән көзүндән мөлаһәт сачылырды. Фитнә яхшы каман чалар, көзәл рәгс эдәрди. Бүлбүл кими ширин, тә'сирли сәси вар иди. Каман илә сәс-сәсә вериб охуянда, гушлары кәйдән эндирәрди. Чалгы вә ички мәчлисиндә, овда шаһ Фитнәни дилләмәкдән ләззәт алар, раһатланарды. Фитнәнин чалғысы чәнк, шаһинки ох иди. Фитнә чәнк чалар, шаһ ов вурарды. Бир күн шаһ чөлдә, дағ-дәрәдә ов этмәк истәди, Фитнәни дә өзү илә көтүрдү, марал дырнаглы гара атыны чөлә чапды.

Шаһ ов көрдүкчә, нә'рә чәкиб дағ-даша сәс салыр, ох илә мараллары вуруб йыхырды. Шаһын атлылары да һәр тәрәфдән чөлү әһәтә этмишдиләр. Мараллары шаһ олан сәмтә говурдулар. Бәһрам шаһ исә, шир кими пусғуда дурмушдү. Аты, алтында ойнаглайырды. Әли исә, мараларын башына ох яғдәйырды. Тез-тез кириши бошалдыб каманыны долдурурду. Охун полад учу каһ мараллары ерә сәрирдн, каһ даша дәйиб од гопарырды. Санки бу од марал әтини кабаб биширмәк үчүн лазым иди. Доғрудан да шаһ оху дәйән ову кабаб эдирди. Шаһ габағына чыхан һеч бир ову бурахмырды, я вурур, я тутурду.

Бирдән чөлдән бир нечә марал галхды. Шаһ, ғызымыш шир кими каманы элине алды, атын башыны бурахды, маралара чатдыгда, нишаны тушлайыб атды. Ох маралын будуна санчылды. Марал, ағзы үстә йыхылыб торпағы өндү. Беләкликлә шаһ маралларын бир нечәсини өлдүрдү, бир нечәсини тутду. Онун бу шүчәәти аломи һейрәтә салыр, бәднәзәрләрин исә, көзүнү төкүрдү. Фитнә шаһын бу икидик вә гочаглыгларына сусурду. Назындан, һийләсиндәнми, нәдәнсә шаһа тә'риф демирди. Шаһ бунун һисс эдирдисә дә, көзләйирди.

Узагдан бир марал гачмаға башлады. Шаһ ғыза деди:

— Дейәсән бизим овчулуг шүчәәтнимизи көрмүрсән. Әлә олар, бизим мөһарәтнимиз тә'рифдән йүксәкдир. Дар көзләр ону сечмәз... Будур, бир марал кәлир, тәпәдән дырнаға—һарасыны дейрсән, нишан алым.

Фитнәнин иңчә долағлары тәрпәнди:

— Көрәк деди, мөһарәт көстәрәсән, бу маралын дырнағыны башына тикәсән!

Шаһ онун дедийини ерияң етирмәк истәди, тез камап кү-
руһә тәләб этди, ағыр вә юварлаг дашы камап күруһәйә гой-
ду, атды. Даш маралын гулағына кирди, бейини гычыгылады.
Языг марал дырнағыны гулағына галдырды ки, ағырын ерини
гашысын, шаһын илдырым кими аләми ишыгландыран оху
маралын дырнағыны гулағына тикди. Марал үзү үстә йыкыл-
ды. Шаһ, Чин гызы Фитнәйә дөндү:

— Нечә атырам?

Гыз деди:—Шаһ буну вәрдиш этмишидир. Адәт әдилән һеч
шей чәтин олмас. Адам вәрдиш илә һәр бир иши әдә биләр.
Шаһын дүз вурмасы күч вә я мәһарәтдән дейилә, ялныз вәр-
дидишдир.

Фитнәнин чавабы шаһа чох ағыр кәлди, ити балта ағачы
кәсән кими, ону кәсди вә гәзәбләндирди. Шаһын үрөйиндә
Фитнәйә гаршы дәрив бир кин доғду.

Шаһлар үрәкләриндәки интигам һиссини ган илә сөндүрәр-
ләр. Ачыгландыгда, һеч кимә роһм этмәзләр. Бәһрам шаһ үрө-
йиндә дейрди:—бу һайыфы кәниздә гоймаг олмас; онунла һе-
саблашмаг лазымдыр.

Анчаг кәнизә өлдүрмәйә шаһын әли кәлмирдди, чүнки га-
дын өлдүрмәйи өзү үчүн әксиклак сайырды. Онун фикригә
гадын кишигә тай, һәриф дейилди.

Шаһын шир кими һирсли, чанавар кими һейбәтли нәсл-нә-
сәбдән бөйүк бир сәркәрдәси вар иди. Шаһ ону янына ча-
ғырды:

— Кет, деди, бу кәнизин башыны бәдәниңдән айыр. Бу
бизим дөвләт сарайымызын фитнәсидир. Фитнәни дәф эләмәк
ағыллы ишидир.

Инсафлы сәркәрдә Фитнәни габағына салыб өз әвинә апар-
ды, шам кими онун башыны бәдәниндән айырмаг истәди. Гыз
ағләя-ағләя деди:

— Әй сәркәрдә, белә чиркин иши өзүнә лайиг билмә. Өз
шәрәфинә дүшмән дейилсәнсә, мәним кими күнаһсыз бир гы-
зын һаһаг ганыны бойнуна көтүрмә. Мәң шаһын ән яхын мү-
саһиби, мунисийәм. Кәнизләрин сечилмишиийәм. О, мәчләслә-
рийдә мөндән башгасы илә марагланмазды. Әркәунлүк мәни
алдатды. Шейтан мәни йолдан чыхартды. Кичик бир һәрәкә-
тим шаһа хош кетмәди. О мәнә гәзәбләнди вә өлүмүмә һөкм
верди. Сән кәл мәни өлдүрмәйә бу гәдәр тәләсмә. Бир нечә
күн сәбр эт, дөз. Шаһа де ки, ону өлдүрдүм. Шаһ бу хәбәр-
дән севинсә, гайыт мәни өлдүр, ганымы сәнә һалал әдирәм.
Әкәр мәним өлүм хәбәримдән шаһ гүссәләнсә, сән мәни өлдүр-
мәдийиндән горхма. Сәнә һеч нә олмас. Сән шаһын гәзәбин-
дән гуртарарсан, мән дә өлүмдән хилас оларам. Доғрудур,

лайигли бир адам дейиләм, ләкин бир күн кәләр ки, бу ях-
шылығынын әвәзини верәрәм. Сәнин янында хәчәләтли ол-
марам.

Гыз буну дейиб балача бир дүйүнчә ачды, сәркәрдәнин га-
бағына едди парча ләл гойду. Бу дашларын һәр биринин гий-
мәти бир өлкәнин кәлиринә бәрабәрди. Умман дөнизинин бү-
түн кәлири о дашларын яры гиймәти гәдәр олмазды.

Сәркәрдә о кәзәлән ағыллы мәсләһәтини бәйәнди, ганын-
дан кечди вә деди:

— Амандыр, сөз бурада галсын. Һеч кәсин янында шаһын
адыны чөкмә. Гой сәни мәним әвимдә гуллугчу билсинләр.
Өз ишиндә ол, бәхтим көмәк эләсә, мән һәр шейи дүзәлдәчәйәм.

Онлар белә шәртләшиб анд ичдиләр. Сәркәрдә зүлүм
әмәлиңдән, гыз исә, әзийәтдән гуртарды. Бир һәфтә сонра
шаһ, сәркәрдәни көрдү, ондаи Фитнәнин ишини сорушду:

— Ай нечә олду?

Сәркәрдә чаваб верди:

— Айы әждаһая тапшырдым, анчаг ган баһасыны көз
яшымла вердим.

Шаһ Фитнәнин өлүм хәбәриндән гүссәләнди. Көзү яшар-
ды. Сәркәрдә шаһын бу һалыны көрүб севинди, гызы өлдүр-
мәдийи үчүн үрөйи сакит олду.

Шәһәрдән узаг бир ердә сәркәрдәнин абад бир кәнди вә
көйүн бир гатына йүкәсәлмиш кәзәл бир көшкү вар иди. Сәр-
кәрдә алтмыш пилләли сарайынын әйванында Фитнәйә ер ве-
мишиди. Фитнә һәмнишә орада яшарды. Һәмин күнләрдә сәр-
кәрдәнин июйи гәшәнк бир бузов доғмушду. Фитнәнин бу-
зовдан хошу кәлирди. Һәр күн ону бойнуна алыб, аягларыны
дөшүнә сыхар, пилләкәндәрдән галдырыб әйвана апарарды.

Баһарда күнәш Әкүз бүрчүндә кәзәр. Ләкин башында өкүз
кәздирән айы ким көрүб?

Күмүшбәдән Фитнә гыз һәр күн бузову әйвана чыхарар-
ды. Бузов исә, кет-кәдә бөйүйүрдү, көкәлирди. Фитнә дә өз
адәтиндән әл чәкмирди. Күн о күн олду ки, бузов алты яш-
лы бир бөйүк өкүз олду. Фитнә енә ону ердән әйвана галды-
рырды. Буна адәт әдлийи үчүн, әзийәт чәкмир, ағырлыг һисс
әтмирди. Әкүз көкәлиб ағырлашдыгча, Фитнәнин дә гүввәти
артырды.

ФИТНӘНИН МӘСЛӘҺӘТИ ИЛӘ СӘРКӘРДӘНИН ШАҢЫ ГОНАГ
ЧАҒЫРМАСЫ

Күнләрин бириндә Фитнә илә сәркәрдә әйләшиб дәрлә-
ширдиләр. Гыз гулағындаки чаваһирләрдән дөрд дәнәсини
ачыб сәркәрдәйә верди:

— Апар, деди, бунлары сат, пулуна көк гоюулар ал. Дунянын назне'матинден үрөйинэ нэ истэйирсэ, ал: шам, шэраб, ширин, ногул, кулаб, этир. Чэнинэт багы кими кэээл вэ бөйүк бир зияфэт мөчлис дүзэлт. Шаһын бу тэрэфлэрэ йолу дүшэндэ, гэлэбэ кими үзэнкисинден асыл, ону гонаг чагыр. О мөһрибан вэ уча тэбиэтлэ адамдыр. Сэнин ханшиһи ер салмаз, бизэ кэлэр вэ башымызы учалдар. Бу шөвкэтлэ гонага сарайымызда гонагпэрэстлик эдиб сүд вэ шэрбэт ичирдэрик. Белэ бир тэдбир баш тутса, икмизин дэ иши дүзэлэр.

Сэркэрдэ Фитнэнин мэслэһэтини бэйэндэ. Анчаг чавахирлэри көтүрмэди, чүнки онун мин о гэдэр дөвлэти вар иди. О, кизлэ хэзинэсинин агзыны ачды, гонаглыг дэскаһынын һамысыны дүзэлтди, өзү дэ шаһа лайиг эмэклэр дүзэлтди: гуш, балыг, эркэк гузу этиндэн биширилмиш нөвбэнов лөзэтлэ хөрөклэр, ичкилэр, этирли ширнилэр, мөчлис бэзэйи күл вэ чичэклэр...

Бөһрам шаһ адэти үзрэ ова чыхмышды. Чох кээди, чох ов вурду, анчаг көрүн Фитнэ гыз онун өзүнү нечэ овладэ.

Шаһ, сэркэрдэнин сарайы олан кэндэн өтэндэ, чох мунасиб бир истираһэт ери көрдү: башдан-баша яшыллыг вэ көлкэлик. Шаһ сорушду ки,—бу ер киминдир. Сэркэрдэ баш эйиб шаһын рикабыны өндү вэ деди:

— Шаһым сағ олсун, гулуруза этэ этдийиниз кэндир. Лэ-тафэти пияләниздэн деман дамалардандыр. Шаһым о кэндэ хошласа, гулуруза башыны учалдар, уғурлу гэдэмийнэ бу гулуруза эвинэ басса, мөнни дунянын башы учаларындан эдэр. Сайһониздэ, башы көйлэрэ дэйиэн бир көшкүм вар. Этрафы сых бағлар, күллэр, чичэклэр, мейвэ ағачлары илэ өртүлүмүшдүр. Сарайымын янында чэнинэт бағлары вэ беһишт отағлары яландыр. Шаһ бу сарайда шэраб буюрарса, улдузлар мөнним астанамы өпэр. Шаһын гэдэми эвимэ энбэр ийи сөпэр, бөхтим ачылар, милчэйим бал, өкүзүм сүд вэпэр.

Шаһ, сэркэрдэнин ханшиһи гэбул эдиб деди:

— Кет һазырлаш, овдан гайыданда, сэнин сарайында дүшэчэйим.

Сэркэрдэ баш эйиб севинчэк гайытды. Сарайыны гиймэтлэ фэршлэрлэ дөшэди, Рум парчалары, Чин гумашлары илэ бөзөди. Сарайын һэр тэрэфи пар-пар парылдайырды.

Эв саһиби шаһын гэдэмлэринэ чавахират нисар элэди. Шаһ алтмыш пиллэлэйи эйвана чыханда, башы көйлэрэ дэйиэн, каниата шэфэг салаң, Хэвэрнэгин бүтүн көзэлликлэрини акс эдэн бир эйван көрдү. Сарайда шадлыг мөчлис гурулду. Эмэк-ичмэйэ мэшгул олдулар. Шаһ бир-ики гэдэх ичэндэн

сонра көтүндөн губар кетди, кейфи ачылды. Үзүнү эв саһибиңэ тутуп деди:

— Эй мөнним гызыл эйванлы, гонагчыл сэркэрдэм! Сарайын кенишдир вэ ери чох хошдур. Лакин де көрүм, көйлэрин бир гатына галхан бу эйвана нечэ чыхыб-дүшэ билирсэн? Сэнин ки, яшың алтмышы кечмишдир.

Сэркэрдэ деди:

— Шаһын өмрү узун олсун, ичдийи көвсэр, сагиси һурилэр олсун! Мөнним чыхыб-дүшмайим тэччүблү дейилдир. Мэн кишиһэм, бу пиллэлэрдэ йорулмурам. Тэччүблү мөнним ай үзлү гызымдыр ки, өзү гумаш кими зэриф вэ инчэ олдуғу йалда, һэр күн дағ бойда бир өкүзү башына көтүрүб эмлэмэк үчүн бу эйвана чыхарыр. Өкүз нэ өкүз, фил кими! Анд ичэ билэрэм ки, бу гошундан һеч кэс ону ердэн галдыра билмэз. Гыз исэ, бу алтмыш пиллэни яйдан гуртармыш ох кими чыхыр, пиллэлэрин бириндэ дэ даяныб нэфэсини дэрмир. Эсэ тэччүблү иш будур!

Сэркэрдэнин сөзүндөн шаһ һейрэтэ кэлди:

— Бу нечэ ола билэр?—деди,—йогил сөһраир, көстөрмэ-дир. Көзүмлэ көрмэсэм, буна инанмарам.

Шаһ, сэркэрдэдэн тэлэб этди ки, дедийини исбат элэсин. Сэркэрдэ ашағы эниб эһвалаты Фитнэйэ деди:

— Ай үзлү гыз фирсэтлэн истифадэ эдиб габагчадан һазырлашмышды. Чинлэ гызлара махсус бөзөк-дүзэйини тахды, үзүнэ сэйгэл верди, көзүнэ сүрмэ чөкди, мүшк ийли теллэрини ай үзүнэ һашийэ эдиб, сэрв боюна гырмызы дон кейди, лалэ кими көрүндү, ай кими күмүш кэрдэниңэ дүррдэн боюнбагы тахтды, назлы бир вэзийет алды, додалларында тэбэссүм ойнатды. Мишкин сачларыны чийиннэ төкдү, зэнки ранкли сачы һинду халы илэ саңки вурушмағ үчүн гаршы-гаршыя даянды. Фитнэнин хурма додагынын үстүндэки гара хал көзэллийни бир гат даһа артырды. Башындаки даш-гашын шығы, айы бүрүмүш үлдү пардэсинэ бонзэйирди. Гулағынын көвһэр сыргасы ашиглар базарынын эң гиймэтлэи матаы иди. Ай үзүнү ясэмэн арасындаки күл кими ағ өртүдэ кизлэтди. Елди бөзөклэ ярашығыны тамамладыгдан сонра, назла һэркөт элэрэк, өкүз доғру кетди. Башыны эйиб өкүзү бойична көтүрдү. Ай өкүз бүрчүндэ оlanda, шэрэфли саһылар. Инди исэ, көр өкүзүн гэдри-гиймэти нэ гэдэр артды. Фитнэ илдырым кими пиллэлэри чыхды. Бөһрам шаһын тахты гаршысына ериди, аяғ үстэ эдэблэ даянды. Бөһрам шаһ өкүзү көрүб һейрэтиндэн аяғ галхды. О, өз кэнизиңи танымады. Фитнэ, өкүзү бойнундан ерэ гоиду вэ деди:

— Мэн сэнин вэ бүтүн мөчлисин һузурунда бу һүнэри көс-

тәрдим. Өкөр бачарырысыныса, дүняда бир күчүү икид тапын ки, бу өкүз эйвандан ашагыя апара билсин.

Шаһ деди:

— Бу сөнин күчлү олдуғуну көстөрмир, эввалдан адэт этдйин үчүн бачарырсаң. Бу бир һүнәр дейил, узун илләр яваш-яваш вәрдиш этмисең, одур ки, бир эзиййэт көрмүрсән!

Ай үзлү, күмүш бәдәли Фитнә баш эйиб фәсаһэтләк шаһа дуа этдикән сонра деди:

— Чох гәрибәдир ки, өкүз адәт илә олур, марал исә, һүнәрлә. Нәдәндир мәним өкүз көтүрмәйим адәт сайылыр, шаһын марал вурмагына адәт дейиләр чәзаланырлар?

Шаһ, киһайәли сөзүндән Фитнәни таныды. Гызын янына кәлди, рүбәдини ачды, онун күл чамалыны көрүнчә, гучаглайыб ағлады. Көз яшлары айын үзүнә иччи кими сәпилди.

Шаһ гыздан үзр истәди.

Фитнә исә, нәркис көзләриндән күлаб яғдырды. Шаһ эви хәлвәт әдиб көзәл пәрисинә килейләнирди:

— Сәни зиндана салдырмагыма мин дәфә үзр истәйирәм. Бағышла мәни, ағылсызлыг әдиб яндырдығым одда өзүм гөрүлдүм. Сән исә, шүкүр ки, саламатсан!

Шаһ Фитнәни өз янында эйләшдириб голуну бойнуна салды. Фитнә дә үрәйинин сөзүнү деди:

— Севимли шаһым, эй мәнә айрылыгы илә әлдүрән, мейрибанлыгы илә дирилдән мунисим! Айрылыг гүссәси мәнә шам кими әритди. Гәм, дағы ериндән гопарар. Сәнә олан мәнәһәбәттим сәйәсиндә аз галды һәятым кетсин. Сән овлагда маралын дырнагыны гулагына тикәндә, һүнәринә ерләр дейил, көйләр дә афәриң деди. Мәнә шаһы тәрифләмәкдә гәсдән кечикдим, сәбр эләдим. Бәднәзәри шаһдан узаглашдырмаг үчүн тәрифә дитәмәдүм. Тәрифли шейә, һәр заман бәднәзәрини көзү дәйәбиләр. Лакин нә әдим ки, фәләк мәнәһәбәттим әвәзиндә мәнәз әдавәт, эзиййәт вә төһмәт гисмәт эләди!

Фитнәни бу сөзү шаһа чох хош кәлди. Шаһ деди:

— Наггын вар! Сәнин вәфана инанарым. Илк дәфә этдйинг мейрибанлыг, сон дәфә кәтирдйим үзр буна сүбүтдур. Бу һүнәрә саһиб олан гызын дүняда әвәзи йохдур. Сәркәрдәм горумасайды, мәним бу көвһәрим дашлар парчаламышды.

Шаһ сәркәрдәни чағырыб разылыг әтди, голуну онун бойнуна салыб шаһа лайиг хәләт вә бахшышлар верди. Яхшылыгына бирә-мин әвәз эләди, ону чох әзиләди вә Рей мүлкүнү тамам она бағышлады. Шаһ бөйүк шадлыгла өз шәһәринә гайыдыб мәчлисиндә бахшышлар пайлады. Руһани башчыларыны чағырыб Фитнәни кәбинини кәсдирди. Һәр икиси кейф-ләззәтлә күн кечирмәкдә давам әтдиләр.

ЧИН ХАГАНЫНЫН БӘҢРАМ-КУРА ГАРШЫ ГОШУН ЧӨКМӘСИ

Бәһрамын шаһлыг шәһрәти, дәннәләр дәббиндән көйләрин үст гатына гәдәр бүтүн каннаты тутду. Бөйүкләр севинди.

Шаһлыгын һөрмәти артды. Вәтән гәдри билмәз, намуссуз адамлар күнчәдә-бүчәдә өлүб кетдиләр. Дара шаһын нәслиндән Нәрсә адлы ағыллы бир киши вар иди. О, Бәһрамын гардашы илә адаш иди. Әл-нәчәбәтли, дәрин фикирли вә узагкөрән адам иди. Ялынз чәмаат ичиндә дейил, Бәһрам шаһын янында да онун бөйүк һөрмәти вар иди. Шаһ ону һәм вәзир, һәм йолдаш кими янында сахларды.

Нәрсинин дә үч оғлу вар иди; һәрәси бир һүнәр саһиб иди. Бөйүйүнүн ады Зәрәвәнд иди. Шаһ, Зәрәвәнди бөйүк рүтбә саһиб, мәнәһәдләрин башчысы этмишди. О, доғру дүшүнән, йол билән, сон дәрәчә һәрирәкәр, тәмиз бир адам иди. Нәрсинин органчы оғлу, Әчәм өлкәсинин баш әмири, һамынын әвәзи, гүвәтли гәләм саһиб иди. Үчүнчү оғлу исә, шәһәрә нәзәрәт этмәк вә гошун ишләри илә мәшгул иди. Шаһын ән истәкли адамларындан иди.

Шаһ, мүһүмм дөвләт ишләрини бу гардашлары тапшырмашды. Онлар да вәзифәләриндә лайиг илә чалышырдылар. Мә'мурлар ишә, Бәһрам исә, һәр кечә кейфә мәшгул иди. Дөвләт ишләри дәйирман кими бир мейвәрәтәтрафында фырланар, кәлир-чыхар бир-биринә бәрәбәр олурду.

Бәһрамын белә кейфә, эйш-ишрәтә уймагыны бүтүн әләм билди. Һәр ердә данышылырды ки, Бәһрам сәрхош олуб, дини дүняя, гылынчы бәдәйә сатыб. Шәрәба чумуб, һәвайи-нәфсә уюб.

Дүшмәнләр дишләрини гычады. Чохларын таманы күч кәтирди, Бәһрамын сәлтәнәтини әлә кечирмәк эшгинә дүшдүләр.

Белә адамлардан бири Чин хаганы иди. О, Бәһрамын өлкәсини фәтһ этмәк үчүн гошун илә Ирана доғру йолланды.

Онун янында үч йуз мин нәфәрә гәдәр әждаһа кими икид ох атаны вар иди. Хаган, етирән кими, шаһын найнбәларини мәғлүб әдиб Мавәрәуннәһри тутду. Сүр'әтлә ериш әдиб Чейһун чайыны кәчди, Хорасана чатыб гәтл-гарәтә башлады.

Бәһрам шаһ бу һүчүмдән хәбәр тутан заман, гошунуна олан әтимады гирылды. Чүңки гошун нәз вә һәмәтә алышымыш, дөйүш вәрдишләрини ядырғамыш, мүһарибә һивәсиндән дүшүмүшдү. Гошун бөйүкләри арасында да сөз бирлийн йох иди. Һәрә бир һава чалырды. Һәрәси өзүнү башчы вә мүстәгил биллиб мүһарибә һаггында данышмаг үчүн хаганын яны-

на адам көндөрдү. Чогу хагана хүсүн-рөгбөт бөлөйөр, Бөһрама хөянт эдир, өз вар-дөвлөтүннн горумага чан атырды.

Онларын хагана гаршы сөзү бу олду ки:—Кэлин, буюрун. Биз сизин төрөфиниздэйик. Дунянын шаһы сизсиниз. Бөһрама гаршы ворушмаг үчүн, силаһымызла назырыг. Истосөниз, Бөһрам шаһы тутуб голлары бағлы сизэ тэслим эдэ билэрик.

Бу хөбөри Бөһрама етирдилөр. Бөһрам, бу хөянтн көрүб иранлылардан үмидинн кэсди. Билди ки, белэ адамлара белэ бағламаг олмас. Өзүнү кизлөтди,—тахт-тачдан, гошундан узаг олду. Дуняя хөбөр яйылды ки, Бөһрам, хагана һариф ола билмэдийиндөн, шаһлыгдан эл чөкиб.

Иранлылар хаганы севиндирдилөр:

—Тач да, кэмэр дэ сөнинкидир,—дедилөр.—Буюр эйлэш. Бөһрам шаһ артыг йохдур.

Хаган Бөһрамын гачыб дидэркин дүшмөйиндөн архайын олуб ворушмадан эл чөкди, асудэлэшди. Ишрэт мөчлиси гурду. Дүшмән гөми дейил, шөраб ичди, кейфө башлады.

Дүшмөннин саймаян адам, дүшмөн гаршысында күлүнч олар. Доғрудан да белэ олду.

Бөһрам шаһ кечө-күндүз овда олса да, онун адамлары иш ардына идилөр, чалышырдылар. Чин хаганынын бүтүн ишлөринн излөйирдилөр. Хаганын асудэ, хатирчөм отурдуғуну билөн Бөһрамын бөхти ачылды. О, дүшмөнө гаршы һэрәкөт этмөйи вачиб билди. Бу заман гошунун сайы үч йүз нөфөрдөн артыг дейилди. Анчаг бунларын һамысы дава көрмүш, сынанмыш адамлар,—гуруда эждаһа, суда нөһөнк кими идилөр. Һамысы, нар ичиндәки киләлөр кими екдил иди.

Шаһ, сынагдан чыхмыш, элбир, дилбир адамларына архаланыб ятмыш дүшмөнө гаршы ишә киришти. Дүшмөнн алдатды, яман алдатды. Ону охуна һөдөф этди. Бир од вурду ки, түстүсү көйлөрә галхды. Хаганын күчүнү вә ордукаһыны яхшы билдйин үчүн, бир дөфә шөбхун этди.

Мүдһиш вә зүлмат бир кечә иди. Көз-көзү көрмүрдү. Санки гаранлыг бүтүн ишыглары удмушду. Көл вә дағ гарға ганадындан да гара иди. Бу гаранлыг, сәрхош зәнкиләрин һүчүму кими горхулу иди.

Бөһрамын гошунунун гаршысындаг гачан адамлар һеч бир шей көрмүр, һеч нә сечмир, йә эдөчәкләринн билмирдилөр. Гара либаслы, ишыг гәбли көй, гыр илә гапанмыш бир күп кими иди. Белә хам вә әнбәр рәнкли кечөдә Бөһрам адына лайиг бир дава эләди. Дөрдәмә чапан атлылар бир бәлә кими Чин ордусу үзәринә төкүлүб каһ ох, каһ гылыч илә дүшмөнн гирырдылар. Даш дәлән охлар яйдан чыхан кимә көвлә-

ри төкүр, синәләри дәлирди. Дүшмән яраны көрүр, оху көрмүрдү. Һамы өзүнү итириб үрәйиндә дейирди—бу һечә ишир?

Бөһрамын габағында кимсә дайна билмәди. О, булут кими һәр ерә сохулурдү. Сәф-сәф гошуну илә ағачлыга бәнзәйин ордукаһлары чөлә дөндәрир, чөл кими дүз ердә мейитләрдән дағ-тапә ярадырды. Охла о гэдәр адам өлдүрдү ки, ер ганла суварылды, торпаг хәмир кими юмшалды. Бөһрамын оху дөйөн бәдәндән, дәрһал чан чыхырды.

Сүбһ гылынчыны чөкөндә, көйүн ганлы тешти көрүнөндә, инсан ганындан архлар дүзәлдйин, башларын топ кими суда ахдыгы мәлум олду. Чан доғраян гылынчын горхусундан Зөһрә улдузунун бағры ярылмышды. Гылынчлар низәләри сүнбүл кими бичирди. Охлар һавада тулланан илан кимир иди. Бөһрамын охунун учу түк яырды. Гылынчы исә, дүшмәнн каһ башындан беләнәдөк хияр кими бөлүр, каһ белиндән бичирди. Онун оху гылынчындан, гылынчы охундан галмаз иди. Бу шүчәәт, дүшмәнн ваһимәйә салмышды. Чин гошуну бу гәфий һүчүмдан вә ағыр зәрбәдән чаш-баш галыб позудду, гачмага үз гойду. Дүшмөннн гылынчы күтләшди, алдымы итиләшди. Шаһ гәлөбәдән руһланараг, даһа да сүрәтлә гылынч вурур, ох атырды. Күлөк ағчаганадлары апаран кими, дүшмән гошунуну габағына гатыб говурду. Өз гошунуна хитабла дейирди:

—Фирсәт вахтыдыр, гәлөбә күнүдүр. Чалышын ки, һәмләмизлә дүшмөннн бағрыны яраг!

Бөһрамын шир атлы, әллөриндә эждаһа кими низә олан дөйүшчүләри далбадал һәмлә илә дүшмөннн сайсыз-һесабысыз гошунуну тәләф эдирдилөр. Чин гошунунун сағ чинаһы пуч олду, сол чинаһ гачды, мәркәз пәрәкөндә һала дүшдү.

Гәлөбә илә руһланан Бөһрамын голуна ени гүввә кәлди, дүшмән гошунуну вә онун султаныны мөғлүб этди. Гара ширләр, өз мөһкөм пәнчәләри илә силаһы күт оланларын башыны эддилөр, илана дөнән охлар атлылары ерә сәрди; атлар саһиб-сиз галды. Өлүм горхусундан гачанларын тозу Чейһун чайына гэдәр кетди.

Бөһрам шаһ о гэдәр көвһәр вә хәзинә әлә кечирди ки, һесабдарлар онун һесабына кедә билмәдилөр.

Шаһ севинч вә галибийәтлә вәтәнә гайытды. Атәшкәһ мөбидләриннн башына гызыл төкдү, әтәкләриннн дүрр илә долдурдү. Сахавәт әлини ачыб хәзинәсиндөн о гэдәр гызыл пайлады ки, дуняда бир нөфәр дә йохсул галмады. Шаһ тахтына эйләшивб әһалинин әмн-аманлыгыда яшамасына чалышды.

Бу, дүня үчүн ени бир хошбөхтлик иди. Она көрө дө һәр кәс шаһа баш айып тәшәккүр этмәйә чалышыр, онун гәлбә-синә афәрин дейирди. Фарс ханәндәләри чәнк сәси илә шаһын шәрәфинә пәһләви маһнылары охуюрдулар. Шәрәб шаһирләри саф дүрр кими рубаб шеһирләри дейирдиләр. Шәри яхшы аңланы, һүнәрә, габиллийәтә гиймәт вермәйи бачаран шаһ, сәнәт адамларына чох-чох бахшышлар верди, түкәнмәз хәзинәсиндән мин дөвә йүкү гызыл-күмүш атәшкәдәйә вәгф эләди.

БӘҤРАМЫН ЕНИДӘН ТАХТА ӘЙЛӘШМӘСИ ВӘ ГОШУН БАШ-ЧЫЛАРЫНА ГӘЗӘБЛӘНМӘСИ

Хош бәхти вә уғурлу тәлеи сайәсиндә, Бәһрам-кур енә тахтына әйләшди. Бүтүн шаһлар, тач верәнләр, тач аянар, һөкмдарлар, мәмурлар кәлиб Бәһрамын тахтынын янында, ай янында улдузлар кими, саф чәкдиләр. Шаһ кәскин вә тәсвирли бир нигт сөйләди:

— Икидләр, пәһләванлар, сәркәрдәләр! Гошун дөйүш вә сүлһ үчүндүр! Бунсуз инсан даш кими бир шей оларды. Сиз-ләрдән буну яхшы дүшүнән кимдир? Мәрдлик эдәниниз вармы? һансы дөйүшдә фөвгәл'адә һүнәр кәстәрдиниз? Сиз-дән кимдир ки, мұһарибәдә һүнәр кәстәриб дүшмәнин йолуну кәсир, дүшмәнләри әсир тутур, өлкәләр фәтһ эдир?

Бириниз лоғаланыр ки, хасийәтим түнддүр. Бириниз дейир, мәнәдә Ариш һүнәри вар. Кими дейир ки, мән Әйрәч нәслиндәнәм. Киминиз Рүстәмдән, киминиз Кивдән дәм вурур. Беләләри дилдән пәркардырлар. Бирн өзүнү шир, бири бә-бир сайыр. Ишдә, мұһарибә мейданында исә, бу адамлар көрүмүрләр. Марағлы бурасыдыр ки, булар хәлвәтдә ағызларына кәләни данышырлар:—һайыф ки, шаһымыз яты! Ча-хыр ичир, һамысы унудур. Белә шаһдан ким рәзы галар...

Мән ичирәмә дә, әлә ичирәм ки, һөкүмәтин, өлкәнин гайғысыны унудам. Мән һуриләр әлиндән бир һовуз шәрәб ичсәм дә, гылынчым ган архындан чәкилмәз, өлкәнин кешиндән галмаз. Яғыш вахты булут кими шимшәк чахар, дүшмән башына од яғдырарам. Бир әлимдә бадә оладна, о бири әлим гылынчы тутур. Нечә дейәрләр, довшан юхласа да, көзүнү юммаз, ятаркән дә дүшмәндән горунар. Шир кими күлүшүмүн, фил кими сәрхошлуғумун мәнасы вар. Шир күлә-күлә дә ган төкәр. Сәрхош филдән ким горхмаз. Әб-ләһ, ахмаг адамлар нә сәрхошлутта, нә һушыярылығда бир шей аңларлар. Шәрәб сайығлары башга чүр олурулар. Ағыллыларын һушыярылығны шәрәб поза билмәз. Ичәркән дүшүн-

дүйүм фәнд вә һүнәрлә гейсәрин тачыны аяғма кәтирдә-рәм. Шәрәб мәним дүшмәнә гаршы нифрәт дуйғуларымы ити-ләйир. Пияләни мей илә долдурдуғум заман, достларын этә-йинә Гарун хәзинәси төкәрәм. Дүшмәнин чийәрини кабаб ки-ми шишә чәкәрәм.

Мәнним хейрхаһларым әлә күман этмәсинләр ки, сәрхош икән, дөвләт ишләриндән гәфиләм. Мән ятсам да, бәхтим айығдыр вә үздәдир. Көрдүнүз ки, бу ятмағым вә сәрхош-луғумла хаганын башына нә бәла ачдым. Белә фәнд иш-ләтмәклә гулдурун өзүнү сойдум. Ачизлийи вә горхусундан, кәзүнә юху кетмәйән көпәкләрдир. Әждаһа мағарада ятса да, аслан онун ювасына бойлана билмәз. Һүнәрлә верушмағ, һүн-әрлә дә яшамағ лазымдыр!

Шаһын бу сөзләриндән чамаатын үзү күлдү, чөһрәләр күл кими ачылды. һамы сәздәйә дүшүб ихлаз кәстәрди.

— Шаһын, дедиләр, сөзләри биз гулларын әгил бәзәйи-дир. Биз буңлары гулағымыза сырға эдәчәйик. Аллаһ сизин тахт вә тачынызы һәмишәлик бәргәрар этди. Сәни истәмә-йәнләр, сәнинлә вурушан вә чәкишәнләр тача ләйиг адамлар дейилди. Она көрә дә онлар мәһв олуб кетдиләр. Сәнин шаһлығ әдаләтини дүняда нә ағлар нә гаралар һеч бир шаһ-дан көрмәмишдир. Сән өз һүнәриңлә деви бағладың, әжда-һаны яндырдың, фили өлдүрдүң, кәркәдәни охладың. Шир-ләр дә ки, сәнин шикарындыр. Девләр, гулабавылар охунун пәдәфидир. Шикарда чүйүр бойуну гучағлаяң сәндән баш-га ким ола биләр. Сән пәләнки халыңдан вурур, нәһәнкики ди-шини төкүрсән. Сән каһ һиндлиләри гәмә гәрг эдир, каһ Чин гошунуну дағыдырсан. Сән һәм фәғфурдан бач, һәм дә гейсәрдән хәрәч алырсан. Дүняда, чох икидләр, шир өлдү-рәнләр олмушдур. Лакин сәнин кими, үч йүз нәфәр илә үч йүз мин нәфәри мәғлуб эдән икид олмамышдыр. Тарих бою кәлиб-кәдән шаһлар, онларын ишн вә дөйүшү мәлум-дур. Онларын чоху, айры-айры вахтларда гошун чәкиб дава этмишләр. Аңчаг ән мәшһурлары да Бәһрам шаһ кими бир нечә йүз нәфәрлә белә һүнәр кәстәрмәмишдир. Бәһрам шаһ, бир төк чаны илә мин адама бәрәбәрдир. Һәр дөйүшүнүн бир һүнәри, бир мәзийәти олур. Бәһрам исә, һүнәрләри вә мәзийәтләри илә бүтүн бир аламдир. Бәһрамын гылынчы кимин башына энсә, гапы кими ики тәй оллар. Онун оху, сәрт даны чыңғыл кими соварар. О, мөһрибанлыгы илә илан ву-ранлары шәфа верәр. Сиясәти илә иланы ювасындан чыхарар. Бәдхәһларыны шаһ кими әридәр; гаршысына чыхан һә-

рифләрнн башындан бәла әксик олмәз. Бәһрам шаһын сәрхошлугу сайыглыг әләмәтидир; юхусу ояглыгдыр. Шаһ шәраб ичәр, дүшмәни сәрхош олар. Бизим шаһымыз һамыдан билликлн, һамыдан бачарыглыдыр. Дүняда еканә тәдбир сәһибн одур. һеч кәсин тәдбиринә вә көмәйинә мөһтәбә дейил. Дүня дурдугча онун һөкүм ерисин вә көйләрә дә инләсини. Шаһын сарайы әдаләт әви, тачы исә, сәадәт һейкәли олсун. Ерләр онун көлкәсиндә далдалансын, көйләр онун итаәтинә әсин!

Чамаатын билличиләри, ағсаггаллары буну дейиб шаһы тәрифләдиләр; ягута гаршы көһрәбә сәпдиләр.

Сонра, чамаат арасындан Нә'ман шаһ аяга галхды. О, тәриф вә төвсиф нитги илә мәчлисә даһа да артыг рөвнәг верди.

— Шаһын, деди, сәлтәнәтинә табә олан ер, едди ерин тәкнндә дә олсә, йүксәлиб ая чатәр. Шаһын һимәйсиндә оланларын башы учалар.

Һеч кәс сәнин сәлтәнәтинә хор баха билмәз. Сән аллаһ тикмәсисән. Шаһлығын һәмшәлик олсун. Гапынын гуллары олан бизләр дә сәнин сәйәндә яшаг. Бизим вар-йохумуз сәниндир, әрәбдән әчәмә гәдәр һамымыз сәнин фәрманына мүнтәзирик. Йолунда башымыздән кечәрик.

Мән узун мүддәтдир ки, шаһын гапысында чан-дил илә хидмәт әдирәм. Шаһын дәркәһиндә һөрмәтли адамлардан олмушам, онун сәйәсиндә көзәл кечинмишәм. Инди шаһ хәһишми гәбул әтсә, онун әмри илә бир аз динчәлмәк үчүн әви-мә гайыдарам. Һа вахт лазым олсам, шаһын әмрини алан ки-ми һүзурунда һазыр оларам. Әкәр шаһ разы олмаса, хидмәтиндә галыб пәрәстишә давам әдәрәм.

Бәһрам әмр әтди ки, хәзинәдәр сәхавәт әлини ачсын, көв-һәр версин. Мисри, Фас вә Мәрәкәци, Үмәин өлкәсинин шаһанә төһфәләриндән кәтирсинләр. Йүк дашыянар ишә дүшдүләр: халвар илә гызыл, тагар илә мүшк төкдүләр. Дәст-тә-дәстә гул-кәниз кәлди. Вәсфә кәлмәз көзәл либаслар, Иранда бәсләмиш, ел ки-ми ейин, дағ ашан, дәннз кечән әрәб атлары, Давуд зирейн, һинди гылынч һазыр әдилди. О гәдәр лә'л вә дүрр төкдүләр ки, бүтүн сәррафлар йығылса, һесабына кедә билмәдиләр.

Шаһ, мирвары бәзәкли тачыны, Шуштәр вилаәтинин мәдахилиндән гиймәтли олан доуну да Нә'мана бағышлады. Бу пешкәшләрдән Нә'манын үзү күлдү. Шаһ, бундан башга Йәмәндән Әдәнә гәдәр олан бөйүк бир вилаәти Нә'мана бағышлады.

Зәһрә улдузу айын янындан кедән ки-ми, бу пешкәшләрә лайиг олан Нә'ман да Бәһрам шаһ илә видалашды.

БӘҲРАМЫН ЕДДИ ӨЛКӘНИН ГЫЗЫНЫ ИСТӘМӘСИ

Мүһарибәләр вә вурушмалардан йорулдугу үчүн, шаһ әйш-ишрәтә башлады. Өлкәннн вә чамаатын ишини йолуна гойдугдан сонра, бир аз да өз хусуси һәятына фикир вер-мәи лазым билди. Асудә һәят башлады. Шәраб мәчлисләри гурду. Бу заман устәдын чәкдийн едди көзәл шәкли ядына дүшдү.

О, һури сималы көзәлләрнн һәр бири бир өлкәдә яша-йырды. Онларын мәһәббәти Бәһрамын үрәйиндә көк салмышды. Һәйчән онун гәлбини едди дәфә гайнатды, сонра едди көзәли әлә кәтирди.

Кәһи нәслиндән олан биринчи көзәл атадан етим иди. Бәһрам онун, өзү ки-ми әсләдә вә нәчиб олдугуну нәзәрә алыб мин нәфәр әлчи көндәрди.

Сонра хаган гызы үчүн әлчи салды. Гыз илә бәрәбәр тач истәди, едди иллик верки дә тәләб әтди. Хаган бүтүн тәләб-ләрә разы олду. Устәлик көвһәр, гызыл, мирварыны хәзинә-си илә верди.

Бәһрам һүчүм нәзәрини Рум өлкәсинә салды, ораны яндырды. Гейсәр горхусундан чынгырыны чыхартмады, тах-тәч илә, боллу гызыл илә бәрәбәр гызыны верди.

Бәһрам Мәғриб шаһынын да гызыны әлә кәтирди.

Шаһнн зирәклийнә бах ки, Мәғриб шаһынын гызыны алан ки-ми Һиндистанә үз гойду. Һиндистан Рачәсиннн гызыны хошлуг вә тәдбирлә истәди вә алды.

Бир гәсид дә кәдиб, ай үзлү Харәзм көзәлини Бәһрамын мәчлисинә кәтирди.

Беләчә дә, мәктуб языб славян шаһынын булаг сую ки-ми саф гызыны истәди.

Чох чәкмәди ки, едди өлкәннн едди көзәли, сечмә дүрр ки-ми әлә кәтирилди. Шаһ шадлыг, кейф-ләззәтлә, кәнчлик тәләби вә зөвгү илә күн кечирди.

БӘҲРАМЫН ГЫШ МӘЧЛИСИ ВӘ ШЕЙДӘНИН ЕДДИ КҮНБӨЗ ТИКДИРМӘСИ

Сүбһүн гәләбә нури, күнүн аллыны ачмышды. Көзәл, әй-дын, фәрәһли бир күн иди. Шаһ көзәлләрнн чамалы ки-ми гәнәнк бир мәчлис дүзәлдиб бүтүн яхын вә ағыллы адам-лары чағырмышды.

Гышын илк күнү олдугу үчүн, шаһ зияфәт мәчлисини багда дейил, эвдә гурдурмушду.

Гыш фәслиндә бағ-бағчанын тәрәвәти кетмиш, гәндили сөнмүш олур. Бағбан мәһсулуну йығмыш, бүлбүлләр сусмушду. Гаргалар оғру кими багда о ян-бу яна учмагда, из итир-мәк үчүн санки—«оғру вар» дейә, бағырмагда идиләр. Гарға гарадыр, һиндлийә бәнзәйир; оғурлуг исә, һиндлийин әлиндән кәлән ишдир. Багда, бүлбүл ериндә гәрға, күл ағачында тикан галмышды.

Сәһәр ели, нәггаш кими суюн үзүнү дәмир һалгая бәнзәр нарын ләпәләрлә бәзәйирди. Оду союдан союг, өз шиддәти илә сую гылынч кими буза, күнәшин гылыңы шүаларыны исә, шәһә дөндәрмишиди. Човғунлу гар вә шахтанын шиддәтиндән чайлар донур, көзләр дешилирди. Бишмәк үчүн ода гоюлмуш сүд союгдан бәркыйир, ган бәдәндә донурду. Дағлар гагум дәрисинә бүрүмүш, ер һавасил ганадына сығынмыш, фәләк, чийиннә дәлә дәриси салмышды. Вәһши вә йыртчы һейванлар ачындан вурнухур, пусгя кириб малгараны дағыдырдылар. Биткиләр, башыны торпага чәкиб кизләнирди. Ики рәнкли дүня кимякәри, оду лә'л кими дашын бағрында кизләнмишиди. Биллур кими шәффаф чайлар, чивә кими ахар сулар күмүш кими тахта-тахта донмушду.

Белә бир һавада, шаһ отағынын бухарысы янырды. Бу отагда истәнилән заман истәнилән фәслин тәбиәти янанырды. Отагда бухарыдан галхан әтир гохулары, туфанлы һаваны мө'тәдил әтмишиди. Чүрбәчүр дадлы мейвәләр, ә'лә шәраблар көнүлә һуш верир, бейинә юху кәтирирди. Бухарыдан галхан сәндәл вә уд түстүләри гара, атәшпәрәст һиндлийләр кими, од үзәриндә доланырды. Гыш мәчлисинин баш шәрти олан бу оду, зәрдүшләрин гырмызы күкүрд мә'дәнинә, гайнайыб көпүрмүш гана, гана булашмыш ипәк парчая бәнзәтмәк оларды. Бу од, фындыг кими боз ағачлара иннаб рәнк ки верирди. Фындыгын мөгзини дөйүлмүш шәнкүрфә дөндәйирди. Бухарыда яныб көзәрән од, ичәрисинә нар киләләри долдурулмуш алмая яхуд түстүйә тутулмуш кәһрәбә бәнзәйирди. Бәлкә дә бу од дейил, зүлматы бөгмуш мүшкдән ниғаб өртмүш күнәш. Яхуд һуриләр зүлфүнә дүзүлмүш ләләләр иди.

Одун кәнарына төкүлән көмүрләр айнаны һашийәләйән ләкәләрә бәнзәйирди. Һашийә гара, айна исә, әгиг кими. зүлмәтдаки ягут кими иди. Од, өз алван көвһәри илә ягут кими сары, гырмызы, көй рәнк чалыр, көзә нур верирди. Гығылчымдан зият вурән од, гучағында әнбор тутан тәзә кәлинә бән-

зәйирди. Бу кәлинин той мәчлиси дә, көрүш отағы да гызыл илә ишләнмишиди. Мәчлиси нар күлү, отағы уд ағачы рәнк-киндә иди. Нар күлү кими ипәк өртүйә бүрүнән одун әтрафында, кабаб чәкилмәк үчүн кәклик вә турачлар гол-гола дүзүлмүшду. Алабахта гушу бу аләмә чох мәһрәм олдугу үчүн, од үстүндә ганад чалыб ойнамагда, кабаб олмагда иди. Янан хзәлләрин гара түстүсүндән сыйрылан сары алов, илан алтындаки гызыл хзәнәсинә бәнзәйирди.

Мәшһур сөздүр ки, одда һәм чәһәннәм, һәм чәннәт вар. Истини чәһәннәмдән, ишығы чәннәтдән алмышдыр. Зәрдүштун Зәнди она маһны охуор, Мүғ пәрванә кими онун башына доланыр. Дону ачыб сую буздан хилас эдән одур. Тәәсүф ки, белә көзәл бир нә'мәтә од ады вермишләр.

Шаһын әви сәрв кәлкәсиндән шән, шаһын шәрабы гырговул ганындан гырмызы иди. Биллур чамлардаки гырмызы шәраб, од кими парлайыр; мәчлисдәкиләр одлу шәрабы ичир, чүйүр будундан кабаб ейридиләр. Бәһрам да, өз йолдашлары илә шаһанә шәраб ичмәкдә иди. Шәраб, мазә, мусиги вә маһны мәчлисиндә йолдашлар бир-биринин дәрлинә азалтмаг, гүссәсини дағытмагла мәшғул идиләр. Шәраб кими тә'сирли, күлшәкәр кими ширин күлүшләр гызышмагда иди. Башлар нәғмәдән гызышдыгча, көнүлләр истидән мум кими юмшалырды. Шаһ мәчлисинин зирәкләри, кейф аләминә чумур, ичә сөһбәтләр эдирдиләр. Һәр кәс габилийәтинә көрә данышды. Бириси сөзүнү белә башлады:

— Шаһын сәлтәнәт сәмәсындаки күнәш һәр ери ишыгландырмышдыр. Шаһда олан фәзиләтләри һеч кәс һеч вахт дүня шаһларынын һеч бириндә көрмәмишиди. Шаһымызын шәрәфи, иззәти, онун көрдүйү тәдбирләр бизим һаятымыз үчүн һәр шейдир. Шаһын сәйәсиндә һәр шейимиз—чан сағлығымыз, динч, әмнийәтли яшайшымыз, боллуғумуз, дүшмәнә үстүңлүйүмүз, гәләбәмиз вардыр. Дүняда инсан үчүн ән вачиб, бу үч шейдир: сәһһәт, боллуг вә тәһлүкәсизлик! Галан шейләр өтүшәр. Гарын тох, әйин-баш кейимли оландан сонра, лә'я дүрр нәйимә лазымдыр?

Сәнийә кими бир шаһымыз олдугу үчүн, һәр шейә малник, тәки шаһымызы бәднәзәрән горумағын, пис көздән араг тутмағын чәрәсини билә идик. Тәлә хошбәхтлик йолуну азма иди. Хош күнләримиз, шаһымызын шәнлик вә сәләт күнләри һәмишәлик олайды. Онун шадлыг хирмәнинә афат күләйи әсмәйә иди. Шаһымызын һәмишә кейфи саз олсун. Биз чанымызы онун йолунда гурбан вермәйә һазыры!

Натиг сөзүнү битирэн кими, намы онун фикринэ шөрик олду. О, намынын үрөйиндөн хэбэр вердийи үчүн, сөзү һәр кәсә хош кәлди.

Һәмин мәчлисдә Шейдә адлы, азадлыг севән күнәш сымалы бир әсләздә варды. Нәгшә ишиндә, рәссамлыг сәнәтиндә уста иди. Бундан башга мүнәндисликдә шөһрәт тапмышды. Тибб, һәндәсә, нүчум сәһәсиндә дә маһир иди. Шәкил чөкмәк, нахыш вурмаг, бәзәк-дүзәк кими һәр чүрә инчә ишләр онун әлиндән кәлирди. Гәләми Манини, балтасы исә, Фәрһады һейран гоймушду. Шейдә ағыллы вә мүстәғиялл адам иди. Онун илк устады Симнар олмушду. Хәвәрнәг сарайыны ишләйән заман, Шейдә она чох көмәк әтмишди. Шейдә, мәчлисдә Бәһрам шаһы шад, мөһрибан көрдү, баш әйиб ери өңдү; әйләшиб деди:

— Шаһ мәнә ихтияр версә, бәднәзәри онун мәмләкәтиндән узаг саларам. Мән көй әләмини яхшы билирәм, улдузлары таныйыр, онларын дөврәнынын нәтичәсини билирәм. Бәзәк вә нахыш сәнәтинин илһамы мәнәдир. Көй әләмини ишләрини, улдузларын дөврәныны нәзәр алыб әлә бир мөһтәшәм бина тикә биләрәм ки, шаһын вичудуна һеч бир сәдәмә тохуна билмәсин. Шаһымыз һәмшиәлик олараг, улдузларын тәһдүкәсиндән азад олсун. О, чанын мұһафизи, көй гәдәр гүдәрәтә вә һөкмә малик бир имарәт олар. Мәним нийәтимә көрә, белә бир бина олмалыдыр. Едди һасар кими едди күнбәз. Һәр күнбәзин рәнки башга вә йүз бүтхана рәнкиндән көзәл! Шаһын едди өлкәдән кәтирдийи едди назонин көзәлин һәрәсин бир бинада әйләшәчәкдир. Едди бинанын, рәнки һәрәси бир өлкәдән олан едди улдуза мұһнасиб оламгадыр. Гәрәз ки, һәфтәнин һәр күнүнүн өз улдузу парлаячагдыр. Белә шад вә шәнлик заманларында шаһ, һәр күн бир бинада кейф чөкәчәкдир. Гой шаһ, һәр күн, яшадыгы бина рәнкиндә либас кейсин, өз мәнбубәси илә мей ичсин. Дедийим ишләр дүзәләрсә, шаһым әлә һәят сүрәрсә, даһа да бөйүйәр, өмрү узанар вә бүтүн арзуларына чатар.

Бәһрам шаһ Шейдәнин сөзләрини эшидиб деди:

— Тутаг ки, буну гәбул әтдим, сән дейән кими әләдим. Гапым дәмirdән, эвим гызылдан олду. Нә олсун, ахыры ки, өлүмдүр! Дедийин биналары бәзәмәк, эвимә агла кәлән зинәти вермәк намысы бош әзийәтдир. Чүнки ахыры йохдур, бош һава вә һәвәсдир.

Әв яраданын әви һаны? Һәр шейи бәйәнирәм, бәс яраданын өзүнү һарадан тапачагам.

Сонра шаһ, сәһв әтдийини билиб деди:

— Яраданын әви мәсәләсини һаһаг данышдым. Онун ки, мөканы йохдур. Һәр ердә ситайыш әтсән, она чатар, о эшидәр.

Шаһ буну дейиб сусду. Едди гәср тикдирмәк арзусу ону мәншүл әтмәйә башлады. Симнарын чәкдийи едди көзәл әһвалаты ядына дүшдү. Едди өлкәнин о едди надир көзәли онун әлиндә иди. Буна көрә дә Шейдәнин сөзү ону көтүрүшдү. Бу мәсәлә һаггында тәләсмәди, бир нечә күн сакитчә дүшүндү.

Бу сөһбәтдән бир нечә күн сонра шаһ Шейдәни яһына чағыртды. Һәмин иши дүзәлтмәйи ондан тәләб әтди. Нә ләзымса әсиркәмәди. Хәзинә һазырлатды, бүтүн ишләри Шейдәйә һәвалә әтди. Зәһмәти онун бойнуна йыхды.

Шейдә, Бәһрамын әтимадындан һәвәсләнәрәк, бөйүк иши башламаг үчүн хош саат сечди. Сарай күнбәзләрини тикмәйә башлады. Ики илдә өз сәнәткар әли илә әлә бир чәннәт яратды ки, һеч кәс ону әсл чәннәтдән сечә билмәздди. О маһир сәнәткарын һүнәри илә көвһәр бәзәкли едди күнбәз тикилиб баша кәлди. Һәр күнбәз, мүйәйән әдилән шәртә көрә, башга бир рәнкдә тикилди. Шаһ онлары көрөндә, едди фәләйи көрүр кими олду. Бу бөйүк вә көзәл имарәт чох хошуна кәлди. Һисс әтди ки, Не'манын Симнара әтдийи зүлмү бүтүн өлкәләрин, бүтүн инсанларын нифрәтинә сәбәб олмушдур. Белә әсәри көрәнләр, әлбәт ки, сәнәткарынын өлдүрүлмәсинә һирәләнәчәкдир.

Бәһрам Шейдәнин сәнәт вә мөһарәтинә, зәһмәтинә гаршы, Бабәк шәһәрини она багышлады.

— Һәрчәнд ки, деди, Не'ман сәһв әдиб, о доста, Симнар кими сәнәтکارа зүлүм әтди, мән бүтүн зүлүмләрин гысасыны әдаләтлә алырам. Не'ман залым идисә, мән адиләм.

Дүнянын иши беләдир. Бириндән зәрәр, бириндән хейр кәләр. Бирни сусузундан янар, бирни суда богулар. Дүнянын ишинә һамы һейрандыр. Һәрә бир тәрәфә чәкир. Һеч кәс бу ишләрин чарәсини билмир. Сүкутдан башга әләч йохдур.

ЕДДИ КҮНБЭЗИН ТЭРИФИ

Кейгубад тачлы Бәһрамын Кейхосров башы көйлөрә учаланда, ерин көбәйиндән бир Бисүтун йүксәлди. Бу едди-сүтунлу Бисүтун янында Фәрһад ялан олду. Шаһ, башы көйә дөйөн эйванда фәләк кими бир бүрч көрдү. Бүрчүн ичиндә, һәр бири бир улдуза уйгун едди күнбәз тикилмишиди. Кейван талендә олаң күнбәз мүшк кими гаранлыг ичиндә кизләдилмишиди. Мүштәри күнбәзи сәндәл рәнкинә иди. Мәррихә бағлы олаң күнбәз гырмызы, сары һәмәйилли, Күнәш күнбәзи сары, Зәһрә бәзәкли күнбәз ағ, Утарид күнбәзи үстүнлүйүнү нүмайиш этдирән фирузә рәнкинә иди. Башына ай доланан күнбәзин рәнки шаһын талеи кими ямяшыл иди, едди улдузуи едди күнбәзи бу элван бәзәйи илә көйүн бир гатына учалмышиди. Едди өлкә бу мөһтәшәм бинанын әһдиндә иди; едди шаһ гызы орада яшайырды. Һәр гыз өз отағында әйләшмишиди. Отағын дөшгәмәсиндән сәғфинә гәдәр һәр шей, күнбәзин рәнкинә иди. Хошбәхт шаһ, нөвбә илә һәр күн бир отагда, бир көзәлин янында оларды. Һәмәишә кетдийи эвин рәнкинәдә либас кейинәрди. Шаһын ағыллы көстәриши илә һәр эвдә мәчилис гуруларды. Эвин ханымы бәзәниб-дүзәнәр, шаһын мейлини охшамаг үчүн өзүнә сейгәл верәр, Бәһрам илә үзбәүз отуарды. Севки вә эшг нағылларындан данышарды ки, шаһын әһтираслары аловлансын.

Бу тәдбирләрә бахмаяраг, о шаһ енә дә чаныны әчәлдән хилас эдә билмәди.

Эй Низами! Күлү тиканлы, тиканы да ити олаң бу күл-шәһидән ган! Әтибарсыз дүняда белә бир чәтәл саһиби олаң Бәһрамын ахыры көр нә олду!

ШӘНБӘ КҮНҮ БӘҺРАМЫН ГАРА КҮНБЭЗӘ КЕТМӘСН

Бәһрам әйш-нирәтә башлаядан сонра, һәятыны едди көзәллә кечирди. Шәнбә күнү гара либас кейиниб атәшкаһдан чыхды, мүшк рәнкли күнбәзә, һинд ханымына салам вермәйә кетди. Ахшама гәдәр, орада, кейфә мәшғул олду. Уд яндырды, әтирләр сәнди. Элә ки, кечә, падшаһын ағ ипәйә мүшк сәпдийи кими, дүняны зүлмәт пәрдәсинә чулғады, Бәһрам, сәһәр ели кими, о Кишмир көзәлиндән әтир алмаг истәди. Истәди ки, көвһәр сандығынын ағзыны ачсын, гадын һәятындан инчә сөзләр данышсын, сәрхоша юху кәтирән бир сөһбәт башласын. Чейран көбәйиндән мүшк сачылан кими, гаракезлү һинд көзәли дил ачды. Әввәлчә дуа эләди:

— Шаһын, деди, беш нөвбә тәбли дөрдүнчү көйүн үстүндә чалынсын. Көрүм шаһым дүня дурдугча яшасын вә бүтүн дүня онун итаәтиндә олсун. Игбалы ейин олсун, бүтүн әрзуларына чатсын.

Гыз дуасындан сонра сәчдә эдиб ери өлдү. Додагла-рындан шәкәр төкдү.

О һәялы шаһзадә гыз, утандығындан, башыны ашағы салып данышыр, дүняда кимсәнин эшитмәдийи вә билмәдийи сөзләр дейирди:

— Ушаг икән, дүшүнчәли гоһумларымдан эшитмишәм ки, чәһнәт гәсриндә кәнизләрә башчылыг эдән бир мө'мүн гадын вар имиш. Бу гадын һәмәишә бизә кәләрмиш. Башдан-аяга, гапгара палтар кейинәрмиш. Бир күн ондан сорушурлар ки,—әй күмүш һейкәли! Нәдән, һансы горху вә я гүссәдән белә гара кейинмисән? Лүгф әйлә бизи бу мүбһәм мәтләбдән акаһ элә!—Элә ки, гадын дүзүнү демәйи гәт этди; гара кеймәйинин сәбәбини данышды:—Билирәм, әл чәкмәйәчәксиниз. Нағыл эдәрәм, бу шәртлә ки, сөзүмә инанасыныз.

Мән флаң падшаһын кәнизи идим. О, өлмүшдүр, мән ондан разям. О, бөйүк, хошбәхт вә адил бир падшаһды. Өл-

жәдә сон дәрәчә әмин-аманлыг ыратмышды. О, арзусуна нанал олмаг үчүн чох чалышмыш, чох вурушмушду. Зүлүмлөрдөн гара кейинмишди. Фәләк, гәрибә тален сайәсиндә, ону гара кейәннәр падшаһы адландырмышды. Падшаһ әввәлләр бәзәк-ли, баһалы, сары вә гырмызы либас кейинәрди. Бағ күлү кими гонагпәрәстди. Гызыл күл кими һәмишә үзү күләр иди. Һәмишә һазыр бир гонаг әви варды ки, ердән үлкәрә гәдәр учалмышды. Фәрш дөшәниш, сүфрә ачылымшыды. Падшаһ, хидмәтчиләрини дә сәхавәтли вә мәррибан өйрәтмишди. Кәләнни атынын чиловуну тутур, гонаг әдирдиләр. Гонагын өзүнә мунәсиб мәнзил верир, ер көстәрдиляр. Шаһ, әйләшиб гонагдан әһвал сорушар, һәм гүрбәтдән, һәм өз өлкәсиндән хәбәр аларды. Гонаг данышар, шаһ динләрди. Шаһын өмрү белә кечди. Өләнәчән бу мәррибанлығындан айрылмады. Сон-ралар, бир мүддәт биздән иткин дүшдү, көрүмәз олды. Симүрғ кими кизләнди. Бир хейли о Симүрғдән хәбәр чыхмады. Күнүн бириндә, талени көмәйи илә, бир дә көрдүк шаһ өз тахтында бәргәрардыр. Анчаг папагындан тутмуш, дону, көйнәйнәчән башдан-аяға гара либас ичиндәдир. О олды ки, шаһ һәмишә бу гәрибәлийини сәхлады. Һеч бир мүсибәт олмадан, матәм либасында яшады. Аби-Һәят кими зүлмәтдә галды. Бир нәфәр дә ондан—бу гара либас нә үчүн?—дейә со-руша билмәди.

Бир кечә мән мәррибанлыг вә нәвазиш йолу илә шаһыма гуллуғ әдирдим. Аяғыны дизим үстүнә гоймушду. Зәманә-синдән, талендән шикайәт әдирди. Көрүн, дейирди, фәләк мәнә нә зүлүм этди. Зәманә шаһынын башына нә оюн ачды. Мәни Ирәм бағчасындан—шәһлик бағындан айырды. Мәни язы кими гаралтды. Бу гаралығын сәбәбини, күмүшә вурулан бу савадын мәнәсыны бир сорушан да олмады. Падшаһын чавабында инад әләдим. Үзүмү онун аяғына сүртдүм. Дедим—эй шаһларын яхшысы, дәрдиләрин пәрәстары, ер әһлиндән кимин һүнәридир ки, көйүн сирр гапысыны,—бу кизли мәтлә-би ачсын. Бу сирри сән билирсән, сәң дә даныш. Шаһым мәни шән көрүб ләл додагларыны тәрпәтди, деди:

—Элә ки, шаһлыгымда гонагпәрәстлийә адәт әләдим, яхшы-яман, һәр көрдүймдән бир сәркүзәшт эшитдим. Бир күн әвимә бир гәриб кәлди. Башмағы да, палтары да, әманә-мәси дә гара иди. Гонагын әвимдә дүшүб мәнзил әләмәсини хәһиш этдим. Яныма чағырыб һөрмәт көстәрдим. Дедим,—эй танымадыгым гонаг, либасын нейә гарадыр? Деди,—бурах, буну сорушма. Симүрғдән һеч кәс хәбәр вермәмишдир. Де-

дим,—баһана кәтирмә, даныш, дүнянын ишиндән вә гара ке-йиминдән хәбәр вер! Деди,—мәни бағышла, бу, ичрасы мүм-күн олмая бир арзудур. Бу багда бир хәбәр верән йохдур. Буну анчаг, кейинәнләр билә биләр. Мән гонагама хәлвәтдә чох ялвардым. О хорасанлы иди, мән ираглынын сөзүнү баша дүшмәди, гәбул әтмәди. Сәйим нәтичә вермәди. Гонаг ина-дында давам әтди, сирри ачмады ки, ачмады. Мәни исә, ма-раг даһа да көтүрдү. Гонаг мәним интизар вә паразылығымы көрүб утанды. Деди,—Чиндә чәннәт кими гәрибә көзәл вә бә-зәкли бир шәһәр вар. О шәһәр мөдһушлар шәһәридир. Матәм-лиләрин, гара кейәннәрин яс еридир. О шәһәр әһлинин һамы-сы ай үзлүдүр, анчаг ай кими гара пәрдәдәдирләр. Һәр кәс о шәһәри көрмәйә наик олса, шәһәр она гара либас кейдирәр. Һәмин матәм либасынын тәфсилаты, мараглы бир һекайәтдир. Бойнуму вурдурсан да, бундан артыг һеч бир шәй дейә бил-мәрим. Гонагын буну дейиб йолуна дүзәлди. Мән һейран гал-дым. Гонаг янымдан узаглашды. Һекайәт мәнә мөчүл гал-ды; мән, өзүмү дәли кими һисс әтдим. Бу гәрибә һекайәтдән нә гәдәр сораг тутдум, шаһмәт оюнунда олан кими, пиядамы һаяна сүрдүмсә, олмады. Һәриф атыма әлә фәнд гурмушду ки, кәмөнд илә галая чыхмаға мөчбур идим. Сәбр илә өзүмә тә-сәлли верир, интизарымы совутмаға чалышырдым. Лакин са-кит ола билмирдим. Кизлиндә, ашкарда кимдән сорушдумса, нечә сорушдумса, гане әдичи бир чаваб ала билмәдим.

Ахырда дөзә билмәдим. Өлкәни тәрк әтмәли олдым. Сәл-тәнәти гоһумларымдан бирнә тапырдым. Өзүмү горху, гай-ғы, әзийәтдән горуячаг гәдәр гызыл-күмүш, чаваһират вә либас көтүрдүм. Һәмин шәһәрин сорағына чыхдым. Шәһәр-бәшәһәр, өлкәбәөлкә кәзиб ахтардығымы тапдым. Күлүстани-Ирәм кими көзәл шәһәри көрдүм. Бу шәһәр әһлинин бәдәни сүд кими ағ, либасы гыр кими гара иди. Мән бир эвдә мән-зил әләдим. Дәстә-дәстә палтары үст-үстә йығыб тахт кими учалтдым. Бир ил вахтыны шәһәри вә чамаатын һаятыны өй-рәнмәйә сәрф әтдим. Һеч кәс бу барәдә мәнә мәлүмәт вер-мәди. Һәр яна диггәт әтдим. Бир сәдә гәссәб көрдүм. Күләр үзлү, мәррибан, мүлайим, хейрхәһ вә ағыллы бир адам иди. Кимсәнин пәслийини данышмаз вә истәмәзди. Онунла дост олмаға чалышдым вә олдым да. Сонра достуму варландырма-ғы гәт әтдим. Она тәзә сиккәли пуллар вә саир гиймәтли шәйләр вердим. Сәхавәтими күн-күндән артырдым. Кишини гызылдан дозордум. Каһ пул, каһ баһалы хәләтләр илә ону әлә алдым, гулум әләдим. Гызыл, гәссәбы гурбанлыг өкүз ки-

ми шиширтди. Ахырда, пул, хэзинэ, она агырлыг этмэйэ, ону эзийтэе сатмага башлады.

Бир күн гэссаб мөнн эвинэ апарды; өз адэтлэринэ көрө гонаглыг мөчлисн гурду. Эввэлчэ габагыма сүфрэ ачды. Кей-фин истэйон дэм-дэскаһ дүзэлтмишиди. Кишинин мөчлисиндэ мөним арзумдан башга һэр шей вар иди. Һэр чүр лэзэтлги хөрөклөрдөн едим, һэр яндан сөз ачыб сөһбөт башладым. Сүфрэ йығыландан сонра гонагым мәнэ сайсыз-һесабсыз пешкөшлөр верди. Бүтүн танышлыгымыз боюнча мөним она вердиклэрини кэтириб мөним габагыма гоюду вэ үзр истэди.

— Сөнин, деди, мәнэ вердийин бу чаваһират вэ хэзинэ-йэ һеч бир сэрраф гиймэт гоя билмэз. Мән, аза гөнаэт эдөн бир адамат, сөнин бу хөчалэтлийин нэйэ көрөкдир. Мән бу агайна рөфтарыны һечэ вэ нө илэ эвэз эдэ билрөм. Излив вер, гуллуг вэзифэми ерико стирим. Нэинки бир чаным, мин чаным ола, мини дэ гулуи ола, енэ сөнин сөхавэтинэ эвэз олмаз.

Дедим—ай ага, нэ бөндэлик сөһбөтидир ки, ачырсан. Нэ хам сөз данышырсан. Ачыг даныш көрүм, сөн нэ хэялда-сан? Адам янында бу чаваһиратын малийэти нэдир ки?—Мүх-лис гулларыма ишарэ элөдим, йүйүрүб хусуси хэзинэмдэн халис гызыл пул кэтирдилэр. О баһалы сиккөлөрдөн даһа чох вердим. Ниййэтимн билмэйэн киши, сөхавөтимдэн хөчалэт чө-кирди:

— Мән, дейирди, сөнин хөчалэтиндэн чыхмамыш, ени-дөн пешкөш вердин. Утанырам. Билмирлө нэ эдим. Бу гэдэр хэзинэ эвэзсиз олмаз. Сөн кениш үрөклэ сөхавэт эли ачыб хэзинэ үстдөн хэзинэ верирсөнсэ, нө хөчалэт чөкирөм. Бу яхшылыгына гаршы мөндөн нэ истэйин варса, буюр! Йохса мөн бу пешкөшлэри көтүрмэрэм.

Элэ ки, онун мәнэ дост олдуғуну йөгин этдим вэ көмөк эдөчөйинэ архайын олдум,—мэтләби ачдым вэ өз шаһлыгы-мы, өлкөмин эһвалатыны данышдым. Сэлтэнэт ишини гоюб бу ерө көлмөйимин сөбөбини дедим. Дедим, бу ерин чамаа-тынын нэ үчүн яса батдыгыны, нэ үчүн гөм-гүссэ ахтарды-гыны вэ гара кейдийини билмөк истэйирөм. Гэссаб, мөним сөзүмү эшидэидэ, гоюн гурддан һүркөн кими һүркдү, үрөйи сөк-сөкэйэ дүшдү вэ хөчил адамлар кими көзүнү юмду. Гор-худан я хөчалөтдөнми, бир саат мат галды, көзлэрини дөй-дү вэ деди:

— Сөйлөнмэси мөсләһәт олмаян мүшкүл бир мөсэлэни со-рунурсан. Инди ки, сорушдун, олдуғу кими данышарам..

Кафура эһбэр сөпилөн кими, гаранлыг ишығы боғанда, кедини-көлиш кәсиләндэ, гэссаб сөһбөтинэ башлады:

— Вахтдыр, деди, кэл сирри сәнэ ачым. Ахтардыгыны тап, көрмөдийини көр, мөчһул һадисэдән акаһ ол.

Гэссаб буну дейиб эвдөн чыхды. Мән дэ ону излэйирдим. Төнһа вэ гаранлыг бир кечэдэ биз кетдикчэ кедрдик. О бө-ләдчи кими габагда, мән дэ гөриб кими архада ерийирдим. Кимсэ бизи көрмүрдү. Гэссаб пәри кими мөни инсанлардан айырды, бир хараба ерө етишидик. Орада ипэ бағлы бир сө-бөт варды. Гэссаб һаман сөбөти мөним гаршыма чөкди. Ип эждәһа кими сөбөтэ сөрилмишиди.

— Бир дөггәлийэ, деди, бу сөбөтдэ эйлөш, ерө-көйэ бир нэзэр сал, көр нө көрөрсөн. Диггәтлэ тамаша элэсэн, мөчһул сиррлэри өйрөнэр вэ билрөсөн ки, инсанлар нэ үчүн гара кеймишидир. Бу сөбөтдән башга һеч нэ бу сиррлэри сәнэ ача билмэз.

Мән, гэссаба инандығымдан, тез сөбөтдэ отурдум. Дәр-һал сөбөт гуш олуб үчдү вэ мөни һавая галдырды. Мөни о тилсөм көйлэрэ галдырды. Фөлөк чадү илэ ипи чөкди, мән языг ипдэ ойнамага башладым. Нэ төһөр олдуса, мөһкөм ип, шам кими инчө боғазыма кечди, әсир кими мөни бөхтимдөн айырды. Сөбөтэ ерлөшдийим заман, бөхтимин эшшөйи гачды, ипи дэ апарды. Ип мәнэ эзәб версэ дэ, чаным ондан асылы иди. Көйлөрдэ, ай гэдэр уча бир минарө көрдүм ки, башы-на баханын папағы дүшөрди. Эйлөшдийим сөбөт минарө-нин башына чыханда, ипин дүйүнү бөндэ илишиди; сөбөт даянды. Сонра ялвармагына бахмаараг, мөни орада бурах-ды. Мән өзүмү көйүн бир гатында көрдүм. Мән әфсун илэ эһатэ олунмуш эл-аягы һэр ердөн үзүлмүш кими идим. Ва-һимэ вэ дөһшөтдөн ярымчан олмушдум. Көзүм гаралмыш, зөһрим ярылмышды. Ашағы бахмага чүр'өтим чатмыр, юха-ры галхмага гүввөтим йох иди. Горхудан көзлэрини юмдум, эл-аяғым бошалды. Тутдуғум ишэ пөшиман олдум. Гоһум-эгрөбамы, анләми хатырладым вэ арзуладым. Пөшиманлыг фәйда вермөйчөкди. Аллаһы чағырмагдан башга чарэм гал-мады.

Чох чөкмөди, һөмин уча минарөнин башына даг бойда бир гуш гонду. О гуш о гэдэр бөйүк иди ки, агырлығын-дан бу саат минарөнин үчүб төкүлөчөйини зөнн этдим. Мә-ни дөһшөт басды. Гушун гол-ганады будаг, гылчалары тахт аяғы кими йоғун иди. Димдөйи уча сүтүн кими иди. Дим-дөйинин ортасындаки мағара Биесүтуна бөзөйирди. О һей-

— Дөйөсөн бурада намөрәмләр вардыр. Дур бу этрафы көз, кими тапсан яныма кәтир. О пәризадә чәлд аяға галхыб пәри кими сағы-солу нәзәрдән кеңирди. Мәни көрөндә, һейрәт эләди. Әлимдән тутуб:—галх, деди, тез кедәк, ханымлар ханымның һузуруна.

✓ Мән һеч нә демәдим. Чүнки бу мәним үрәймдән иди. Товуз анында гарға кими ганад ачдым, ханымның янына кетдим. Чәлд ирәли еридим; бир бәндә кими онун хаки-пайини өлдүм. Мән ашағы башдан отурмаг истәдим. Ханым гоймады:—Ора, деди, сәнин ерин дейил. Гуллуғ мәртәбәси сәнә ярашмаз. Мәним кими гонагпәрәст янында гонаг юхары башда әйләшмәлидир. Хүсусилә сән һүнәрли, көзәл вә меһрибан бир адамсан. Тахта чых, янымда әйләш. Ай илә үлкәр бир ердә олмалыдыр.—Дедим—эй мөләксима ханым, мән бу лүтфә лайиғ дейиләм. Билгейс тахты девләрин ери дейил. Бу тахтада анчаг Сүлейман әйләшә биләр. Мәним кими бир чөл адамы нечә Сүлейманлыг иддәасы эдәр.—Ханым деди,—баһанә ери йохдур. Сөз күлөшдирмә. һөкм вә ихтияр сәниндир, бәйәндийин ердә отура биләрсән. Анчаг гәлбимин сиррләриндән акай олмаг, нәвазиләримдән файдаланмаг үчүн, мөнимлә әйләшмәни истәрдим. Дедим—ханымның һәмдәми, өз көлкәсидир. Мәним тачым исә, сәнин хакипайиндир.—Ханым деди,—башыма анд верирәм, кәл әйләш. Сән көзәл бир инсансан, мәним гонагымсан. Гонагы әзиз тутмаг ләзимдыр.

Чарәм кәсилди. Гул кими аяг үстдә даяндым. Бир хидмәтчи наз илә әлимдән тутду, мәни тахта әйләшдирди гайытды. Йүксәк тахтада ай илә һәмдәм олдым. Ай үзлү көзәл, мөнимлә меһрибан вә хош данышды. Сонра, сүфрә ачылма-сыны әмр этди. Һури кими көзәл кәнизләр, тәрифли мүмкүн олмаян шаһанә бир сүфрә ачдылар. Фирузә сүфрәйә дүзүлән ягут касаларда әнбәр ийли хөрәкләр варды. Бу мәнзәрәдән көз гамашыр, үрәк гүввәт тапырды.

Күман кедән һәр бир хөрәк дәрһал мәтбәхдән сүфрәйә кәлирди. Исти хөрәкләр ейилдикдән, сәнин ичкиләр ичилдикдән сонра мүтрүб кәлди, саги ишә башлады. Кейфә мәшғул олды. Көзәл гызлар ағындан дүрр төкдү. Нәғмәләр охунду. Рәғсәләр мейдан ачыб дәнрә бағладылар; мин чүр мәнһарәт көстәриб каһ башларында янар шам ойнайыр, каһ шам кими һәрәкәтсиз даянырдылар. Рәғсдән дойдугда, шәрәб пайладылар. Һәя пәрдәси арадан галхды. Мән дә шәрәбин үзүрү, эшгин күчүнә мүтрүбләр кими ойнадым. Мән о шәкәр дилли ханым меһрибанлыгла һей хаһинш эдир, ойнамағымдан дой-

мурду. Онун мәнә гаршы мәнһәбәтини көрөндә, зүлфләри кими аягларына дүшдүм. Севкилим кими онун аягларындан өпүрдүм. О өпмә, дедикчә,—мән даһа чох өпүрдүм. Үмид гушу күл будағына отурду, һәмдәм илә сөһбәт гызышды. О мөләйин севкиси илә мән һәр ләһзәдә мин чан вермәйә һазыр идим. Дедим—эй нәзәнин, адын нәдир?—деди—севдийин көзәлин ады Түркиназдыр. Дедим йолдашлығымыз кими адларымызын да гоһумлуғу вардыр. Чох тәәччүблүдүр. Түркиназ мәним ләғәбимдир. Кәл түркләр кими ат чапыб һиндулары ода атаг. Шәрәб вә мөзәни эшгимизлә нуш эдәк. Назлы ханымның мәнһәбәт вә нәвазишнә наил олдым. Өз хаһишими онун гәмзәсиндә охудум. Онун гәмзәләри, санки мәнә дейирди: арзуна наил ол! Бәхт сәнин хаһишини еринә етиришидир.—Онун күлүшләри вахтын хош вә мүнәсибийини көстәрирди. Элә ки, севкилимин хошландығыны көрдүм, сәрхошлар кими гызышдым. О көзәл ихтиярыны мәнә верди, ихтиярымы әлимдән алды. Ганым чошмуш, үрәйим чырпындырды. Буну дуян көзәл деди:—Бундан артыг һеч нә истәмә! Даһа ирәли кетмәк мәсләһәт дейил. Дост вәфалы олмалыдыр. Истәдийин гәдәр мөнимлә ойна, өп, гүч, зүлфүмү ойнат. Әһтирасынын чилөвуну дөндәрә билмәсән, бу ай үзлү кәнизләрдән һансыны истәйирсәнсә апар, кечәни онунла кечир. Бу гызларын һәр бири ашигләр кечәсинин сүбһүдүр: хошуна кәләнн көстәр, сәнә тәслим эдим. Гуллуғунда бел бағласын, сәнә һәм кәлин, һәм кәнив олсун. Сәнин бүтүн истәкләринә әмәл этсин. Һәр кечә бу көһһәр кими надир гызларын бирини сәнә бағышларам.

Ханым бу сөздән сонра шәфғәт вә меһрибанлыг нәзәри илә кәнизләрә бахды. Хәлвәти сечдийи, лайиғ билдийи бир гызы чағырыб мәнә тапшырды:

— Дур, деди, вахтыны хош кечир.

Кәниз мәним әлимдән тутуб апарды. Мән о көзәлә һейран галмышдым. О бакир, дилбәр вә назлы, көзәл, пәрәстнә лайиғ бир гыз иди. Мән онун зүлфүнүн бөндәси, халының һиндусу олмушдүм; о кетдикчә мән дә онун далынча кедирдим. Биз кәлиб йүксәк вә мөһтәшәм бир барикаһа чатдыг. Гыз әввәл мәни ичәри салды, сонра өзү даһил олды. Биз бу сакит вә хәлвәт гәсрдә, зил вә бәм уюшан нәғмә кими бирләшдик. Уча бир тахт үзәриндә ипәк вә гу түкүндән ятачаг салындығыны, һәр тәрәфдә ягут рәнкли, әнбәр ийли шамлар яндығыны көрдүм. Биз аловлу бир әниг илә атаға кирдик, гучаглашдыг. Мән инди, бир гучаг күл тап-

мыш кими идим. Бу зэриф, юмшаг вэ ал-элван баһар мөһ-сулундан доймаг олурму! Күлдәстөмин үзәриндә мөһрүлү бир сәдәф вар иди. Мән көвһәр үзәриндән мөһрү көтүрдүм. Бү-түн кечәни о мәләк мәним гучағымда иди. Күн чыханда о, бәхтим кими аяға галхды. Намам тәдәрүкү көрдү. Гүсл этмә-йим үчүн һазырладығы ири тешт ағутдан гырмызы, гызыл-дан парлаг иди. Күл суюнда ююндум. Либасымы кейиниб папагымы башыма гойдум,—күл кими шух олдум. Мән о шадлыг вэ висал эвиндән кәнара чыханда, сүбһүн элә вахты иди ки, һәлә тәк-тәк улдуз көрмәк оларды. Хәлвәтә чәки-либ аллаһа шүкүр эләдим. Гызлар, кәлипләр чыхыб һәрә бир тәрәфә кетди. Мән сәрин бир чешмә олан мүргәзарда, яшыллыглар ичиндә сары бир күл кими галдым. Хумарлыг-дан һәлә дә айылмаян башымы шәһли гызыл күлләр үзәри-нә гоюб ахшама гәдәр ширин-ширин ятдым. Бәхтим ояг, өзүм исә, юхуда идим.

Оянанда, гаранлыг чөкдүйүнү, кейә улдуз сапилдийини көрүб аяға галхдым. Биткиләр кими су кәнарында отурдум. Дүнәнки кими дүрр сәпән булут, әнбәр яан ахшам күләйи кәлди. Күлөк ясәмән әкир, булут бәнәфшә битирирди. Чох чәкмәди, бу чәмәнлик әтир илә долду. Архлардан күлаб су-лар ахды. Көзәлләр шәнлик вэ шадлыгла кәлдиләр. Гызыл бир тахт, көвһәрлә бәзәклин бир өртү кәтирдиләр. Тахт гурул-ду, үзәринә ипәк дөшәнәчәк салынды, шаһанә парлаг бир мәчлис дүзәлди. Көзәлләр сағ вэ солдан төкүлүб күлүшлө-ри илә мәчлиси шәнләндирдиләр; ашыгларин сәбрини түкә-дән о Йәғма көзәли дә кәлди, тахтына әйләшди. Тахты ба-һар кими бәзәк вэ тәрәвәт сачды. Мәни чағыртды, янында әйләшдирди. Дүнәнки кими зәнкин сүфрә ачылды, ләззәтли емәкләр, хурушлар кәлди. Емәкдән сонра шәраб кәлди, му-сиги башланды. Каманчанын сәси, сагинин «нуш олсун!» сө-зү вә руһ охшаян чам әшг базарыны даһа да гызышдыр-ды. Әшг илә шәрабын тәсириндән башлар көрм олду. Сул-тан көзәлим мәрһәмәт көстәриб өз гулу илә вахт кечирмәйә башлады. Артыг мейл һәвәслә мәним арзума әмәл этмәк ис-тәди. Бир ишарә илә мәчлиси әһлини дағьтды, араны хәлвәт эләди. Элә бир афәт илә өзүм хәлвәтдә көрәндә, гәлбимин алову бүтүн вичудуму яндырды. Зүлфү кими әлими белинә апардым, ашыг кими гучагладым.

—Йох, деди, сәбрин түкәнмәсин. Әһди сындырмаг вах-ты дейил. Гәнаәглә кифайәтлән: өп, дишлә, ойнат. Гәнаәт ин-

саны һөрмәтли эдәр. Артыг тамаһлыг адамы э’тибардан са-лар. Чох емәк инсаны аз емәкдән гояр!

—Аллаһ хатырына, дедим, мәнә чәрә эдин. Сәбр каса-сы долду, әзаб чәкмәкдән үзүлдүм. Дәли-диванә олуб гыр-кими гара сачларына багламышшам. Я мәни бу зәнчирдән гуртар, я мәни зиндана сал. Кечә кечди, сүбһ ачылды; мән мурадыма чата билмәдим. Мән чанымы да сәндән әсиркә-мирәм. Бу башым бу да гылынч, вур бойнуму! Сән нә үчүн висалыны мәндән әсиркәйирсан! Булут ағләмәзса, күл күл-мәз. Сән архсан, суюн мәнәм. Мәнимлә әйлән. Дил-додағы янан сусуза су вер ки, о да сәни сираб эдәндир. Висалынла аташыни сөндүрмәсән өләчәйәм; сән яша. Гой мән сәнин аяг торпағын олум. Сәлә дүшүш бир нәфәри тут ки, су ахта-раркәң, суда мөһв олур. Висалын үчүн чырынан гәлбим сә-нин гучағында даһа да яныр. Висалыннын гәтрәси илә мән сусузу доюр: элә бил ки, сүд ичинә хурма сачынын вә я ипәйә ийнә бағыр. Хәһишмә әмәл олунмаячгаса, арзумун көзүнә торпаг атым, үмидими кәсим. Элә биләрәм ки, бир гуш идин, гондун, учуб кетдин, башга һеч бир шей олмады.

Гыз деди:

—Бу кечәлийә дә сәбр элә, Шәбдизин налына дөймә ки, од чыхар. Бир кечә дөзсән, арзу шамын һәмишә нур сачар. Бу булағы бир дамлая сатма. Ону бил ки, бу зәһмәтин нә-тичәсиндә ләззәтләр көрәчәксән. Бу кечәлийә иштәһаны аз элә. Мәни өп, сачымы ойнат. Нәрди исә, анчаг кәнизләрдә ойна. Бағын вардыр, онунла кифайәтлән, бағчая тамаһ салма. Әлиндәки гушдан зөвг ал, сүд истәмә. Бу кечә дә кечән кечәки кими дөзг. Кеч дә олса, тәслим олачағам. Но-вудан балығы тез тутмаг олар, айы исә йох.

Гызын мәрһибанлыгы мәни юмшалтды. Ширин өпушләр-лә кифайәтләндим. Висалыны көзләдим. Шәраб ичдим, ич-дикчә эшигим тәзәләнир, мей, мәнәббәт мейлими артырды. О көнүл султаны, ихтиярмын элдән кетдийини көрүб, гәлби-мин аловуну сөндүрмәк үчүн дилрүба көзәлләрдән бирини чағырды. Үрәк истәйән, мунис бир гыз кәлди. Кечәни ону-ла кейфдә, ләззәтдә кечирдим.

Күндүз өз саф сую илә кечәнин гара палтарыны юянда, аләм ағарды, сәһәр ачылды. Дүнәнын рәнки дөйишди. Мән енә кечәни арзулайырдым. Истәйирдим ки, доя билмәдийим о Чин вә Тараз көзәлләри илә шәраб ичим. Бир пәрнини са-чыны белимә долайым, бир дилрүбаны бағрыма басым, шә-

кэр додаглыларла мей ичим, күлүзлүлөрдөн кам алым. Күн кечди, еңө кечө ортая кэлди. Мәскөним үлкөрдөн уча олду.

Нечө кечө бу гайда илө кейфө, эйш-ишрәтө мөшгүл олдум. Ахшамлар позорканым нур, сәһәрә яхын исә, ятагым һури гучағы, мунисим һури олурду. Күндүзүм багда кечәм чәһнәтдө кечирди. Мәнзилмин торпағы мүшк, дивар кәрпичкә гызыл иди. Сәэдәт мүлкүнүн султаны кими вахтым хош кечирди. Күндүз күнөшлө, кечә ай илө яшайыр, бүтүн арзуларыма наил олурдум.

Мәни бу сәэдәтдән айыраң, өз бәхтим олду. Шүкрүнү еринә етирмәдийим үчүн бу не'мәтләр әлимдән чыхды. Артыг тамаһлыг учундан о сәэдәтдән мәнрум олдум. Айын вахты чатды, отуз кечәдән сонра көй гаралды, ай көрүмәз олду, мәним мәнбубәм дә ай кими батды, кетди. Айын гара зүлфү күнөшин үзүнү өртдү. Кечмиш кечәләрдәки мунис һавә даһа да хошалды, тәзәләнди. Шәнлик сәсләри әләмә һавә салды, көйләрә учалды. Әлләриндә алма, дөшләриндә нар олан кәнизләр дәстәси, енә әввәлки гайда илө кәлдиләр. Мә'лум тахты гойдулар, онун әтрафында һалга вуруб нәгмә охудулар. Һәсрәтини чәкдийим о күнәш сималы ай кәлди. О, мүшк ийли сачыны дарайыб төкмүшдү. Тамам бәрбәзәк ичиндә иди; өнүндә вә архасында шамлар янырды. О кәзәл наз илө мәчлисин юхары башына кечди. Ханәидәләр охуйоб чалмаға, сагиләр шәраб пайламаға вә һәрәкәтләрини чәнкәдән йүксәлән мусиги һавасына уйдурмаға башладылар. О кәзәлләр султанынын әмри илө енә мәни чағырдылар. Мәни көрән кими о ай үзлү аяға галхды, сағ тәрәфиндә мәнә ер әләди. Мән баш эйиб әйләшдим. Арзум-хәялым да чанланды. Енә сүффрә ачылды, ләззәтли емәкләр кәлди. Шәраб мәчлиси рәвнәгләндирди. Әли ачыг сагиләр сәдәф чамлардан дүрр сәһмәйә башладылар. Мән енә вәлөһ вә мәст олмүшүм. Мән мәфтуну олдуғум кәзәлин зүлфүнү ойнадырдым. Санки мәни дәли кими эшг бәнди илө бағладылар. О кәзәлин наз-гәмзәси мәни һөрмүчәйә дөндөрдди, эшг чанбазлыгыны әйрәндим. Гызыһ һәвәсиндән арпа көрмүш эшшәк кими гыздым. Тәзә ай көрән сәри хәстәйә дөндүм. Хәзинәйә кирмиш оғру кими титрәк әлими онун белинә узатдым. Әлими халис күмүшә сүртүрдүм. Мән сүстләндикчә ө бәркийирди. Гыз мәнрибанлыгла әлими овчуна алды вә өндү. Әлими хәзинәдән канара чәкди.

— Бағлы хәзинәйә, деди, әл узатма ки, әли узунлар мөгсәдә чатмазлар. Хәзинә мөһүрлүдүр, сәнин кимиләр ону ача

билмәзләр. Сәбр әйлә, тәләсмә көлкәсиндә әйләндийин хурманын мейвәсини дә ейрәсэн. Һәлә шәрабдан ич, кабаб дә вахтында кәләр, күнәшә чәтана гәдәр ая бах!

Дедим—эй күлшән күнәшәм, көз ишығым, рүхсарыныи сүбһү күл кими ачылмышкән, мән нечө чыраг кими сәһмәйим. Сусуза шәрбәт кәстәрә, ичмәйә мане олурсан. Сәнин ай үзүнү көрәндә, ағлым башымдан чыхыр. Сыргаларыны ойнатмагла мәни яндырыб яхырсан. Айын кечә һүчумунә нечө дөзүм. Күнәш гаршысында бир гығылчым нә эдә биләр. Сәнин кими бир пәридән нечә әл чәким ки, күч-бәлә илә әлө кечирмишәм. Мән дә сәнин кими ер әһлийәм. Сән пәрисәнсә, мән инсанам. Нә вахта гәдәр дишим додағымы кәссин, нә вахта гәдәр арзум үрәймдә галсын. Дәрдимә әләч әт. Бу кечә мән арзума чатым. Интизар вә һәсрәт мәни боғур: олду өпүшүнлә союг аһларыма сон гой. Сахаватилә бәхtimi ач, бәхт инсаны йүксәлдәр. Дейирсән—гәм емә, мән сәнин ярынам. Сән ишиндә ол, мән сәнә көмөк эдәрәм. Даһа бундан чәтин иш олмаз ки, дүшмүшәм. Кәл мәни бу чәтинликдән гуртар. Эй аһу сағрылы көзәл, мәни довшан юхусуна вердийин бәсдир. Горхурам ки, гоча фәләк гурдлар, түлкүләр кими һәрәкәт эләсин. Шир кими мәнә һүчүм әдиб, пәләнк кими әссин, бөйүк арзума, сәнин висалына чатмайым. Висалындан мәнрум әтсән, бу кечә арзум одунда янарам. Мәни бир гонаг бил, зәһмәтини чәк; султандар гонаг севән олурлар.

Гыз сәбримни түкәндийини көрүб деди:

— Наһаг тә'кид әдирсән. Бүтүн варлығымла сәнин зәһмәтини, назыны чәкмәйә һазырам. Сән ағасан, мән гул. Сән бу сүффрәйә вә һөрмәтә лайиғсән. Анчаг тә'кид әтдийин арзу үчүн тәләсдикчә тирәрәкәсэн. Тикандыг олан бир ер чәһнәтә чевриләрсә, сөйүд уд ийи верәрсә, мәндән дә белә иш баш верәр. Мәндән нә истәйирсән истә, анчаг о хам хәялындан әл чәк. Бүтүн бир хәзинә—үз, додаг, дөш сәниндир, яһнәз бир дүррә тамаһ саяма. Бунула кифайәтләнсән, гаршында мин белә сәэдәт кечәси вардыр. Көһнә шәраб үрәйини тутса, сәнә он дөрд кечәлик бир ай верәрәм, камыны ондан көтүрәр, мәндән әл чәкәрсән.

Гызын бу дилләриңә гулаг асдым, анчаг эшитмәдим. Нә гәдәр юмшағлыг вә һәя йолу илә кетдимсә, арзума чата билмәдим. Әнтирас мәни боғурду. Бәхтим исә, мәнә әмр эдирди—эй ағылсыз, бундан артыг нә истәйирсән, элиңә кечән не'мәти бурахма. Мән тамаһкар артыг тамаһ учундан

ахырда бинәсиб олдум. Дедим—ай мәни одуна яндыран, висалың йолунда йүз мин адам мәһв олды. Минн эәсиб-әзнийләт-дән сонра дәркаһына чатмышам. Инди, элими зүлфүндән нечә чәким. Я бу тахтда мәним арзу шамымы яндыр, я тахтын кими мәни дә чармыха чәкдир. Я мәчлисимиздә ойна, я чәллад чагыр, бойнуму вурсун. Сән мәним үрәйим, чаным, гәрарымсан, көзүмүн ишыгысан. Сәнсиз нечә дөзә биләрәм. Һавайы хәзинәдән ким әл чәкәр, висалыны чан баһасына да олса, ким алмаз. Бу кечә мәни шам кими парлат, эшгиндән чыраг кими янырам. Мәним эшг чырагымы сөндүрмә. Күнәш парламәзса, күндүзүн өмрү гыса олар, мәһсул азалар.

Сәндән этдийим бу тәмәнна, юху сайыгламасыдыр. Бәх-тим шүбһәсиз ятмышдыр, ятмыш илә өлү арасында нә фәрг вар. Сәнин көзәл рүхсарына бахмасайдым, белә ширин юхулар көрмәздим.

Артыг сәбирим түкәнмиш, ганым чуша кәлмишди. Бу һисс илә о чичәйә йүчүм эләдим. Хәзинәнин гапысыны ачмаг, ләли әнгигә боямаг истәдим. Висала чатачагымы әмд үмид йох иди. Гыз баһана кәтирир, мөһләт истәйирди. Инди чиди ки,—бу хәзинә сәниндир: бу кечәни үмидлә дөз, саһаһ хәзинәйә саһиб ол! Бир кечәлийә дөзмәйә нә вар!

Гыз бунлары дейир, мән исә, әл чәкмирдим, кор тутдугуну бурахмаян кими онун белини әлдән бурахмырдым. Онун наз вә мөһрибанлығы әһтирасымы даһа да аловландырды. Мән, онун баһаналарына бахмадым, чалышыб бағлы бәнди гырдым. Гыз мәним сәбрсиз, гәрарсыз олдугуму, һәясызлыгымы көрүб деди:

—Бир дәгигә көзүнү юм, шәкәр хәзинәсинин гапысыны ачым. Сонра истәдийини эт!

Мән севиңдим вә бир анлыга көзүмү юмдум. Бир дәгигә сонра—ач!—деди. Көзүмү ачдым, ов үмидлә һәрәкәт әдвб истәдим гызы гучагыма алым. Она тәрәф баһанда, өзүмү сәбәтин ичиндә көрдүм. Әтрафымда һеч кәс йох иди. Муһисим анчаг одлу аһлар вә союг күләкләр иди. Ишығындан узаг олан кәлкә кими идим. Мән тәшвишә дүшдүм, сәбәт һәрәкәт эләди. Гәссаб кәлди, сәбәтими уча сүтундан ачды. Мәни тәк гоюб кедән адам мәни гучаглайыб үзр истәди. Деди:—йүз ил сәнә нағыл эләсәйдим, инандыра билмәздим; яхшы олды ки, кетдин, бу мәчфуә сирри өз көзүңлә көрдүн. Бу чүр һекайәни сөйләмәкми олар. Бу мәчара мәним дә башыма кәлминдир. Дүшдүйүм пәшиманчылык вә мүсибәт учундан гара кейинмишәм.

Мән дедим:

—Әй мәним кими зүлүм көрмүш адам, сән һағлы имиң-сән. Мән дә гара кеймәлийәм. Кет мәним үчүн дә гара ипәк кәтир.

О кетди, кечә икән истәдийими кәтирди. Мән гара кейиндим. Һаман кечә һазырлык көрүб кор-пәшиман вәтәнимә йола дүшдүм. Одур ки, гарая бүрүнмүшәм. Мүсибәтләрин башчысыым, гара булут кими фәряд әдирәм. Бүтүн бунлардан сонра артыг тамаһлыгдан узаг олдум...

Мәним саһибим бу сирри һекайәни данышандан сонра, мән дә ибрәт дәрси алдым. Мән дә Искәндәр зүлмәта чуман кими гара кейиндим. Гаранлыгда айың гәдри даһа яхшы билинәр, чәлалы артар. Гарадан артыг бояг олмаз, одур ки, султан чәтирини дә гара парчадан дүзәлдирләр. Балығын сүмүйү, белинин гара пулу кими гиймәтли дейилдир. Гара түк чаванлык әләмәтидир. Көз гара киләси илә көрүр. Гара чирк көтүрмәз. Кечәнин ипәк шалы гара олмасайды, ай бешийини бәзәйә билмәзди. Көй гүббәсинин алтында едди ронк вар, һамысындан үстүнү гарадыр.

Һинд ханымы Бәһрама сөйләдийи нағылы битирди. Нағыл шаһын чох хошуна кәлди, афәрин деди. Гызы гучагына алыб ятды.

БӘҢРАМЫН БАЗАР КҮНҮ САРЫ КҮНБӨЗӨ КЕТМӘСИ

Күн чыхды дагларын, чөлүн, чәмәннн этәйи сүбһ тәрәзиндән төкүлән гызыл илә додду. Бәһрам шаһ башдан-аяга зәр либаслар кейинди, бәзәнннб дүзәнди. О дүния чырағы күнәш кими нура батды. Чәмшид кими гызыл чам көтүрдү, күнәш кими гызыл тач гойду. Этрафа зәр сача-сача мин бир севинчлә сары гәсрә тәрәф кетди. Базар күнү иди. Шаһ сары гәсриндә шадлыг мәчлиси гурду. Шәрәб, нәғмә вә му-сиги илә нәш'әләнди. Күнүнү хош кечирди. Ахшам олду. Ашигләрнн пәрдәси, мәшүгәләрнн наз отагы дейилән вә хәлвәтлик кәтирән бир кечә башланды. Шаһ Рум көзәлиңә, о шәкәрсәнән шама деди:

— Лә'ли гәнд илә бирләшдир, көзәл нәғмәләр оху, мөлаһәтли сәсин эшидилсин!

Шаһын әмриндән чыхмаг олмазды. Наз илә үзр бир-бири илә тутмаз. Чин бәзәкли Рум көзәли деди:

— Әй Рум, Чин, Тәрәз мүлкүнүн султаны! Шаһлара һәят, һөрмәт вә зәфәр верән шаһым! Сәнин гулун олмагдан боюн гачыранын, фәрманында әһмәллыг эдәннн башы аяг алтына дүшәр.

Гыз шаһа дуа этдикдән сонра нәфәси илә әтир сәпди, додагларыннан дүрр төкдү:

Узаг шәһәрләрдән бириндә мисилсәз бир шаһ яшарды. Шәһрәти дүняны тутмушду, көзәлликдә тайы-бәрәбәри йох иди. Күнәш гәдәр көзәл, новруз күнү кими хош чөһрәси вар иди. О падшаһ икидлийи вә бачарыгы илә дә мәшһур иди. Гүнүрдә мисли йох иди. Әмрүнү кейф ләззәт илә кечирмәк истәрди. Тәләһиңә бахдырмышды. Нүчум әлимләринин демәйинә көрә, кәләчәкдә падшаһ гадынлар әлиндән чох бәләләр чәкәчәкди. Буна көрә дә шаһ эвләнмәк, өзүнү хатая салмаг истәмир, тәк яшайырды. Бир мүддәт ялынз яшады. Ахырда дарыхды, өзүнә мунасиб бир һәмдәм ол-сун,—дейә көзәл-көзәл кәнизләр алды, лакин һеч бири онун

үрәйинә ятмады. Һәрәси бир һәфтәйә яхын шаһла яшайыр, сонра чызыгындан чыхыр, хаһымлыг иддәасына дүшүр, Га-рун дәскаһы тәләб эдирди.

Шаһын әвиндә илань ювасындан чыхаран гөзбел вә әб-ләһ бир гары варды. Бом-бом дәнншмәгдән ләззәт аларды. Эвә ени кәниз кәлдими, әфсун дилини ишә салар, кәнизә Рум ханымы Тәрәз көзәли адләндырарды. О гәдәр тә'риф-ләрдн ки, ахырда кәниз чызыгындан чыхар, шаһын әйтира-мыны көзләмәзди. Белә сөзбаз вә фитнәкар адамлар чанлы бир манчанагдырлар, эвләри—анләләри дагыдырлар. Гары-нын фе'лиңә уян кәнизләр элә азырды ки, шаһын бүтүн һөр-мәтини аяглайыб кечирдиләр. Шаһ беләләринә дәзә билмир, сатыр, тәзәсини алырды. О гәдәр кәниз алыб-сатды ки, бу ишдә мәшһур олду. Мәшһур олдуса да, гадынларын хасий-йәтинә, әсл тәбиәтинә бәләд ола билмәди. Ахырда бәзди. Тәләсизлийиндән шикәйтләннб гадынлардан узаг олду, эв-ләймәди. О иди ки, тәмиз, һәялы, исмәтлн бир гыз ахтарыр-ды, тапа билмирди.

Бир күн бир мөянчы шаһа хәбәр верди ки, бир кәниз сев-лакәри кәлмишдир. Чин һикәрханасындан даһа көзәл вә бакыр гызлар кәтирмишдир. Һәр бири ай үзлү һуридир. Онларын ичиндә күнәш чамаллы бир пәри вар. Әл дәймәмиш бир дүрр, чанлара дәйән бир гыздыр. Мәрчан кими доләтлары, иччи ки-ми дишләри вар. Ширин күлүшлү, анчаг ачы дил бир дил-рүбәдыр. Чан верән күлүшү чанлар алыр. Онун ашигләри һәсрәтдән өз чийәрләрини ейирләр. Мәкн кәт, бу ишлә мәш-фулам, минләрлә кәниз алыб-сатмышам, беләсинә раст кәл-мәмишәм. О хәттү-халы о күл чамалы сән дә көрсән, һей-ран оларсан.

Шаһын әмри илә кәнизләри кәтирдиләр. Шаһ онлара бахды. Намысы ай үзлү гызлар иди. Анчаг мөянчынын де-дийи гыз башга бир әләм иди. Тә'рифләндийиндән гат-гат артыг иди.

Шаһ, Чин гачириндән кәнизин хасийәтини сорушду. Тә-чир деди:

— Бу күлчамаллы, балдодаглы гызда көзәлләрә хас олан бүтүн мөлаһәтләр вардыр. Һәр шәйи яхшыдыр. Бир хасий-йәти писдир, әрдән хошу кәлмир, кишиләри яхын гоймур. О, кишиләрин арзу вә истәкләринә әйләнчә олмаг истәмир. Буна көрә дә йүз миннәт вә севинч илә буну алан адам, сабаһысы күн кор-пәһимәт енә мәнә гайтарыр. Бу гыз чох гәрибәдир, ону севән адамы чана кәтирир. Әл чәкмәйиб,

каһининдә инад көстәрсән, өзүнү өлдүрмәйә, чанына гәсд этмәйә белә һазырдыр. Чох инад гыздыр. Она шей бәйнә-дирмәк чох чәтиндир. Эшитмишәм ки, сиз дә хусуси бир зөвг сәһибсиниз, һәләм-һәләм бәйгәмәссиниз. Буна көрә сизин хәсийәтиниз тутмаз. Зәнн әдирәм ки, инди хошла-йыб алсаныз да, соһра башгалары кими, сиз дә кери гайта-рачагасыһыз. Мән мәсләһәт көрәрдим ки, ондан әл чәкәси-низ, башга кәһизләрдән бирини сечәсиниз. Һансыны истәйир-синизсә, көстәрин, мән һәрәмхананыза көндәрим. Пул да ла-зым дейил.

Шаһ кәһизләрә бахды. Онларын һамысыны нәзәрән ке-чирди. Һеч бири үрәйинә ятмады. Биринчи кәһиздән мей-лини дөндәрмәкдә чәтинлик чәкди. Санки о пәрнини севки-си шаһын синәсиндә чоһдан чичәкләнмишиди. Шаһ тәрәддүд-дә галмышды, нә ярдан доһур, нә әлдән гоһурду. Нә көзәл гыздан әл чәкә билир, нә дә онун инад хәсийәтинә көрә, чүр'әт әдиб ала билирди. Ахырда эшги күч кәтирди. Күмүш балдырлы гызын аяғына күмүш төкдүрдү; күмүш гүббәни күмүш баһасына алды.

Кәһиз мәһрибан доланыр, әвдарлыг гайдаларыны өйрә-нирди. Шаһ ону бүтүн һәрәмләриндән үстүн вә әзиз тутса да, о, хошрәфтар бир инсан кими шикәстәнәфс доланыр, ло-ғаланмырды. Гары буна дөзмәди, һийләсини ишләтмәйә ба-шлады. Гызы хам билиб гамыш гәләм кими әймәк, азырмаг истәди. Гыз гарыны яхын гоһмады. Гышгырды ки,—мәнә нә һаг илә кәһиз ады верирсән!

Шаһ гызын чавабындан гарынын һийләсини дуйду. Ке-чи миш кәһизләрин әвдә баш апармаларынын да сәбәбини ан-лады. Гарыны сарайындан говду. Гары кедәндән соһра гы-зын шаһа севки вә һөрмәти даһа да артды. Онлар һәр ики-си дейә-күлә яшамагда давам этдиләр.

Бир кечә һәр ики севкилинин эшги аловланды. Онлар хәлвәтә чәкилиб сөһбәтә башладылар. Шаһ севкилисинин гучағында хәз вә ипәк ичиндә иди. Шаһ һәвәсдән гызышан заман, күләб гоһулу күлүндән сорושду:

— Әй мәним тәр хурма, чанымын көзү вә көзүмүн ишығы сәнсэн. Сәнин боюна нисбәтән, сәрв ади бир отдур. Чама-лыны көрән ай сәнә кәһиз олар. Сәндән бир сөз соруша-чағам. Рича әдирәм доһрусуну сөйләйәсән. Мәним кәләчә-йим сәнин чавабындан асылдыр. Дүзүнү десән, ишим бо-юн кими дүз олачаг.

Шаһ буну дейиб суалына башлады:

— Күнләрин бир күнүндә, Билгейс Сүлейман илә әйләш-мишиди. Онларын гол-гылчасы сүст, хәстә шикәст бир әв-лады вар иди. Билгейс Сүлеймана деди:

— Әй аллаһын пейғәмбәри, сән сағлам, мән сағлам, би-зим өвләдымыз нә үчүн белә хәстәдир? Ушағын дәрдинә әләч әләмәк ләзымдыр. Чәбраил сәнин яһнына кәләндә, бу мәсәләни она даныш, гоһ көйләрә учсун, ләһни-мәһфуздан, бу дәрдин әләчыны тапсын. Ушаг азыгдыр, сағалмасындан үмид кәсмәйәк!

Сүлейман Билгейсин сөзүнә севинди, бир нечә күн Чәб-раилин ерә эһмәсини көзләди. Чәбраил кәләндә, Бил-гейсин сөзүнү она деди, әләч истәди. Чәбраил учуб көй аләминдән хәбәр кәтирди:

— Бу дәрдин, деди, әләчы ики шейдир; һәр икиси дүп-яда әзиз олан шейләрдир: арвадын илә үз-үзә әйләшндә, бир-бириниздән суал әдин. Һәрәһиз бир суал верин. Һәмәһи суалларын чавабыны доһру десәһиз, ушағын дәрди сағалыб кедәр.

Сүлейман Чәбраилин сөзүнү Билгейсә деди. Билгейс чох севинди вә деди:

— Истәдийини соруш, аллаһ буюран кими, доһру чаваб верин.

Ер үзүнүн чырағы сорושду:

— Көзәлим, де көрүм мәнән башга бир кишиә мейлин гонан заман олубму?

— Яман көздән узаг оласан. Сән нур чәшмәсиндән ишыгыһсан, көзәллиин гәдәр дә хошхәсийәт вә мәһрибан-сан. Бейүк пейғәмбәрсән. Мәчлисин чәннәт, өзүн Ризвансан. Аләмдә мәшһур адын вар. Сәнин бу мәртәбәнә, көзәллик вә чаванлыгына бахмаяраг, башга бир оғлан көрәндә, пис мейл-ләрдән яха гуртара билмирәм.

Билгейсин чавабыны эшидән кими шикәст ушаг әлини узадыб дилләнди:

— Ана, әлим сағалды. Мөһтачлыгдан гуртардым.

Пәри өз баласынын сағалдығыны көрүб Сүлеймана деди:

— Әй дөвләр, пәриләр падшаһы, сән һүнәр кими көзәл, ағыл кими һүнәрлисән. Сән дә бу ушағын хәтиринә сиррини ач де; аяғыны да сән сағалт! Бир сөз сорушачағам, анчаг инчимәйәсән. Бу вар-дөвләт, бу чаһ-чәләл ки, сәндә вар, өзкә малына тамәһ салдығын олмушму?

Пейғәмбәр чаваб верди:

— Биздә олан чаһ-чәләл кимсәдә йохдур: мал, мүлк, хәзинә, сәлтәнәт; ердән көйә гәдәр алом мәним ихтирымдадыр. Бу гәдәр вар вә ихтияра бахмаяраг, яныма һәр кәс кәлирсә, хәлвәти әлиһә бахырам ки, көрүм мәнә нә сөвгат кәтирмишидир.

Сүлейман бу сөзү дейән кими, ушаг аяға галхды:

— Ата, деди, аяғым сағалды. Ерийә билирәм.

— Доғрулуг беләдир. Аллаһдан горхуб доғруну данышаг, инсаны дәрә-баладан узаг әдәр. Одур ки, биз дә доғрулуг илә иш тутаг. Де көрүм бу көзәллик ки, сәндә вар, нә үчүн мөһрибан дейилсән? Мән сәнин эшгинлә әрийри, үрәйими ейрәм. Сән нә үчүн лүтф әдиб мөрһәмәт көстәрмирсән? Ашигләрә гаршы союг мүнәсибәт бәсләмәйин нәдәндир?

О сәрв бойлу гыз ләтафәт чешмәсинин гаршысында доғрулугдан башга чәрә тапмады вә деди:

— Нәслликчә бизим бир бәдбәхтлийимиз вардыр. Биздән һансы гадын әрә кедирсә, доғандан сонра өлүр. Бу фәләкәт гаршысында мән, кишиләрлә нечә яхынлаша биләрәм? Бир араву үчүн өлүмүн гучагына атылмаг, зәһәр гагылышы балы емәк олармы? Әзиз вә ширин чанымдан нечә әл чәким! Мән хончамын өртүсүнү көтүрдүм. Сиррими ачыб сәнә дедим. Ихтияр сәниндир, истәр мәнә сахла, истәр сат. Үрәйимдәкини дедим. Үмидварам ки, шаһлар шаһы да өз сиррини данышар. Билмәк истәрдим, нә үчүн шаһ алдығы гызлардан тез доғар. Һеч бири илә айдан артыг яшамаг. Көзәл гызлары, әввәләч чыраг кими әзизлайыр, сонра шам кими башыны кәсир. Наз-не'мәтә тутуб кейләрә гәдәр учалдыр, сонра ерә чырпыб зәлил вә хар әдир?

Шаһ, гызын суалына чаваб верди:

— Она көрә белә әдирәм ки, алдығым гызлардан һеч бири мәнә мөһрибанлыг әтмир. Әввәл көзә яхшы кәлирләр. Сонра мәним наз-не'мәтим учундан азыр, хидмәтдән боюн гачырырлар. Буғда чөрәйи онлары гудурдур. Не'мәтин шүкрүнү еринә етирмәк һәр адамын иши дейил. Дәмир кими мә'дә лазымдыр ки, бу чөрәйи һәзм әтсин. Гадынлар исә, белә олмур. Үзүкүләр бир киши көрдүмү, һәм мәнә, һәм дә өзүнү алдатмаға чалышачаг. Гадына инанмаг олмас. О, бир саман чөпүдүр ки, күләк ону әсдийи сәмтә апарар. Гадын, гызыл тәрәзиси кимидир. Арпа бойда гызыл ону әйә биләр. Гадын нар киләси дейил ки, етишмиши лә'л, калы дүрр олсун. Гадын мә'сум ушаг вә үзүм кимидир. Хам вә етишмә-

миши тәрәвәтлә олур, бөйүмүшү, етишмиши исә, үзү гара олур. Гадын куду кимидир, хамы бишмиш, бишмиши хамдыр.

Ай кечәнин үзүнү ағардан кими, исмәтли гадын да әринин башыны учалдар. Мән алдығым кәнизләрдә бәзәниб-дүзәнмәкдән башга бир шей көрмәдим. Кәнизләрим ичиндә ән камаллысы сәни көрдүм. Ялынз сән күн-күндән мәним һөрмәтими газанырсән. Доғрудур, висальна һанл олмамы-шам, амма сәнсиз бир дөгигә дә яшаа билмәрәм.

Шаһ нә гәдәр бу гәрбә сөзләрдән дедисә дә, гыза тә'сир әтмәди. Нә гәдәр чалышдыса, гыз бәһанә кәтирди, ону яхын гоймады вә ох һәдәфинә дәймәди.

Бу вәзийәтдә шаһын овгаты гарышмышды. О, дарыхыр, өзүнү ағыр бир йүк алтында имиш кими һисс әдирди. Сую көрүб сусуз даянмаға мәчбур олмаг нә гәдәр чәтиндир!

Шаһын әвдән говдуғу күпәкирән гары бу әһвалаты эшитди. Өйрәнди ки, гыз шаһа әл вермир вә шаһ әрзусуна чатмаг үчүн тәдбир ахтарыр. Гары өз-өзүнә деди:—фирсәтдир, һийләни ишә салмаг лазымдыр. Кәрәк пәрнини башына боюн ачам, күнәшин бешийинә илан салам, айын галасыны дағытам. Әлә һийлә гурам ки, һамы һейрән галсын!

Гары, шаһы алдатмаға чалышды. Хәлвәтдә көһнә адамлардан өйрәндийи бир әфсуну шаһа охуду; шаһа деди:

— Хам дайчаны мияһәйә өйрәтмәк үчүн, өйрәнмиш аты йәһәрләйиб тумарламаг вә дайчанын гаршысында сүрмәк лазымдыр. Ат минәнләр белә әдәрләр.

Гарынын һийләси шаһын хошуна кәлди, үрәйинә ятды. Гәрбә, көзәл, ишвәли бир кәниз алды. Бу кәниз, һал әһли иди, саһибә дә ону мейә-мәчлисә алышдырмышды. Шаһ блу кәниз илә дә вахт кечирмәйә башлады. Гыз мин чүр наз-гәмзә илә шаһын руһуну охшамаг истәйирди.

Шаһ мә'сум гыз илә эһтиятлы доланыр, эһтиячыны сонраки кәниз илә рәф әдирди; онунла ятыб-дурурду. Гызы көрәндә, чийәрини ейир, кәниз илә көрүшәндә исә, мирвары деширди. Шаһын сонрадан алдығы кәниз илә вахт кечирмәси биринчи кәниз һәвәсә кәтирдисә дә, о сәбр этди. Анчаг һисс әтди ки, бу гарынын һийләсидир. Ишләрин башы олур. Нуһ туфаны да бир гарынын тәндириндән башланмышды. Гыз о гәдәр дөздү ки, күнүн бириндә фирсәт тапыб сөзүнү шаһа деди:

— Әй мәләкхиләт шаһым. Динин вә өлкәнин адна пәдшаһы, һамымызын пәнаһымыз сәнсән. Сән һәр заман дүз

көрүр вә доғру дейирсән. Мәним суалыма да доғру чаваб вермәни хәһиш эдирәм. Ай вә күнәшин дөврү илә кечә-күндүз әмәлә кәһир. Иғбалынын күндүзү һеч вахт завала кәлмәсин! Кечәләрин һәмнишә висал кечәси олсун! Әввәлләр мәнәһбәтин сүһи кими, мәнә феиз верирди. Нә үчүн сонра әтинасыз олдун, мәни рәғибин аяғына вердин? Көз дағы илә эзаб вермә, мәни мәнв әт, рәғибә дүчәр әтмә! Гылыңчыны ал, өз әлинлә башымы кәс! Билмирәм нә үчүн мәнән үз дөндәрдин? Бир мәни акаһ әт көрүм. Йохса сәни өйрәдән вар? Анд ичирәм бир аллаһа ки, бу сирри кизләтмәсән, мән дә көвһәр хәзинәсинин гапысыны ачарам, шаһын арзусуна әмәл эдәрәм.

Шаһ, гызын марагыны көрүб әһвалаты башдан-аяға данышды:

— Көзәл мәләйим, сән наһаг о фикирдәсән. Мән сәнән союмамышам. Әксинә һәсрәтинлә шам кими әримишәм. Висалына чатмаг үчүн чох йоллар арадым. Нәһайәт гары дәрдинмә әлач тапды. Аталар демишкән,—дәмири дөмир күрәдән чыхарар. Гушу гуш илә тутарлар.—Гары сәнин гәтийәтинни, инадыны көрүб чох тә'сирли бир дәрман тапды. Үч күнүн ичиндә сәни мум кими юмшалтды, йола кәтирди.

Мәним дәрманым яһныз сәнин мәнәһбәтиндир. Бу арзу илә янырам. Гарынын исә, артыг түстү кими арамыза кирмәсинә әһтиҗә йохдур. Гой тәлеимин баһар күнәши парласын, үмидсиз чағларым унутулсун!..

Шаһ көзәл вә тә'сирли сөзләри илә гызын көнлүнү алды. Булбүл күл будағына, сәрв сүсәнә чатды. Шаһ өз арзусуна наил олду.

Гыз, боюн-богазына гулагларына гызылдан бәзәк тахдығындан, санки чөһрәси сары бир һалә илә ишыгланмышды. Бурәнк шаһа хусуси бир ләззәт верирди. Доғрудан да сары рәнк үрәк ачан рәнкдир. Зә'фәрәнлы һалва да буна көрә дадлыдыр. Зә'фәрән сарыдыр, ону ейән исә, һеч вахт гәмкин олмас. Шам да сарылыгдан нур алыр. Мусанын өкүзү сары олмаса, о гәдәр гиймәтли сайылмазды. Дүняда бүтүн шадлығларын майәси сары—гызылдыр.

Бәһрам бу ширин сөзләри динләди вә ону гучаглайыб ятағына кирди.

БӘҲРАМЫН БАЗАР ЭРТӘСИ ЯШЫЛ КҮНБӘЗӘ КЕТМӘСИ

Базар эртәси, шаһ баһар кими яшылы яшыл үстән кеһинди. Әлиндә яшыл чәтир, севинчлә яшыл гәсрә кетди. Ахшам олуб һава гараланды, Бәһрам сәрв гәмәтли көзәл илә әйләшмишди. Гыздан нағыл демәйи хәһиш әтди. Гыз, шаһа баш әйди сөнбәтә башлады:

— Әй һаятымызын, севинчимизин баиси бөйүк шаһим! Сәнин дәркаһын сәадәт очағы, астанан сәлтәнәт мөғамыдыр. Тач сәнин башындан шәрәф тапмыш, тахт сәнин вичудун сайәсиндә гиймәтә минмишдир. Сәнин вичудун бүтүн дүнянын әзизи вә өлкәнин чанлы тачыдыр. Динлә, марағлы бир нағыл данышым:

Гыз, шаһа дуа әтдикдән сонра нағылына башлады, әгиҗ додағларындан гәнд төкдү, ширин-ширин данышды:

— Румда Бишр адлы гәминзкар әнз вә һөрмәтли бир киши вар иди. Чох хошбәхт яшарды. Олдуғча ағыллы-кәмәллы, билликли-мә'рифәтли, һәм дә көзәл бир инсан иди. Һүнәр йох иди ки, онун әлиндән кәлмәсин. Чамаат ичиндә она мө'мүн Бишр дейәр, башына анд ичәдиләр.

Бишр әвләнмәк хәялына дүшмүшдү. Өзү кими пак вә әсәл бир гыз алмаг истәйирди.

Бир күн әшг хәялы илә кедирди. Йолда рүбәндли бир гадын көрдү. О, үзүнү өртмәк истәркән, күлөк үзүндән рүбәнди атды; санки, булут алтындан он дөрд кечәлик ай көрүндү.

Гадынны бою күл-чиңкәлә бәзәнмиш бир сәрв иди;—белә бир көзәл уғрунда инсан һәр шейдән кечәр, йүз мин төвбәсини сәндьдәр;—ал янағлары кәклик ганы илә ююлмуш кими иди. Көзләр чаду кими минләрдә ашиғләри овлайыр, минләрдә көзләрә юхуну һәрәм эдирди. Додағлар күл ярағы кими, тәзә иди. Галын вә әнбәр ийли сачлары, сифәти, лачын ганады алтында һавасил гушу кими көрүнүрдү. Көзләри гәдәр дә сәһиркар халы вар иди. Бишр, вәләһ олду, сәбри

түкөндү, аягылары суеталды, вурулмуш кими нисенз, һәрәкәт-сиз даянды. Ихтиярсыз, ушаг кими гышгырды. Ай үзлү көзөл тез рүбәндийи үзүнө чөкди. аддымларыны ейинлөтди.

Бишр, өзүнө кәләндә, о кездән итмишди; ериндә юху кими хош бир хәял галмышды. Бишр билмәди нейлөсини. Өзү-өзүнә деди: дальнча душсәм, яхшы олмаз. Әл чәкмәйә, дөзмәйә дә сәбрим йохдур. Бәс нечә олсуим!.. Енә сәбр этмәк мөсләһәтдир. Шәһвәт мәни аздырмасын. Кишиһәм, мөһкәм ирадә саһиб, пәрһизкар олмалыям. Шәһвәтә әсир олмағы дин дә йогаг әдир. Наһаг шәмәһрәмә бахдым, өзүмү күнаһна батырдым. Бейтүлмүгәддәс зиярәтинә кетмәли, аллаһа сөмдә вә төвбә әдим. Аллаһын көмәклиий илә мөгсәдимә даһа тез чатарам.

Бишр әвинә гаһыдыб зиярәт тәдарүкү көрдү. Аллаһын әвинә кедиб күнаһларындан тәмизләнмәк, фитнәдән узаг олмаг истәди. Бейтүлмүгәддәсдә ибадәт эләди, дин әһкамыны еринә етирәндән сонра вәтәнинә гаһытды. Зиярәт йолунда Бишр бәдкүман вә түндхасийәт бир адама раст кәлмишди. Бу адам һәр шейә гарышар, һәр сөзә ирад тутмаға, рәик вермәйә чалышарды. Бишр бир сөз дейән кими о әсәби-ләшнб өзүндән чыхарды ки:—әлә дейил беләдир. Бу чүр дәмәли, о чүр данышмалы, флан, бейман... Бишр мүсаһибини нис көрөндә, сакит олду, данышмамағы гәт этди. Мүсаһиб исә, әл чәкмәди. Бишир яхалады ки, адыны де, сәни өз адынла чатырым. Бишр чаваб верди:

— Мәнә Бишр дейәрләр. Буюр көрәк буна нә дейчәксән? Йолдашы деди:

— Сән авамын бирисән. Амма мән, алимләр башчысы Мәлихәям. Мән Дүняның кечмишини, кәлчәейини, ерин-көйүн бүтүн сиррларини, писи-яхшыны, һарамы-һалалы, исанларын үрөйиндәкени билирәм. Мәним мәүлуматын һәр бири он ики әлм билән он ики әлмин билйиндән артыгдыр. Мөвчудатын, каннатын әсл маһийәтини билирәм. Даг, дәннз, чөл, мешә, ер, көй,—дүняда нә варса, мәнә беллидир. Ону да билирәм ки, бу варлыг нәдән, нә үчүн вә нечә яранмышдыр. Олачаг ишләри бабагчадан хәбәр верирәм. Әлли ил бабагчадан билирәм ки, һансы сәлтәнәт мәнв олачаг, әвзинә һансы төрәйә-чөкдир. Торпаға дүшән биткинни вәзийәтини, көрәчөйи зияны я тутулачағы хәстәлийи бир ил бабагдан сечирәм.

Хәстәнин нәбзинә, сифәтинә бахан кими онун азарыны билир, дәрһал сағалдырам. Торпағы гызыл эләмәйә, кәһрәбаны ләлә, дашы көвһәрә чевирмәйи бачарырам. Бүтүн аш-

кар вә кизли хәзинәләрин ачары мәнәддир. Овсунум илә иланы чандан эдиб йосуна, йосуну ипә дөндәрәрәм. Гәрәзи ки, әлм әләминдә мәндән дәрин адам йохдур.

Мәлиха өз һүнәриндән о гәдәр данышды ки, Бишр мат галды.

Бу дәгигәдә дагдан бир булут йүксәлди. Мәлиха сорушду:

— Нә үчүн бу булут гыр кими гарадыр, о бириси сүд кими агдыр?

— Аллаһын һөкмү беләдир.

— Бурах чаным, дүз әмәлли чаваб вер.

— Гара булут түстүдүр. О бириси исә, рүтубәтдән ағармышдыр.

Мүсаһибләр сөһбәтдә икән, күләк әсди. Мәлиха енә бош-боғазлығына салды:

— Де көрүм, бу күләк нә олан шейдир? Мал кими көзүнү дөймә, чаваб вер!

— Бу да аллаһ ишидир. Онун һөкмүндән олан шейдир.

— Олмады, гарылар кими чәрәнләдин. Ыжкәмәтдән башын чыхмыр. Буну йәгин эт ки, күләк һавадан доғур. Ону да ерин бухары һәрәкәтә кәтирир.

Мәлиханын көзү бир даға саташды.

— Нийә, деди, бу даг башгаларындан учадыр? Бишр чаваб верди:

— Аллаһын ишидир. Бирини уча, бирини алчаг ярадыр.

Мәлиха деди:

— Неч нә билмирсәнмиш ки! Булутдан дағлары ююб апаран сәлләр доғур. Сәлдән, ахынтыдан кәнар олан дағлар уча галыр.

Бишр өзүнү сахлая билмәди, Мәлиханын һәддән артыг логалығына һирсләнди:

— Бура бах, деди, белә ишләрин сиррини мән сәндән пис билмирәм. Аз лоғалан. Аллаһын ишләринә әл атма. Бизләр һижкәмәтдән хәбәрсизик. Һәр шейин аңчаг заһирини көрүрүк. Бу билик илә әлмдән, һүнәрдән дәм вурмаг ярамаз. Сонра гәләтимизин үстү ачылар, яхши олмаз. Кәл күчүмүз чатмаан ишә япышмааг вә бу уча ағача чыхмагдан әл чөкәк.

Биширин бу сөзләри Мәлихәя кар эләмәди. О, фүзуллу-ғунда давам этди.

Онлар, бир нечә күн йолдашлыг этдиләр. Исти бир күндә чылпаг, сусуз вә бөйүк бир сәһрада йол кедирдиләр. Узун йол вә исти онлары тагәтдән салмышды. Күнәш тәпәләринә

дөйүр, бейинлери аз гала гайнайырды. Өзлөрүн итирмишдилер. Нэ бир мөскөн, нэ бир көлкөлик, нэ далданачаг ер, нэ бир ичим су тапырдылар. Элачсыз сәһра бою йүрүйүр вэ истинин дэһшөтиндөн гышгырырдылар. Хейли кедэндөн сонра бөйүк вэ яшыл яргагы көзөл бир ағача чатдылар. Ағачын алты көлкөлик, ипэк мөхмөр кими юмшаг вэ яшыллыг иди. Йолчулар бу ери көрөндө, севинчдөн чүшэ кәлдилер, көзлери ишыгланды. Өзлөрүн көлкөлийэ салдылар. Орада диби торпага басдырылмыш сахсы бир күп вар иди. Күп саф, дум-дуру сәрин су илэ долу иди. Онлар судан ичбэ этәһләрүн сөндүрдүлөр. Мәлиха енэ чәнәсини ишэ салды:

— Де көрүм әзиз йолдаш, гуру чөлдө бу күпү бурая ким басдырыб? Ичиндәки дуру суюн мәнбәи һарададыр? Белә ердә нэ чай, нэ булаг олар. Бәс бу нэ сиррдыр?

Бишр деди:

— Ким исә, бир хейрһаһ адам саваб олсун дейә, бизим кими йолчулар үчүн бу күпә су төкмүшдүр. Даш-кәсәк дәймәкк үчүн ярыя гәдәр торпага басдырмышдыр.

— Һәр шейи бу чүрәми изаһ әдирсән? Ағлын һарададыр? Йүз ағачдан йүз ағача гупгуру чилпагылыг олан бир чөлдә, өзү дэ белә бүркүдә һансы сәфәһ өзкөлөр үчүн чийиндә су дашыяр? Бу овчулар, тәлэ гуранлардан башга һеч кәсин иши дейил. Бу чөлдә марал, чейран, чүйүр, даг кечиси чоһ олур. Шоран ейиб сусузлайыр, су ахтарырлар. Күпү көрән кими суя чумурлар. Овчу да фирсәт тапыб ову су ичдийн ердә вурур, кабаб чәкир. Баша дүшдүнү! Чәтин суаллары белә ач, белә изаһ эт ки, эшидән дэ сәнә афәрин десин!

Бишр деди:

— Һәр кәсин бир фикри, бир рә'йи, әгидәси вар. Сән адамлара гаршы бәдһаһ олма. Пислик арзулаян өзү пис күнә галар!

Онлар, су кәнарында сүфрә ачыб доюнча едилөр, ичдилөр. Мәлиха Бишрә деди:

— Дур кәнарда отур. Мән союнуб суя кирәчәйәм. Ююнамаг, тоздан, тәрдән тәмизләнмәк, пак олмаг истәйирәм. Чаным чоһ чиркәлиб, нараһатам. Чимәндән сонра да даш илэ бу күпү гырачағам. Гой овларын яхасы гуртулсун.

Бишр разы олмады:

— Севинә-севинә суюну ичдин, дойдун; нашүкүрлүк әдиб күпү сьндырма. Ичмәли суя түпүрчәк салмазлар, һанда гада чимәк! Айнаны сиркә илэ сүртмәк, саф суя зибил төкмәк ярамаз. Бәлкә биздән башга да бу чөлдә сусузлар олачаг. Гой башгалары да фәйзияб олсунлар.

Мәлиха кобудлуғуна салды. Бишрин сөзүнә гулаг асмады. Союнуб палтарыны бағлады. Өзүнү күпүн ичинә салды. Демә бу күп гую имиш. О күпә кирән кими гуюнун дибинә бағды, боғулду. Өлүм кәләндә, эфроклик бир иш көрмүр. Мәлиха нэ гәдәр чабалады, хилә ола билмәди.

Бишр узагдан күпә бахыр, өз-өзүнә дейрди:

— Бу һарамзада, саф сую мурдарлады. Һеч кәсин белә йолдашы олмасын! Бу чүр адамын өлмәйи галмағындан яхшыдыр.

Бишр, дүшүнүр, көзүнү судан чәкирди. Чоһ көзләди. Мәлихадан бир әсәр көрүмәди. Бишр, наразы вэ мә'юс бир һалда күпә яхын кәлиб ону ахтарды. Көрдү ки, Мәлиха чоһдан суя батмышдыр. Совра галхыб ағачдан низә кими узун бир будаг кәсди; яргағыны, габығыны тәмизләди. Ағачы күпә салды, дәнизчиләр кими сую өлчмәк истәди. Күп нэ күп! Гуюдан дәрин! Бишр инди баша дүшдү ки, бу күп дейил, доғрудан да гуюдур. Анчаг гуюнун ағзына күп гырығы гоймушлар ки, һейванлар сую буландырмасынлар.

Бишр сәдагәтли, тәмиз адам иди. Чәрмәниб чоһ чиддичөлд эләди, ахырда Мәлихананы мейитини судан чыхарды. Кәнарда ону басдырды. Үстүнү торпагладыгдан сонра гәбрин баш тәрәфиндә әйләшиб деди:

— Һә, ай лоға йолдаш, инди һалын нечәдир! Сиррләрн ачан ағлындан, һамыя һәр шейә чәрә этмәйиндән даныш! Гейбдән хәбәр верирдин. Кишиликдән дэ, гадынлыгдан да авара достум, һаны сәнин он ики фәннин! Кәләчәйи габагчадан билирдин, бәс көзүнүн габағында гуюну нийә көрмәдин! Су барәсиндә узун-узун нағыллар данышырдын, йүз чүр мәнә язырдын. Анчаг әсл мәнәны анламадын, анлая да билмәздин. Қайнатдан, ер-көй аләминдән дәм вурурдун, амма балача бир күпүн ичиндәкени билмәдин. Наһаг дәрин ерләрә әл атдын. Дүня яранандан бәри варлығын һикмәтинн һеч кәс ача билмәйиб. Сәнин дэ бу һагда дедикләрн бошбош шейләрдир. Сән өз гүрурунла боғулдун, мән нечәтда галдым. Чүнки, сән нашүкүр идин. Сән ичдийн саф сую һейванлар үчүн олан тәлэ адландырдын, өзүн һейван кими тәләйә дүшүдн. Бәдһаһлыг сәни бәдбәхт эләди. Мән һәмнин суя не'мәт кими бахдым, хейр данышдым, яхшы нийәтим илэ гуртулдум.

Бишр, аяға галхды, Мәлиханын мисри либасыны, әммәсини йығышдырды. Палтары ачанда, чибиндән бир кисә дүшдү. Кисәдә, көһнә сиккәли миср Миср гызылы вар иди.

Пула төмөр элэмәди. Ону бир әманәт кими сахлады. Хәялында гойду ки, мәрһумун пулуну, либасыны вә шейләрини тамам-камал, өз варисләринә чатдырсын:—Эвини, үнваныны өйроним, аиләсинә хәбәр верим. Она көмәйим дәймәди, әманәтинә хәянәтсә дә олмасын.

Кишинин палтарларыны көтүрүб йолуна дүзәлди; кәлиб шәһәрә чатды. Бир-ики күн эвиндә гәлиб раһатланандан сонра, Мәлиханын әманәти илә мәшғул олду. Онун әммамәсини танышлара көстәриб сорушду ки,—бәлкә бунун саһибини танысыңыз.—бир киши әммамәни таныды.

— Мән, деди, билирәм бунун саһиб һарада олур. Бу күчә илә бир гәдәр кедәрсән. Флан мәһәлләдә, флан эв бу әммамә ейәсининдир. Шаһларә лайиг йүксәк бир имарәтдир. Гапыны дөй, йогин бил ки, ахтардығын орададыр.

Бишр палтары, гызылы көтүрүб һәмин эвә сары кәлди. Гапыны дөйдү. Шәкәр додоглы бир гәдәйн чыхды:

— Кимсән, деди, нә истәйирсән?

Бишр деди:

— Әманәтим вар. Ханымы чағыр верим. Кәлмәк оларса, изин верин кәлим, сөзүмү дейим. Мәлихадан хәбәр кәтирмишәм.

Ханым буну эшидән кими, Бишри ичәри чағырды. Үзүнә рүбәнд салыб фәрш үстүндә она ер көстәрди:

— Сөйлә, деди, доғрусуну даныш көрәк!

Бишр әһвалаты әввәлдән ахыра гәдәр,—Мәлиха илә йолдаш олмағыны, онун бошбоғазлығыны, лоғалығыны, бәдхәллығыны, ахырда да суя дүшүб боғулмағыны... ачыб сөйләди вә сонра әләвә этди:

— О өлдү, сән сағ ол! Онун ери торпаглар алты олду, сөнин ерин бу доғрулуғундан ай үзлү гадынын хошу кәлди. Гадын, әринин өлүм хәбәриндән чоһ кәдәрләнди. Бир гәдәр ағладыса да, сонра унутмаға чалышды. Бишрә деди:

— Мәним сөндән хошум кәлди. Әсл аллаһ адамы, һәләл-задәсән. Сәнин мәрдлик, көзүачыгылыг вә мәр'ифәтинә афәрин олсун! Сәнин адамсыз бир гәриб үчүн чәкдийин бу зәһ-мәтә һеч кәс гатланмаз. Мәрд адамсан, Мәлиха өлдү. Доғру дейирсән ки, о, бәдхәл, пис, хаин адам иди. Бивәфа вә мәрдимазар иди. Чохларыны инчитмишди. Илләрдир ки, онуила

яшайырам. Мин чүр эзаблар чәкмишәм. Башыма нәләр ачмырды. Онун ятағындан кәнара чәкилмәдийим һалда, мәнә бөһтан атырды. Сөзүнә чаваб вермәк истәйәндә, иллырым кими үстүмә шығыйыр, мәнә дөйүрдү. Яхшы ки, аллаһ ону чәзасына чатдырды, мәнә эзабдан гуртарды. Инди о, һаг дүнядадыр. Пис-яхшы өлүб кетди. Арадан чыхды. Онунла әр-арвадлыгымыз да битди. Өлүнүн дәлиһчә данышмаг яхшы дейил. Сән исә, хошума кәлән, мәнә әр олмаға лайиг адамсан. Бу барәдә фикрин нәдир? Пул мәнәдә, мүлк мәнәдә; исмәт вә көзәллик дә ки, вар. Мәндән яхшы һалал арвад һарадан тапачыган? Рә'ийн варса, аллаһын әмри илә кәбинимиз кәсилсин, иш гуртарсын. Мән сәни бәйәндим. Сәнин дә мәнә мәһәббәтин варса, кәнизлик хидмәтинә һазыр олум. Сөзүмү ачыг дедим; варымы, мүлкүмү билдин, бу да мәним чамалым!

Гадын сөзүнү битириб рүбәнди үзүндән ачды. Дейәсән булут алтындан ай чыхды. Бишр, онун ай чөһрасини, сәһирли кими гәлб овлаян көз-гашыны, халыны көрән кими таныды.

Бу, Бишрин илк күндә габагына чыхан вә көзәллий илә ону мәст вә мәфтун эдән пәри иди. Бишр, бу көрүшдән батдығы күнаһлары юмаг үчүн зиярәтә кетмишди. Бишр, башына кәлән бу гәрибә һадисәнин тә'сириндән гышгырды вә өзүндән кетди. Гадын эвә йүйүрүб, тә'сирли вә оядычы әтирләр кәтирди. Бишрин үзүнә сәлди. Бишр өзүнә кәлди. Утандығындан, гыпгырмызы гызарды вә бәдәнинә һәрарәт кәлди.

— Көзәлим, деди, мәнә һушдан кетмиш сайма, чамалыны көрдүм, ихтиярим әлдән кетди. Чин көрәнләр дәли олур, мән исә, пәри көрүшүм. Мәнә мәст эдән гүввә ялыз ади бир севки дейил, үзүн һәсрәт вә һичран эзабларына баис олан бир энгдир. Мән чоһдан сәнин һүснүнә әсирәм, одуна янырам. Узун замандыр ки, бир доғигә дә ядымдан чыхмыр-сан, бу сиррими һеч кәсә ача билмирдим. Сәбрим түкәнди, әләчымы кәсилди, ахырда Бейтүлмүгәдәсә кетдим ки, ибадәт эдәм, бәлкә аллаһын товфиги илә һарам тамаһдан чәкинәм, өзкәнин арвадындан көзүм йығыла.

Гадын Бишрин мәчәрасыны эшидәндә, она мейли он гат артды.

Бишр чоһ сәвинч вә һәвәслә эвинә гайытды. Нә ки, лазым иди, тәдарүк көрдү. Гадынны кәбинни кәсдириб онунла әвләнди. Онлар шад вә хошбәхт яшамаға башладылар. Кечмишн дәрдли вә һәсрәтлә күнләрини унутдулар. Индики һәятлары үчүн аллаһын шүкрүнү еринә етирдиләр.

Беләликлә Бишр тәһһалыгдан, көзәл гадын исә, ай күсуфдан гуртаран кими Мәлихадан гуртарды. Ағ күн инсаны ағардар,—дейәрләр. Бишр илә кечирдийи хош күнләр гадынның көзәллийини даһа да артырды. Онун үзүндән, көнлүндән дәрди-губары силиб апарды. Гадын фәрәһләниб өзүнә сейгәл верди. Нури кими яшыл палтар кейинди.

Яшыл палтар әлбәт ки, сарыдан яхшыдыр. Сәрв ағачы һәмишә яшыллығына көрә бәйәнлимишдир. Яшыллыг әкин-тахыл зәмисини рәнкидир. Мәлаикәләр белә кейинир. Һәр шей яшыллыгга чанланыр. Ишыглы көз яшыл рәнк илә ити көрәр. Яшыллыг кәнчлик, һәят рәнкидир.

Гыз һекайәсини битирәндә, өзүнү шаһын гучағында көрдү.

БӘҺРАМЫН СЕШӘНБӘ КҮНҮ ГЫРМЫЗЫ КҮНБЭЗӘ КЕТМӘСИ

Пайызын ахыр айы иди. Күнләр гысалмышды. Шаһ гырмызы либас кейиниб славян гызынын көрүшүнә кетди. Ал янаглы, ай үзлү гыз, ай күнәшә пәрәстиш эдән кими шаһын гуллуғунда һазыр олду. Шаһ, күнүнү шәкәр дилли гыз илә хош кечирди. Кечә оlanda, шириң бир нағыл данышмағы гыздан хәһиш этди. Көзәл, әгиг додағларындан дүрр төкмәйә, ма-рағлы бир нағыл сөйләмәйә башлады. Нағылдан габаг, шаһы тәриф илә деди:

— Шаһын мәғамы күнәш гәдәр йүксәк вә данми олсун. Шаһын дүшмәнләри кор олсун. Нүзурунузда бир көзәлнин нағылыны данышмағ истәйирәм.

Русия өлкәсиндә, көзәллийи вә ярашығы илә мәшһур олан бир шәһәр варды. Оранын абадлыг севән бир падаһны варды. Бу падаһнын наз-не'мәтлә бәсләнмиш ай үзлү, сәрв бойлу, көзәл вә чазибәли бир гызы варды. Көрәнләр бу гызын күл чамалына мәфтун, мөлаһәтинә һейран идиләр. Нәркис кими хумар көзлү, мүшк зүлфү баһар ләтафәтли, хош эдалы шаһзадә гызы көрәнләр онун инсан дейил, гүдрәт гәләми илә чәкилмиш бир сурәт олдуғуну зәһн эдирдиләр. Бу шәкәр сөзлү вә шириң тәбәссүмлү пәрнинин бир зинәти дә һүнәри вә исте'дады иди. Бүтүн әһмләрдән хәбәрлар олдуғу кими, бир чоһ фәндә дә маһир иди. Тилсим китабларыны охумуш мүхтәлиф сәһр, әфсун вә чаду сиррләрини өйрәнмишди. Эрә кетмәмәйи, һеч кәсдән асылы олмамағы, һәмишәлик тәк яшамағы гәт этмишди.

Анчаг белә бир гызын тәк яшамағы мүмкүн идими! Чоһ чәкмәди ки, гызын көзәллийи дилләрдә дейилди. Ағыл-кәмәлы илә аләмә сәс салды ки, чәннәт бағындан нури, ай вә күнәш гызы кәлмишдир. Бүтүн өзүнә күвәнән икидиләр шаһзадә гызын һәвәсинә дүшдүләр. Һәр тәрәфдән элчиләр төкүлүб кәлди. Бири өз дөвләти, гызылы илә гыза мүштәри дурду. Бири рүтбәсини, шаһлыг дәсткаһыны, гошунуну, күчүнү

көстөрдү. Бири өз хүнөртөри илө ирәли ериди. Гәрөз ки, һәр кәсин нәйә күманы вардыса, ирәли чәкди. Амма һеч нә вә һеч кәс гызы марагландыра билмәди. Лакин әлчиләр әл чәкмир, гызы раһат бурахмырдылар. Гыз исә, һәр кәсдән бир бәһанә илө үз чевирмәйә, һәрәйә бир үзр кәтирмәйә чалышырды.

Ахырда әлчиләр ону тәнкә кәтирди. Гыз бу ишә башга чәрә дүшүндү. Әлчиләрдән узаг олмаг, көй кими сәдәмәсиз мөкәнә чәкдилмәк үчүн бүтүн мәмләкәтиндә ән мүнәсиб бир ер ахтарды. Уча бир дағын башыны сечди. Дағын башында әлә уча, бөйүк вә мөһкәм бир гала тикдирди ки, көрән дейәрди—дағы дағ үстүнә гоюблар. Гыз һәмнин галая көчмөк, орада яшамаг үчүн атасындан ичазә истәди. Шаһ әввәлчә разылыг вермәк истәмәди. Ата үрәйн әлә көзәл бир өвләддән айры нечә дөзә биләрдди. Гыз исә, чох тәкид этди. Шаһ нәһайәт гызынын хаһишини ерә сала билмәди. Бир дә дүшүндү ки, гызын кәнар ердә, дағдаки галада яшамасы мәсләһәтдир. Белә олса, әлчиләр мәним гапымдан әл чәкәрләр. Бал олмаян пәтәйә ары кирмәз; галада сахланан хәзинәйә ору-әйри әл тапмаз. Гызым дағ башында архайын бәсләнәр, бөйүйәр вә динч олар.

Гыз галая көчдү. Арзуладыгы вә бәйәндиий бир мәскәнә көчмәйиндән чох севиңди. Әл онун адыны гала гызы гойду.

Гыз, Руйиндиз кими мөһкәм бир ердә яшадыгындан, һеч кәсин әли она чатмыр, һеч кәсин көзүнә көрүнмүр, һеч бир әлчи онун сарайына яхын дүшә билмир, арзулары көзләриндә сөнүрдү.

Юхарыда сөйләдийим кими, шаһзадә гыз чох хүнәрли, тәдбирли, дәрин дүшүнчәли бир кәнч иди. Ер вә көй аләминдән хәбәрдар иди. Улдузларын һәрәкәтини вә һөкмүнү, һәр биринин хүсусийәтини мүкәммәл билирди. Хилгәтин сиррләринә дә бәләд иди. Дүнянын бүтүн ишләринә, писинә-яхысына вағиф иди. Һәр шейин сәбәби нәтичәси она мәлум иди. Нә үчүн од исти, су союгдур, инсаны камил инсан әләйән нәдир, улдузлар адама нә хейир вә нә зәрәр верә биләр...

Бүтүн бу мәтләбләр шаһзадә гыза бәлли иди. Әгл, дейәрләр, инсаны йүксәк мәртәбәйә чатдырар; одур ки, гыз һәр шейә әгли, дүшүнчәси илә янашырды. О, гадын олса да, әслиндә—һүнәр вә бачарыг мәгамында киши иди.

Галая көчәндән сонра инсанлар илә әлагәни кәсди. Бир дә онлара доғру үз чевирмәк истәмәди. Бунун үчүн дә яша-

дыгы галанын йолунда дашдан вә дәмирдән бир нечә мөһкәм тилсимли һейкәлләр тикдирди, бунлар һәр бир әлминдә гылыңч, дәһрә галанын йолуну кәсмишидиләр. Ким о тәрәфә үз чевирмәйә чәсарәт әдирсә, парча-парча доғраныр, мөһв олурду. Анчаг галанын мұһафиз илан бир нәфәр орадан кечә биләрдди. Онун үчүн дә мүйәйән һүдүд вар иди. Янлыш бир аддым атса иди, башы бәдәниндән айрыларды. О, тилсимләрдән зәрбә ейән адам яныб күл оларды.

Көйләрә йүксәлән о бөйүк галанын гапысы көйләрин гапысы кими кизли иди. Ән дәйиг вә уста мұһәндисләр айлар илә фикир вериб диггәт етирсәләр дә, о галанын йолундан, гапысындан бир әләмәт тапмаздылар.

Галада әйләшән пәрисифәт гыз габилийәтли бир рәссам иди. Онун фырчасы сую сәдәфә дөндәрәрдди. Гәләмнин һури сачы кими гарасы илә көлкәнин нәгшини нура чәкәрдди.

Гала, шаһзадә гызын сайәсиндә абад вә көзәл бир аләм олду. Гыз гәләм алыб өз көзәл вичудунун шәклини башдан аяға гәдәр ипәк парча үзәриндә чәкди. Өз рәсминин үстүндә айдын хәтт илә язды: «Мәни севәнләр буюруб галая мәним мәскәнимә кәлсинләр. Горхаглар мәним севдама дүшмәсинләр. Мәним ашигимин гурбан вермәйә мин чаны, дилләрдә дейилән икидлик вә мәрдлийи олмалыдыр. О, кәнардан бахмамалы, пәрванә кими башыма доланмалы, өзүнү одакөзә атмалыдыр. Мән о адамын эшгинә көнүл верәчәйәм ки, дөрд шәртими өдәйә билсин: әввәлә—ады-саны, көзәллийи илә мәшһур олсун. Икинчи, ағыллы вә тәдбирли адам олсун вә мәним галамын йолундаки тилсими ача билсин. Үчүнчү, бүтүн тилсимләри ачандан сонра галанын гапысыны тапсын вә орадан мәним сарайыма дахил олсун. Дөрдүнчү шәртим ән ахырдадыр. Үч әввәлжиләри өдәйән адам мәнимлә шәһәрә, атамын барикаһына кетмәлидир. Мән атам әви-дә она бир нечә суал верәчәйәм. Суалларыма дүз чаваб версә, севкисини гәбул әдәчәк вә она әрә кедәчәйәм. Севки мейданына кирән вә бу шәртләри өдәмәйән адамын исә, га-ны һәдәр кедәчәкдир. Дедикләримә әмәл әдән хошбәхт ола-чаг, мәғлүб оланлар исә, мөһв олачаглар».

Шаһзадә гыз язысыны битирдикдән сонра шәкли өз хидмәтчиләриндән биринә верди вә тапшырды:

— Апар буну шәһәрин гапысынын ән уча тағындан ас. Гой кәлиб-кәдән охусун. Икидләр хәбәрдар олсун. Үрәйн чәкәниләр мейдана чыхсынлар.

Хидмэтчи шәкли алыб долашыг йоллардан кечди. Шәһәрә чатыб, көзәлин шәклини шәһәр гапысындан асды.

Бу хәбәр аләмә яйылды. Бүтүн өзүнә күманы кәлән вә севки һәвәсиндә олан шаһзадәләр, ханлар-хаганлар төкүлүб кәлдир. Шәклә бахдыгча, онларын эшги вә һәвәси бирә мин артыр, үрәкләри һәсрәт илә аловланырды. Чохлары шаһзадә гызын хаһишинә эмәл этмәк үчүн чәрмәнни мейдана чыхды вә арзу-үмид йолунда башыны-чаныны верди. Һәр кәс өз һүнәрини, бачарыгыны, фәндини ишләтди. Амма һеч бир нәтичә чыхмады. Тилсимни ачан олмады. Бәзиләри тилсимни илк пилләләрини ачыр, башлангычда мүвәффәг олурду. Бир аз ирәли кетдикдә исә, мәғлүб вә мәһв олурдулар. Нечә-нечә икидләр, шимшад кими оғланлар бәдбәхт олдулар. О севдая дүшәнләрин бири дә саламат чыхмады. О гәдәр баш кәсилди, ган төкүлдү ки, һәдди-һесабы йох. Тилсимләрдә өләнләрин башы дәрһал шәһәр гапысынын үстүндән асылыр вә мүдһиш бир мәнзәрә чанланырды. Шәһәр гапысы үзәриндә кәлләләр дағ кими галанды.

Һәмнин өлкәдә ағыллы вә һүнәрли икид бир шаһзадә вар иди. Бир күн көнлү ачылсын дейә, шәһәрдән канара, ова чыхмышды. Онун көзү шәһәр дарвазасындан асылан бу марағлы ләвһәни көрдү.

Ширин вәдәли вә адам алдадан сөzlәри охуду. Ханымын ипәкдә чәкилмиш дилрүба шәклинә тамаша эләди. Шәкил саһибинин көзәллийи шаһзадәнин ихтиярыны элдән алды, сәбрийә түкәтди. Билди ки, бу шәклә нечә-нечә башлар гурбан кетмишдир.

— Афәрин, деди, о гәләмә ки, белә бир ай үзлүнүн сүрәтини чәкмишдир. Бундан, бу һүнәрлә элә кәләси көһһәрдән нечә әл чәким. Эшг мейданындан гачсам, мәнә гейрәт-ли демәзләр. Я арзума наил олмалыям я башымы вермәли йәм. Бу йолда чох башлар кетди. Өлсәм дә, һүнәрими йох-ламалыям. Нә әһәмиййәти вар, һәр яранмыш өләчәкдир. Фәдакарлыгла өлмәк шәрәфдир. Бу шәкил сәһрбазларын ашиг-ләр үчүн гурдуғу тәләдир. Сәһрә, овсуна гаршы овсун элә-мәк ләзимдир. О гызын дилини бағламасам, эзимгә кириш-мәрәм. Белә бөйүк бир ишә тәдбирисә, һазырлыгысыз ки-ришмәк олмас. Тәләсән вә өзүнү итирәнләр удузарлар. Са-зы көккәмомийш чалмаз, оху тушгулламамыш атмазлар. Ин-тизардан гәлбим дөйүнүр, һәсрәтдән чийәрим яныр. Бу вә-зиййәтлә өзүмә нечә тохтаг верим. Бир дә мән бу йолда ял-

ныз өзүм үчүн чалышмырам. Йүз ган иддиасы әдир, өләнләр-рә әвәз алмаг истәйирәм.

Бу дүшүнчәләр шаһзадәни кәдәрләндирди. Үрәкдән бир аһ чәкди. Галада галанмыш башлара бахыб көзү яшарды. Бүтүн аләм нәзәринә гылынч вә чәллад паласы, тешт вә кәсик баш көрүндү. Овдан гайыдашдан сонра шаһзадә үрә-йиндәкени һеч кимә демәди. Арзу вә атәшлә үрәйи яныр-ды. Кечә-күндүз нараһат иди. Һәр сәһәр эшг һәвәси илә ятағындан галхар, бир баш шәһәр канарына кәлиб көзәлин чан алан шәклинә доюнча бахар, севки сәәдәтинә наил ол-маг үчүн чәрәләр дүшүнәр, йоллар ахтарарды. Чәрә тапма-дыгда исә, мә'юс олар, бир тәрәфдән дә кәсик башлары кө-рүб позуларды.

Чох чалышды, бир чәрә әлдә эдә билмәди. Ахырда, мүстәсна һүнәрли, ағыллы бир гочанын сорагыны алды. Шаһ-задә һәмнин адамын ерини өйрәнди, гуш кими өзүнү она етирди. О, хараба бир мағарада мәскән этмишди. Шаһзадә Хызыр тәдбирли кишидән блики өйрәнди. Башына кәләни ачыб она данышды. Көрдүйү һасары, гызын шәклини вә гойдуғу шәртләри, бу үғурда мәһв оланлары, ачылмас тил-сими башдан-аяға тәдбирли философ кишигә сөйләди. Философ киши, аләмә кизлин олан тәдбирләри шаһзадәйә өйрәтди.

Шаһзадә мин тәшәккүр илә керн гайытды. Бир нечә күн даянды. Тәдбир төкдү, һазырлыг көрдү вә мүнәсиб үғурлу бир вахт, фирсәт ахтарды. Һәр тилсим үчүн бир фәнд гур-маға башлады. Әввәләч мөһкәм адамлардан өзүнә көмәк чағырды. Либасыны ган рәккинә бояды. Гырмызы рәнк зәманә зүлмүндән шикәйәт әләмәти иди. Тилсимә доғру кә-ләндә, өз мөгсәддини һәмьадан кизләтди, деди-годуя йол вермәди.

— Өзүм үчүн, деди, чалышмырам. Йүз мин адамын га-ныны истәйирәм. Я бу ганы аларам я да онлар кими мәһв оларам. Бу ад илә либасыны гана бояды, гылынчыны сий-риб мейдана чыхды.

Бу һүчүмдән хәбәр тутанлар билди ки, аслан үрәкли шаһзадә ган алмаға кедир. Һамы она дуа эләди, рәғбәт бәс-ләди, халгын һөрмәт вә һүммәти шаһзадәнин үрәйинә гүв-вәт, ирәдәсинә мөһкәмлик верди. Халгын төвәччәһү шаһза-дәйә полад либас олду. Шаһзадә өз игдамы үчүн шәһәрин падаһындан ичазә алды вә тилсимә доғру йолланды. Бир овсун охуюб үфүрән кими, йол ачылды вә һасарын сәһри

позулду, тилсим баглары ачылды. Йолу үстүндөки тилсимлери бир-бир ачдыгда, эллэриндөки гылынчлары алыб атырды. Даглары, тәпәлери өтдү, тилсимин гапысына чатды. Ер алтындаки йолу тапмаг үчүн төблү вә экс-сәдасыны динләди. Сәс бир ачар олду. Сәсин дүшдүйү бошлугдан гапы көрүндү. Шаһзадәнин һүнәр вә икидлийиндән хәбәр тутан ханым тез адам көндәрди, она хәбәр йоллады:

— Эй тилсимләр сындыран икид, игбалын ейин олсун, хәзинәнин гапысыны тапдын; көстәрдийин һүнәр кифайәтдир. Сакит ол, шәһәрә гайыт. Мүмкүнсә, бир-ики күн көзлә, мән дә атам эвинә кәлим, сон дәфә сәни йохлайым. Сәндән дөрд шей сорушачагам. Билсән, үрәйими верәчәйәм вә бүтүн һәятым бою сәнин олачагам.

Иши раст кәлән вә арзусу йолундаки бүтүн әнкәлләри йох эдән шаһзадә галадан шәһәрә гайытды вә гызын шәклини шәһәрин гапысындан көтүрдү; ону бүкүб нөкәринә верди.

Беләликлә һүнәр бәланы мәнв этди!

Башлары илләрдән ачыб верди ки, апарыб бәдәнләри илә биркә дәфи этсинләр. Намы она афәрин деди. Шаһзадә чаматын алгышлары алтында эвинә кәлди. Ханәндә вә сәзәндәләр чагырыб эйш-ишрәтә мәшғул олду. Чамаат онун эвини, дамыны, диварларыны нәгшли ипәкләрлә бәзәди.

Намы анд ичди ки, бу хейир иш баш тутмаса, шаһы мәнв эдәчәйик, икид шаһзадәни өзүмүзә шаһ тикәчәйик. Көһнә шаһ бизим икидләримизи өлүмә верди. Бу шаһзадә исә, икидлий илә бизим ганымызы алды.

Шаһзадә гыз адына лайиг бир нишанлыя раст кәлдийинә чох шад олду. Мүшк кими этир сачан сачларыны дарады, лазыминчә бәзәниб дүзәнди. Кәчавәйә әйләшиб атасынын сарайына кәлди. Сарай гызын чамалындан ишыгланды. Шаһ, гызынын кәлдийини эшидиб фәрәһдән күл кими ачылды; эйвана чыхыб гызы бағрына басды.

Гыз өз башына кәлән мачәралары бир-бир шаһа данышды. Әввәлчә севкиси уғрунда төкүлән ганлардан, кәсилән банлардан деди; ахырда тилсими сындыран икид шаһзадәни тәрифләди вә онун үч шәрти нечә һүнәрлә еринә етирдийини билдирди. Шаһ сорушду:

— Дөрдүнчү шәртин нәдир? Бәйәм нечә шәртин вар? Кәзәлин ийирми шәрти олмас, бир шәрти олар!

Гыз деди:

— Ондан дөрд четин сөз сорушачагам; билсә, хошбәхгдир; башына төч гойдурачагам. Билмәсә, өз бәхтиндән күсүн, чыхыб кетсин.

Гыз белә тәдбир төкдү:

— Сабаһ, атам тахтында әйләшәндә, оғланы гонаг чагырарыг. Мән пәрдә далында кизләнәрәм, о кәлиб әйләшәр. Мән сорушарам, о да гайдасынча чаваб верәр.

Шаһ гызын мәсләһәтини гәбул этди, раһатланмаға кетди, элә ки, сәһәр ачылды, күн чыхыб әләми ишыгландырды, шаһ Кәян гайда-гануна уйғун мәчлис гурду. Бөйүк бир дәмдәскаһ илә сарайы бәзәди. Шаһзадәни гонаг чагырды. Шаһзадә сарая дахил оlanda, издиһам илә ону гаршыладылар; башына гызыл-күмүш сачдылар.

Шаһын чүрбәчүр не'мәтләрлә долу сүфрәси ачылды. Аралыға элә кешич боллуг сүфрәси кәлди ки, барикаһ дар көрүндү. Сүфрә демә, инсанын арзу бағы де! Дүньяда үрәклән кечән, мейл чәкән хөрәкләр, не'мәтләрдән нә варса, о сүфрәдә тапыларды. Сағдан вә солдан чәркә илә әйләшәнләр һаһара башладылар. Нәр кәс истәдийини еди.

Сүфрә йыгышандан сонра, шаһ галхыб ичәри кетди. Гонағы өз ериндә әйләшдирди. Озу гызын янына пәрдә далына чәкилиб гызы илә оғланын сәһбәтини эшитмәйә, һәркәтләринә нәзәр етирмәйә чалышды. Гыз хәзинәдарына ики хырда ла'лә вериб гонағы шаһзадәйә чатдырмағы тапшырды. Хәзинәдар, верилән әманәти гонаға чатдырды. Шаһзадә кичик ла'ләләрин үстүнә өзүндән үч чаваһир әләвә эдиб гызга көндәрди. Гыз көндәрилән чаваһираты көрүб бир даш көтүрдү. Нәмин даш илә көндәрилән гиймәтли дашлары чәкиб йохлады. Чәкидә чаваһират илә дашын бәрәбәр олмадығыны көрдүкдә, чаваһираты даш илә әзиб тоз кими юмшалтды. Бир овуч шәкәр кәтириб чаваһират тозуна гатды, тәк-рар гонаға көндәрди. Шаһзадә ханымын әйһамыны вә үрәйиндәкини анлады. Кәниз чагырыб бир чам сүд истәди. Шәкәр илә гарышдырылмыш чаваһир тозуну сүдүн ичинә төкүб ханыма көндәрди. Ханым о сүдү ичди. Дибинә чөкәни хәмир югурду вә енә тәрәзидә чәкди. Чәкидә хәмир әввәлки дашлар илә бәрәбәр кәлди. Нә бир түк гәдәр артыг, нә дә әксик иди. Тез бармағандан үзүйүнү чыхарыб кәнизә верди ки, шаһзадәйә чатдырсын. Шаһзадә ханымын үзүйүнү алыб өз бармағына тахды, чан-чийәри кими әзизләди. Шаһзадә үзүйүн әвәзиндә ханыма бир дүрр көндәрди. Элә бир дүрр иди ки, чыраг кими яныр, ишыг сачырды. Кәниз дүррү

гыза чатдырды. Ханым дүррү элинэ алыб бахды. Сонра өз сандыгыны ачыб элчэ бир дүрр чыхартды; дүррлэри йохлады; һәр икиси тән, барабәр кэлди. Кәниз дүррлэрин икисини дә шәһзадәйә кәтирди. Шәһзадә бахды, бахды. Бу дүррлэри бир-бириндән сечә билмәди. Рәнк вә рәвнәг чәһәт-дән онларын һеч бир тәфавүтү йох иди. О, бир көй мунчуг кәтирди. Бу, әввәлки дүррләрә охшамырды. Ону дүрр кәтирән адама верди ки, ханыма апарсын. Гыз, дүррләр янында мунчуғу көрәндә, алыб өлдү вә күлүмсәди. Онлары гәбул этди. Дүррү гулағына, мунчуғу голуна бағлады. Атасына деди:

— Бәхтим кәтириб, мәнә кәмаллы бир оғлан гисмәт олмушдур. Элә бир оғландыр ки, мәмләкәтдә тайы-барабәри йохдур. Тоюмуза тәдарүк көрүн!

Атасы, гызынын сөзләриндән шад олду:

— Мәләксима гызым,—деди,—көрдүҗү суал-чаваб мәнә айдын олмады. Бу сирри ач сөйлә, мөни акаһ элә.

Назлы гыз, өз севки сирриндән рәмз пәрдәсини көтүрдү. Әһвалаты ачыб сөйләди:

— Ишә башлаян кими гулагларымдан дүррлэри ачдым. Һәмнин ики дүрр илә оғлана демәк истәйирдим ки,—дүня ики күнлүкдүр. Гәнимәт бил, истифадә эт.—Оғлан ики дүррүн үстүнә үчүнү артырмагла, демәк истәйирди ки.—беш күн дә олса, гәнимәт бил!—Мән дүррә шәкәр гатдым; бунунла дедим ки,—шәһвәт вә әһтирасла кечән өмүр, дүрр илә шәкәр кими бир-биринә гарышмышдыр. Нә дуа, нә кимя онлары бир-бириндән айыра билмәз.—Оғлан онлары сүдә төкдү. Исбат эләди ки, шәкәр дүрр илә гарышанда, сүд илә айырмаг олар. Мән онун пияләсиндән сүд ичдим. Бунунла демәк истәйирдим ки,—сәнин тәдбирләринин гаршысында мән сүдәмәр ушағам.—Она үзүк көндәрдим, она эрә кетмәйә разы олдуғуму билдирдим. О мәнә ени бир көвһәр вермәклә демәк истәйирди ки,—бу көвһәрин тайыны тапа билмәдийин кими, мәним дә тайымы тапа билмәзсән.—Мәм онун көвһәринин дүйүмүнә тай бир дүйүм бағладым, билдирдим ки, онун тайы—арвадыям. О, һәмнин көвһәрләрә тай тапмады, көй мунчуг тапыб бәднәзәрдән горумаг үчүн көвһәрләрә бағлады. Мән дүррлэри бир-биринә гарышдырдым, оғланын хаһининә разы олдум. Онун мәһәббәт дүррүнә синәмдә ер вердим. Онун севки дүррү мәним синә хәзинәмнин мөһүрүдүр. Она беш сиррдән хәбәр вермәк үчүн беш тәбил вурдум.

Шаһ гызы разы, аты рам көрдүкдә, хамлыгыны тәрк этди; гайда илә той ишләринә башланды. Дәскаһлы той дүзәлтди, бүтүн хошсөһбәт адамлар, шаһзадәнин мәчлисинә кәддиләр. Зәһрәнин кәбһини Сүһейлә кәсилди.

Чәһнәт отағы кими бир мәчлис бәзәнди.

Шаһ, сәрв вә күл әкиб өзү канара чәкилди. Ики кәнчи бир-биринә тапшырды. Оғлан лә'л хәзинәсинә чатды; онун висалы гыза чан верди. Онлар һури-гилман кими гучаглашыр, өпүшүрдүләр. Шаһзадә, гызын каһ нарыны ойнадыр, каһ тәр хурмасыны дишләйирди. Алмаз дүррә әл тапды, тәрлан кәклик синәсинә гөндү. Өз севкисини мәһбүбәсинин мәст көзләриндә охуду. Онун хәзинәсиндән мөһүрү көтүрдү. Гызын үзүнү, либасы кими гызартды. Гыз илә хошбәхт яшамаға башлады. Палтарын гырмызылыгыны ағ күнә үстүн тутду, гаранлыгдан гуртудуғуну билди.

Шаһзадә һәмишә гырмызы, той либасы кейиндийиндән, һәмья гырмызы хәләт пайладыгындан, хаһг она Гырмызы-палтар шаһ ады вермишди.

Гырмызы, тәзә бәзәкдир. Гырмызы ягут да буна көрә гиймәтлидир. Буна көрә дә гызыла гырмызы күкүрд ады верилмишдир. Ганда чан вә руһ олдуғундан, гырмызыдыр. Гырмызы яхшылыг вә көзәллик әләмәтидир. Гызыл күл гырмызы олмасайды, бағчанын султаны олмазды...

Бу көзәл һекәйә битәндә, әтраф гырмызы күл кими гызлар илә долду. Бәһрамын сифати, рейһан гоһулу шәраб кими гызарды. Гырмызы күлү гучағына алыб ятағына кетди.

БӘҢРАМЫН ЧӘРШӘНБӘ КҮНҮ ФИРУЗӘ РӘНКЛИ КҮНБӨЗӘ КЕТМӘСИ

Чәршәнбә күнү һава ачыг, сәма фирузә кими көм-көй иди. Шаһ да көйләр кими фирузәйи либас кейди, фирузә рәнкли гәсрә кетди. Күн көдәк олса да, мәгләб узун иди.

Ахшам олду, һава гаранлыгланшды. Шаһ, мәһбүбәсинин дилиндән гәрибә бир һағыл эшитмәк истәди.

Бәһрамын эшти илә янан о сәрв бойлу көзәл, гөнчә додагларыны ачды, ширин-ширин данышды:

— Әй ерләр вә көйләр султаны! Мәним кими минләрлә кәнизләр сәнин астананы өмәклә әзиз олмушлар. Сәнин һүзурунда данышмаға, мәндә габилийәт һаны! Анчаг шаһын әмриндән боюн гачырмаг олмаз, башагрысы да олса, данышым:

Мисирдә Маһан адлы, көзәл бир шәхс вар иди. Он дөрд кечәлик ай кими нурлу үзүнү вә һинду халыны көрәнләр, бир көнүлдән мин көнүлә она вурулурдулар. Маһан досташыны, яр-йолдашыны йыгыб кейф мәчлиси гуларды. Маһанын хатиринә һамы ейиб-ичәр, чалыб-чагырар, вахтыны ширәтлә кечирәрди.

Бир күн танышлардан бири Маһаны өз бағына гонаг апарды. Күллүк-чичәклик бир ердә достлар һалга вуруб дилхошлуг әдирдиләр: шәраб ичир, хәрәк, мейвә ейир, мусиги динләйирдиләр.

Гаранлыг говушду, кечә олду, достларын исә, әйш-шрәти битмәди. Әлләрдән гәдәһ, дилләрдән нәгмә дүшмәди. Ай үфүгдән йүксәлди, кечәни күндүзә дөндәрди.

Шәраб Маһаны гызышдырмышды. Каһ ая, каһ ахар суя бахыр, каһ сәрхошлар кими багда доланырды.

Бир ағачлыға етишди. Узагдан бир адамын кәлдийини көрдү. Яхынлашанда, таныды: кәлән адам Маһанын тичарәт йолдашы, шәрики иди. Маһан сорушду:

— Кечәнин бу вахтында нә әчәб? Нийә бәс тәксән?

— Узаг сәфәрдән кәлирәм. Бу кечә гайытмышам. Сәндән өтрү дарыхдым; күчлү газанч кәтирмишәм. Емәк илә гуртармаз, шүкрүнү еринә етирә билсәк, яхшыдыр. Шәһәрә чатанда, вахт дар иди. Гала гапылары бағлы иди. Шәһәр кәнарындыки карвансарая дүшдүм. Маллары да орая гойдум. Бу багда гонаг олдуғуну эшидиб кәлдим. Шәһәрә кәлсән, яхшы олар; мәсләһәтләшәрик. Кечә вахтыдыр, малын ярысыны кизләдиб веркидән хилас әтмәк мүмкүндүр. Сән буну мәсләһәт көрүсәнми?

Маһан севиндийиндән, шәрикин дагына дүшдү. Онлар хәлвәти бағын гапысыны ачдылар, йола дүзәлдиләр. Онлар ел кими сүрәтлә кедирдиләр. Кечәдән хейли кечәнә гәдәр йол кетдиләр. Каһ янашы еридиләр. Каһ шәрик ейинләйир, Маһан исә, она чатмаг үчүн йүйүрүрдү. Маһанын хәялына белә бир шүбһә кәлди:

— Бу нә тәһәр ишдр; биз олан ердән Нил вадисинә бир ағач йол вар. Дөрд ағачдан чох кәлмишик, һәлә чатмамышыг? Йохса азмышыг?.. Бәлкә дә мән сәрхош олдуғум үчүн чашырам. Шәриким ки, йола мәндән яхшы бәләдир, өзү дә айыгыр...

Маһан, шүбһәсини ағартмады; динмәз-сөйләмәз ериди. Йолчулар йортур, кетдикчә кедирдиләр. Маһан кери галанда, о бириси сәсләйирди. Хоруз банлаяна гәдәр кетдиләр. Һеч бири явашымады. Хоруз банындан сонра, һава ишыгланмаға вә хумар кечмәйә башлады. Маһан диггәтини топлаянда, шәрикинннн көздән итдийини дуйду. Өзү дә танынмаз вә набәләд бир йолда чаш-баш галды. Бир тәрәфдән ахшамки сәрхошлуг, бир тәрәфдән йол йорғунлуғу вә интизар, кишини тагәтдән салды. Маһан йол үстүндә йыхылыб шам кими көзүндән яш төкә-төкә күнортанын истисинә гәдәр ятды. Күн башына дөйүб ояданда, Маһан көзүнү ачыб әтрафына бахды. Нә бағ, нә бағча көрдү. Мағаралардан ибарәт олан бир ердә иди. Бу ердә өзүндән башга кимсә йох иди. Мағараларда илан, әждәһа вар иди. Маһан горху вә ваһимәдән, галхыб кетмәк истәди. Дизиндә тагәт, аяғында кир олмаса да, ерийирди; кедирди, өзү дә билмирди ки, һарая кедир. Һәр әләф она бир илан, һәр ер она дев мәнзили кими көрүнүрдү. Кечә чөкөндә, бир мағара ағзында, һиссиз йыхылды.

Бир аз сонра Маһанын гулағына инсан сәси кәлди. Көзүнү ачыб баханда, ики нәфәр дагы шәләли адам көрдү.

Онларын бири киши, бири гадын иди. Киши Маһана яхынлашып сорушду:

— Кимсэн, нечисэн?

Маһан деди—Гәриб аадам, набәләдәм. Адым Маһандыр.

— Бу хараба һара, сән һара? Бура девләр ятагыдыр; абданлыг дейилән шейдән узаг бир ердир. Девләрин горхусундан бура шир да аяг басмыр, сән һарадан кәлиб чыхмысан?

Маһан ялварды:

— Сән аллаһ ай гардаш, мәнә бир яхшылыг элә, бу бәләдән гуртар. Өз ихтиярымла кәлмәмишәм. Мәни алдадылар. Дүнөн кечә мән чәннәт кими бир багда кейфә мәшгул идим. Өзүнү мәнә дост гәләмә веран бир киши кәлиб мәнни ордан чагырды, бу харабая кәтирди. Күн чыханда, өзү көздән итди. О мәнә йолдашыг йох, хәянәт этди я сәһв иш көрдү. Аллаһ хатиринә, сән инсанлыг элә, мәнни өз юрдума гайтар.

Киши деди:

— Эй көзәл вә гафил кәч, сәнә инсан көрүнөн һәмин о мәхлуг һаилли-биябани адында бир девдир. Өзүнү сәнә шәрик гәләмә вермәкдән мәгсәди, сәни өлдүрмәкдир. Сәнни кими йүзүнү алдадыб мәһв этмишдир. Гәм эләмә, мән вә бу гадын сәнә йолдаш олуб көмәк эдәр, сәни горуярыг. Арамыздан ери, үрәйини сыхма. Гәдәмнин гәдәминиздән айырма, сәнә һеч нә олмас.

Маһан бәләдчиләрә гошулуб ериди. Сүһ ачылана гәдәр еридиләр, хейли йол кетдиләр. Бир кәлмә дә данышмырдылар.

Хорузлар тәбил кими сәсләнәндә, һава ишыглашанда, һәмин ики нәфәр дә бир сирр олуб көздән итдиләр. Маһан енә дилдән дүшдү. Балсыз кими ериндән тәрпәнмәди. Күн чыхандан сонра Маһан көрдү ки, дурдугу ер, дағлар арасында дарысгал бир ердир. Ачлыг да Маһаны табдан салмышды. Дәрддән-гүссәдән башга бир шей емәйән адамын нә гүввәти олачаг! Маһан чөлә дүшүб чөрәк өзәвинә отәләф ейирди. Бир аз тагәтә кәләнән сонра, енә йолуна давам этди. Кечә гаранлыгланана гәдәр йол ериди, дағдан-даға ашды. Йорғунлугдан тәнкә кәлди. Дүня көзүнә зиндан көрүндү. Кечә енә тагәтәсиз дүшүб галды. Көрән олмасын дейә, бир мағарая чәкилиб ятды.

Бирдән, ат аяғы сәси эшитди. Йола тәрәф кәлиб бир атлы, көрдү. Атлы, бәрк сүрүрдү, едәйиндә дә бир ат апарырды.

Атлы Маһана яхынлашыб ону даша гысылмыш көрәндә, атын чиловуну чәкди вә деди:

— Эй үзүндән һийлә яған шәхс, де көрүм кимсэн? Нә кәзирсэн? Доғрусуну сөйлә, йохса бу саат башыны бәдәниндән һайырарам!

Маһан горхусундан титрәди, ялварды:

— Эй хош кәлишли йолчу, динлә, башыма кәләни даһышым.

Кизилин-ашкар нә вардыса, һамысыны сөйләди. Атлы онун маҷарасына һейран галды. Әлинин далыны дишләйиб деди:

— Бир лаһөвлә оху. Ики горхудан вә өлүмдән гуртармысан! Сәнә раст кәлән киши вә гадын һийләкәр гулдурлардыр ки, инсанлары алдадыб аздырылар. Сәни мағарая салыб өлдүрмәк истәйирләрмиш. Хоруз сәсини эшидиб гачыбар. Гадын дедийинин ады һила, әркәйин ады исә, Гиладыр. Онларын сәнәти һамыя пислик әтмәк вә фәләкәт һазырламагдыр. Шүкүр элә ки, онларын әлиндән саламат гуртармысан. Чәлд ол, едәйимә әйләш, чилову элә ал, фирсәтдир, динмәз-сөйләмәз даламча бәрк сүр.

Тагәтәсиз Маһан ата минди. Атлынын далынча элә сүрдү ки, далындан күләк дә чата билмәзди.

Онлар бир гәдәр йол кетдиләр. Горхулу дағлардан кечдиләр. Ашағыда, алчаг, оууч ичи кими дүз бир ер көрүндү. Һәр тәрәфдән руд, каманча вә маһны сәси эшидилди. Һәр яйдан чагырырдылар: «бу яна, бизә сары кәл!» «һиялән нуш олсун!».

Бүтүн чөл, дағ-дәрә дев илә долмушду. Һәр тәрәфдән нәрә йүксәлир, тоз галжырды. Гуо дйби кими гара вә узун девләр көрүнүрдү. Онларын ваһимәси аләмни тутмушду. Дәһшәт вә горхудан дағ чөлә, чөл даға сығынмышды.

Маһан яхынлашыгча, кет-кәдә һай-күй артды, оюн, маһны вә чәпик сәси чоһалды. Даһа сонра узагдан мвнләрлә мәш'әл көрүндү. Бир дәстә учабой, бәдһейбәт адам кәлирди. Онларын палтары гәтрәндән, папагы гырдан иди. Һамысынын гара вә саллаг додағлары, буйнузу вә узун хортому вар иди. Хортумларындан филә, буйнузларындан өкүзә бәнзәйирдиләр. Чәһәннәм мәшкүләринә охшайы бу һйрәнч адамларын һәрәсинин әлиндә бир мәш'әл янырды. Ағызларындан од төкүлдүрдү. Сәс-сәс вериб охуюр вә дәф чалырдылар. Онларын һай-күйү вә шәнлиий һәр шейи рөгсә кәтирирди. Маһанын аты да ой-

намаға башлады. Маһан атыма диггэт эдәндә, чаныны дәһшәт алды: о, бир әждәһәни миммишди. Тәәччүблү иди ки, ганадлы вә дәрд аяғлы әждәһәнын едди башы вар иди. Маһанын миндийи әждәһә дәгиггәдә бир чүр оюн чыхарырды. Гыврылыб ачылып, аяғларыны ерә дөйүр, ип кими бәдәнини йығыб-ачырды. Әждәһәя минән Маһан, селә дүшмүш бир чөп җағамында иди. Миндийи ону истадийи тәрәфә апарыр, атыб-тутурду. Каһ даға дырманыр, каһ чухура дүшүрдү; каһ ятыр, каһ һоппанырды. Сәһәрә кими кишинин башына мин оюн ачды, ону әзкин вә өлүмчүл бир һалә салды.

Сәһәр ачыланадә көздән итди. Бүтүн һай-күй вә горхулу шейләр дә онунла йох олду. Маһан бу вәзийәтдән һеч бир шей сечә билмәди. Чин көрмүшләр кими өзүндән кетди.

Йол үстүндә, өлү кими дүшүб галды. Күн ғызана гәдәр айылмады. Күн төпәсинә дөйүб, аз гала бейнини гайпаданадә, ояйнамаға, өзүнә кәлмәйә башлады. Көзүнү овушдуруб ериндән галхды, бир саат әтрафына бахды. Өзүнү учсуз-бучагысыз, ган кими гырмызы гум чөлүндә көрдү. Гум нә гум, чәһәнгәм оду кими яндырычы. Адәтән бир башы бәдәндән айырмаг үчүн ғылынч галдырар, гум төкүб өлүм фәрши ачәрлар. Анчаг бу гәрибә чөлдә гандан алов кими әләм галдырылмышды, гандан да фәрш дөшәнмишди.

Маһанын чаны кечәки әзабдан динчәлдикдә, ағлы башына кәлдикдә, вәһшиләрин һийләсини сечди, тәләдән гуртармаг үчүн бир йол талыб түстү кими голду. Горху вә интизар ичиндә әлә кедирди ки, кәмандан гуртулан ох да онунла аяғлаша билмәзди. Гаранлыг говушанда, Маһан чөлү баша верди, сәрин вә яшыллыг олан бир ерә чатды. Су көрәндә, руһу тәзәләнди. Дәрдли үрәйи, бәхти кими ачылды. Доюнча су ичди, әлини-үзүнү юду, ятыб раһатланмаг үчүн мүнәсиб бир ер ахтарды, дүшүндү ки:

— Кечәни ятыб раһатланмаг яхшыдыр. Мәним кечәләрим әзаб илә кечир. Тәклик, башымдаки севда, һаванын гурулуғу, йол, ялынзылыг, горхунч хәяллар олмасайды, белә әлдән дүшмәздим. Бу кечә шад вә гайғысыз ятмалыям.

Маһан раһат бир ер араркән, кениш бир лағыма чатды. Мин пилләли бир гуя вар иди ки, кәлжәдән башга ора аяг дәймәмишди. Маһан, Юсиф кими гуяя әнди. Дибинә чатанда, ювасына дүшәни гуш кими раһат олду. Һәмин кизлы вә тәһлүкәсиз ердә ятды. Юхудан айыланда, гуюнун диварларына диггәт етирди. О гаранлыг ердә пул бойда ишыг ләкә-

си көрдү. Ишыг, сөйүд көлкәсиндә ясәмән кими иди. Маһан, ишыг кәлән ерә диггәт эдәндә, ордан дүшән ай ишыгы олдуғуну билди. Айдан гуяя гәдәр узанан ишыг нур фәвварәсинә бәнзәйирди. Маһан әлини ишыг кәлән дешийә салды вә дешийи бөйүтдү. Башыны һәмин дешиктән ғыраға чыхардыб, лаләзар бир ер, күллү-чичәкли бир бағ көрдү. Чох чәтинлик вә чидди-чәлд илә өзүнү гаранлыг ердән гуртарды. Бир бағ көрдү ки, халис бейишг демәк оларды. Буранын тәбиәти вә көзәллийи Ирәм бағыны көлжәдә гоюрду. Һәмин бағда чохла сәрвләр, шумшадлар, чүрбәчүр мейвә ағачлары вар иди. Ағачлар барын чохлағундан башыны ашағы тикмиш, санки торпаға сәчдә эдирдиләр.

Бу баға баханын руһу тәзәләнди: ягут гәдәһ кими алмалар, әгиг сандығы кими нарлар, мүшк ийли һейвалар, күлүм-сөйән күстәләр, әлван шафталылар, шәкәри армудлар бағы бәзәмишди. Иннаб салхымлары көвһәр кими бир-биринә бағланмышды. Бадам ичи илә ичир шәһди гарышмышды. Ағ вә гара үзүм салхымлары тәнәкләрдән салланырды. Од рәнкли нарлар пар-пар янырды. Тәзә яраг ачан нарынч вә партахал ағачлары, әтрафы тутмушду. Бағ, санки оюнбазлар кими рәнк-рәнк һоггалар тутмушду.

Маһан бу бағы көрәндә, дүшәнки әзабларыны унутду. Ширин вә ләззәтли мейвәләрдән бир гәдәр еди. Шәһдин ширинлийиндән дили парчаланырды. Бал кими мейвәләрини бәзгисини ейир, бәзисини атырды. Гәфилдән бир сәс әшитди. Узагдан ғышгырылдылар:

— Оғруну тутун.

Бирдән чийинидә чомағы олан һирели бир гоча көрүндү. Маһана тәрәф кәлиб деди:

— Оғрунун бири оғру, кечә вахты баға нийә кирмисән? Нечә илдир бағбанам, бу бағда оғру көрмәмишәм. Де көрүм кимсән, нәчисән, һансы халгдансан, адын нәдир?

Маһан, кишинин бу суальарындан хофланды, дурдуғу ердә һәрәкәтсиз галды. Деди:

— Гәрибәм. Ядлар мәнә зүлүм әдиб вәтәнимдән узаг салдылар. Мәнимлә яхшы рәфтар эт ки, сәнә гәрибләр досту десинләр.

Гоча Маһанын һәлына яныб ағачыны чийишидән ерә гойду. Мәһрибанлыгла деди:

— Даныш көрүм башына нәләр кәлиб? Һансы мәрдинмаза-ра раст кәлмисән, нә яманлыглар көрмүсән?

Маһан гочанын мүләйим данышмағыны көрүб, өз мачэра-сыны сөйлэди. Көрдүйү бала вэ мүсүбэтлөрдөн, күлшэндөн күлхана дүшмөсіндөн, наумидликдөн, өзүнү гаранлыгдан ба-ға чыхаран гуодан, чырагдан данышды. Көрдүйүнүн һамы-сында ону хэбэрдар этди.

Гоча, Маһаны диггэтлэ диллэди. Онун пәришан сәсиндән тә'сирләнди.

— Шүкүр эт ки, деди, горху вэ эзабдан гуртарды; алчар вэ пис мәхлүглардан чәкдийин чөфалардан сонра түкөймәз бир хәзинәйә чатдым.

Маһан, гочанын мөһрибанлыгыны вэ йолдашлыг нөвази-шини көрүб сорушду:

— Мән кечдийим о угурсуз ер һарадыр? Өмрүмдә мән элэ бир ер нә көрмүш, нә эшитмишәм. Орада мән девләр көрдүм. Кезләримдә гыгылчым парлады, башымдан түстү-думан галх-ды. Гаршымда минләрлэ дев ятагы көрдүм. Хәрәсиндә йүз мин вәһши дев вар иди. Мән вәһшиләр, девләр әлиндә гал-мышдым. Бири вурур, бири йыхыр, бири дартырды. Аләм көзүмдә гаты бир зүлмәт олмушду. Гара мәни элэ тутмушду ки, өз көзүмүн киләсиндән дә горхурдум. Горху вэ һейрәт тичиндә галмышдым. Дилим гуруюр, додагым әсир, көзүм яшарырды. Каһ ағлайыр, каһ да дәһшәтдән көзүмү өртүрдүм. Бә'зән «ләһөвлә», бә'зән дә «бисмилләһ» илэ өзүмә йол ачыр-дым. Шүкүр ки, аллаһ өзү мәни хилас этди. Зүлматын сонун-да һаят суюна чатдым. Ирөмдән көзәл баға чыхдым. Бағ бағ-бандан, бағбан исә бағдан көзәлди.

Дүнәнки горху вэ дәһшәтә, бу кечәки раһатлыг вэ ләззә-тә бир бах...

— Эй гәм зәңчириндән гуртулуб нәчат һәрәминә чатан шәхә! Бил ки, бу ерин әтрафындаки гуру чөл горхулу бир дев ятагыдыр. Орада көрдүйүн гара девләр, адам ейән вәһши-ләрди. Онлар адамы дилә туттур, алдалыр, сонра атырлар. Инсанлара эзаб верирләр. Заһирән мөһрибанлыг әдир, әслиндә исә, әдават бәсләйирләр. Онларын хасиййәти беләдир. Дүнә-да бир чох әбләһ дев вар ки, өзләри әбләһ икән, әбләһләрә күлүрләр. Нийләни һәгигәтлә бәзәр; бала зәһәр гатарлар. Ан-чар, ону да бил ки, яланын, нийләнин ахыры йохдур. һәгигә-тин һөкмү күчлү вэ әбәдидир. Доғрулуғ, әбәдиййәтин ачары-дыр. Доғрулуғ васитәсилә сәһр, мө'чүздән, яхшы-писдән се-чилир. Сәнин урәйин тәмиз, гәлбин садәдир ки, бәләләрү сов-мусан. Сағ-саламат кәлиб бу баға чатмысан.

Сән нә чәкмишсәнсә, горхаглыгың учундан чәкмисэн.

Горхдугун үчүн бә'зи хәяллар сәни даһа да вәһмәләндирмиш-дир. Бир аз мөһкөм олсан, урәйинә тохтаглыг версэн, бу гә-дәр һөвл чәкмәздин.

Идилсә, байрам шәһийи кечирмәлисән, сағ шәраб ичмә-лисән. Чүнки өлүмдән гуртармысан, енидән дүнйә кәлимиш кимисән. Бу көрдүйүн көзәл, яшыл вэ сәфалы бағ мәнимиш-дир. Урәйимин ганы илэ бәсләмишәм. Артыг бу хәял, юху дейил, бир һәгигәтдир. Ачылан һәр күл, етишән һәр мейвә буну тәсдиг эдә биләр.

Буранын һәр ағачы бир бағдан кәтирилмишдир. Мәдахи-ли ән аз оlanda, енә бир шәһәр тикдирмәк үчүн кифайәт олан гәдәр кәлири олур. Бағдан башга эвм вә хәзинәм, хыр-манла гызылым, халварла көвһарим вардыр. Лакин бу дәм-дәскаһым илэ бир нәфәр дә өвләдым йохдур ки, үмидими она бағлаям. Сәни көрәндә, өвләдым кими урәйимә ятдым.

Разысанса сәни оғуллуға көтүрүм. Зәһмәтини чәкми. Бу вар-йохун һамысыны сәнин адына салдырым. Бу тәзә бағда яша, наз-нә'мәт ичиндә күн кечир. Истәсән, сәнә дилбәр бир гыз да аларам. Юрдумда сизи көрүб шад оларам. Өзүм дә назыны-зы чәкәр, бүтүн арзуларыңызы еринә етирәрәм. Бу ишә кө-нүлүн варса, әлини вер, әһд бағлаяг.

Маһан деди:

— Нечә разы олмарам. Сәнин бу әһтирамына, ағалыгына гаршы гул олдуғуму билдирәрәм. Шад олсан ки, мәни се-виндирдин!

Маһан гочанын әлини өпдү, играр үчүн өз әлини гочая узатды. Гоча онун әлини өвчунә алыб әһдпейман бағлады. «Галх!»—дейиб Маһанын әлини бурахмады. Ону бағын сағ тәрәфинә апарды. Она йүксәк вэ чәлаллы бир сарай кәстәр-ди. Сарая башдан-баша ипәк фәриш дөшәнмишди. Көйләрин бир гатында эйваны вар иди. Сарайн диварлары вә һәйәти хам күмүш кими парләйирды. һәр тәрәфә голбудаг атмыш гайын ағачлары, бидмүшк күлләри һәйәти бәзәмишди. Сара-йын гапысы көйләрдән уча иди. Сарайын габагындаки бө-йүк вә әтәкли сәндәл ағачы будағларыны үст-үстә сәриб хош бир чардаг дүзәлтмишди. Будағлар тахт, ярағлар исә, фәриш олмушду.

Гоча Маһана деди:

— Буюр бу ағача чых. Емәк-ичмәк истәсән, кузәдә дум-дуру су, сүфрәдә ағ чөрәк вардыр. Мән дә кедим эвдә сә-нин үчүн тәдарүк көрүм. Мән гапыдана гәдәр һеч яна тәр-пәимә. Кәлиб-кәдән, көрүб-эләйән олса, сакит ол. Сорунан-

лара чаваб вермө; сәсин чыкмасын. Нә этсәләр, динмө, сәбр эт, мәни көзлө. Дедикләримә гулаг ас, хейир көрөрсән. Мәним эвим-эийишим, бағым-бағчам, юрдум-ювам сәниндир. Бирчә бу кечәлийә өзүнү бәднәзәрән горуя билсән, өмрүн бою раһат оларсан!

Гоча, нәснәтнин битириб Маһана анд верди. Бағладығы әһдә архайын олду. Агача бағлы уча вә гайыш нәрдибаны Маһана көстәрди:

— Галх, деди, бу нәрдибан илә агачын башына чых. Сонра да нәрдибаны юхары чөк ки, бу кечә һеч кәс сәнин янына дырмана билмәсин. Бу кечәлийә әһмәтә гатлаш, сәһәр раһатлыға чыхарсан. Илаи илә вурушан хәзинә тапар. Галвамыз кеч һазыр олса да, зәфәраныны күндүз көрәрсән!

Гоча буну дейиб эвинә йөнәлди.

Маһан агача чыхды, нәрдибаны ердән үздү, тахт кими бир ердә отурду. Маһанын ери элә уча вә сәфалы иди ки, һәр тәрәф көрүнүрдү. Хош шимал ели дә әнбәр ийи кәтирирди.

Маһан чәрәк сүфрәсини ачды. Ағ лаваш, сары чәрәкдән еди. Ел габагында сәринләмиш саф судан төкүб ичди. Ерини раһатлады. Сәндәл вә кафур ийиндән хошһалланыб бүтүн эсийәтләрини унутду. Будаға дирсәкләниб әтрафы сейр эдирди.

Бирдән, бағын кәнарында ишыглар көрүндү. Маһан диггәт әдәндә, әлләриндә шам, ийирми нәфәр гыз-кәлнини кәлдийини көрдү. Онлара таманы душду. Иолдан кәлән гызлар һәрәси бир ай парчасы иди. Һәр биринин башга мәләһәти варды. Һәрәси бир чүр кейинмиш, бәзәнмиш, күл-шәкәрә батмышды. Әлләриндә шам варды, үзләри исә, чыраг кими иди. Бағын мейданчасына чатайда, фәрш дөшәдиләр, һалай вуруб шаһанә бир мәчлис дүзәлтдиләр. Ян-яна шамлар дүзүлән сүфрәдә шадлыг вә севинч үз-үзә кәлди. Гызларын бөйүйү— көһһәр салхымынын баш дүррү олан пәри үзлү бир дилбәр мәчлисин башында әйләшди вә галанлары да башына йыгды. Гуш кими сәс-сәсә вериб охудулар. Онларын нәғмәси гушлары да көйдән эндирди. Онлар мизраб кими чәлд рәгә эдир, әл чалырдылар.

Маһан вәләһ олмушду. Күләк әсиб гызларын яхасыны ачыр, һарынч үзәриндән яраг көтүрүлүрдү. Сәндәл илә түрүнч бир-биринә гарышырды. Көрдүйү һарынч һәвәси илә Маһанын рәнки сәндәл рәнжинә дөһмүш, саралмышды. Чалгы вә маһны мәчлисини көрән Маһан, агачдан дүшмәк үчүн

чәрә арайырды. Ерә әнмәк, һуриләрлә чәннәт һәяты кечир-мәк истәйирди. Гочанын ташшырығы ядына душду.

Гызлар исә, кейфләринә мәшғул идиләр. Бир гәдәр шадяналыгдан сонра, сүфрә салыб емәйә әйләшдиләр. Лә'л вә дүрр илә бәзәнмиш сүфрәдә, лә'л илә дүрр бир-биринә битишмишди. Уд, мүшк, күләб гоһулу, су дөһмәмиш вә одда биширил-мәмиш көзәл хәрәкәләр арая кәлди: зәфәранлы, зирәли аш, балыг әти, дәнәләнмиш нар; бәсләнмиш гузу, тоюг әти, үзү һури синәси, далысы һури күрәйи кими зәриф ағ чәрәкләр, шәкәрлә биширилмиш һалва вә башга ләззәтләи емәкләр истәдийин гәдәр, бол-бол, мин чүр яғлы әтирли хәрәкәләрә долу бир сүфрә бәзәдиләр. Буна сүфрә демәк дүз олмәз; дүнянын бүтүн нәмәтләри бурая йығылмышды.

Көзәлләр шаһы, бир гызә деди:

— Бизим тәкләримиз тезликлә чүтләшәчәкдир. Сәндәл агачындан уд гоһусу кәлир. Дур, орадаки уда тәрәф кет. Орада, вичудилә әтир сачан бир адам вардыр. О да бизим кими пак, төмиздир вә бизим һисмәтиமிழдир. Урәйиндә арзу-камы вардыр. Мәһрибәнлыглә ону чағыр. Гой кәлсин бизимлә әйләнсин. Де ки,—кәлмәсә, сүфрә аралыгда галачагдыр вә һеч кәс онсуз хөрәйә әл узатмаячагдыр. Галх, тез кет чағыр ки, висәлына говушаг!

Көзәл гыз, Маһан әйләшән будаға сары кәлди, она садан верди. Бүлбүл кими кичик ағзыны ачды, кешиш бир хәһиш вә ялварышла данышды. Маһаны күл кими будагдан гопарды. Маһан, севинә-севинә гызын далынча кедирди. Белә бир арзу, чоһдан онун үрәйиндә вар иди. Башындаки чаваңлыг севдәсы, гочанын нәснәтнини ядындан чыхарды. Чаваңлыг ганы гайнаида, гоча нәснәтнини нечә хатырламаг олар? Әшг Маһанын утаначагылығыны боғду. Маһан ай үзлү ханыма гонаг кәләндә, ханым аяға галхды. Шаһы гарышылған кими торпаға душду. Ону өзү илә янашы әйләшдирди, һәм сүфрә олдулар. Емәкдән сонра ягут пняләләр аралыға кәлди. Онлар ичиб гызышдыгча, кейф йүксәлдижчә, һәя вә утаначагыгдан узаглашырдылар. Маһан, даһа гызғын бир әһтирас илә гызә бахыр, онун көзәллийинә һейрәт эдирди: баһар кими шән, сүд кими ағ, яғ кими юмшаг, шәкәрдән ширин, күләб кими әтирли, алма кими бүтүн бир пәрийә ким һейран олмә! Әл дәйиндә, гызын бәдәни титрәйир, чивә кими овуцдан сүрүшүб чыхырды. Бағын күл-чичәйи, янан шамлар, ай үзлү ханымын шабашы иди.

Маһан бунлары сейр этдикчә, мәһәббәти бирә мин артыр-

ды. Каһ гызын додагларыны шөкөр кими диншөдөр, кай ары ширә соран кими әмирди. Гыз да бундан мәмнун иди. Маһан Чин гызыны гучагына алды. Додаг-додата, Маһан гызын көзүндәки нур чешмәсинә баханда бир дә көрдү ки, гучагындаки газәб вә киндән ярамыш ифритәдир. Неч кәс бәдә бәдһейбәт һейван көрмәиндир. Бу гаһан динши әж-дәһадан даһа пис, әһримәндир. Ердән көйә гәдәр кешиш агзы, каһан кими әйрә бели, хәрчәк кими гырышыш вә мурдар үзү, күрә кими бурну вар. Үфунәти дуняны тутуб.

Бөйүк дәрә будур ки, һәмни бәдһейбәт һейван Маһаны басыб, голлары арасына алыб, күчү чатдагыда сыхыр; үзүндән-көзүндән өпә-өпә дейир:

— Аллаһ сәни мәнә ем етириб, мәнә ал атлын, диншәддин. Бир бах, дырнаг белә олар, динш белә олар!

Ифрита өзүңү гызынч кими ити дирнагыны, ишә диншини Маһана көстәрир, вә данышырды:

— Долагым да, үзүм дә һаманкилар; өп, әзизлә, әввалки кими һәкәкли ол, нә үчүң сүстләшрәсән?

Бәли, һәр сәни әлиндән шәрәб алма, ишә дүшәрәсән! Даргасы огру олан күчәдә әв кирә эләмә! О чүр иштәһанын ахыры белә олар!

Ифрита бу чүр тәһәли сөзләр дейир, Маһана чәһәннәм әзабы вериди Маһаның исә, аз гала нәфәснә кәсәлимишди. Мәләйиш әждәһая, күмүш балдырны гызын өкүзә дөндүйүңү көрәндән сонра, онда нә үрәк, нә шуур галмышды. Гыр кими гәра әждәһанын әлиндә, онун дев кими ийрәнч өпүшләриндән бир һеч кәс дөңмүшдү. Ушагыны итириш аһа, урәйи голмуш ушаг кими гышгырырды. Сәһәрә гәдәр әзәб чәкли. Сәһәр хорзуунун сәси кәләндә, дев гачды, аләмин гәра пәрдәсән чәклиди; һәр шей айдынтшы! Хәяләт вә әһимә тә йөх олды. О ердә бир адам галмады. Лә'л ериндә сахсылар галмышды.

Маһан бир каһа агзында йыхылыб кун гызана гәдәр галды. Күн башына вуранда, айылды. Өзүңү чәһәннәм кими пис бир ердә көрдү. Нә бағ, нә бина, нә пәри, нә мәчләш галмышды. Бунлар һамасы ширин бир хәял кими үчүб кетмиш. әзәзиндә торпаг, кол-кәс, от, тикан галмышды. Көрдүйү мейвәләр әвәзиндә гарынча, агачлар әвәзиндә иланлар, тоюг дөшү вә саир хәрәкләр әвәзиндә чәмдәкләр, чалгычыларын һейн, чәнки вә рүбабы әвәзиндә сүмүкләр, фәрш әвәзиндә чүрүк көңләр, һовузлар ериндә көлмәчәләр, әтирләр әвәзиндә үфунәт галмышды.

Маһан бу гәрибә мәчәрәя мат галды. Нә аягында еримәйә

тагәт, нә әлиндә сәйкәһмәйә гүввәт галмышды. Өзү-өзүңү дейирди:

— Бу нә олан ишир! Дүнәнки бағын ериндә мейнәтхаһа көрүрәм. Күл көрүб тикана, ай көрүб әждәһая сәһиб олмам мәним тәләмдир? Мәнә көрүңән бу пәрдәләр, Рум вә Чин шәкилләри нә гәдәр чиркин ләһһәләрмиш! Заһири әтир, әсли исә, үфунәт олан әһири һәмәм кими хош, әсли исә, күдәһан кими чиркин олан бу мәчәрә һәдир?

Маһан яхасынә азгынлардан, мәнә Маһанын һагылыны гуртаран кими гуртарды. Һәмнишә яхшылыг әтмәйи, хейрхәһ ишләр көрмәйи өзүңү вачиб сайды. Пак үрәкли олмагы аллаһ йолундан чыхмамагы гәт әдиб аглайырды.

Бу һал илә хейли йол кетди. Дум-дуру сую олан бир булаға чатды. Ююнду, торпаға дүшүб аллаһа сәчдә эләди. Үзүңү адамсылар пәнаһына тәрәф чевириб яварды:

— Әй мүшкүлләри аһан, мәним ишми дүзәлт! Сән бүтүн аләмә йол көстәрәнсән, мәнә дә йол көстәр!

Сәчдәйә дүшдү, чох яварды. Сәчдәдән галханда, башы үстә бир адам көрдү. Баһар кими яшыл кейинмиш, сабаһ кими көзәл олан о адамдан сорашды:

— Сәйлә көрүм, кимсән, кәһаб?

— Мән Хызрам! Сәнә көрмәйә кәлмишәм. Дүз вә тәмиз нийәттин әмәл кими гаршына чыхмышдыр; сәни өз әвниә етирәчәклир. Аяға галх, әлини мәнә вер, бир дәфә көзүңү юм, ач!

Маһан Хызрын адыны эшидәндә, элә севинди ки, дейәрдин, сусуза аби-һаят вердин. Тез Хызрын әлиндән тутду, көзүңү юмуб-аһан кими, өзүңү раһат вә саламат ердә девә алданмамышдан габаг әйләндийи бағда көрдү. Санки хараба ердән Миерә кәлмишди. Севинчлә әтрафа көз кәздирәндә, бүтүн йолдашларыны көрдү. Онлар Маһанын итмәйиндән кәдәрләниб көй рәикли гәм либәснә кеймишдиләр. Башына кәлән мәчәрәны әвәлдән ахыра гәдәр йолдашларына данышды. Өзү дә онлар кими көй палтар кейинди; фәләк кими көм-көй олды. Одур ки, көйләрдә көй рәикдән башга рәик сечмәди.

Көй рәик үгүрлү рәикдир.

Ай үзлү гыз һекайәсини битирәндә, шәһ мәһәббәтлә ону гучагалады.

БЭНРАМЫН ПЭНЧШЭНБЭ КҮНҮ СЭНДЭЛ РЭНКЛИ КҮНБЭЗЭ КЕТМЭСИ

Чүмээхшамы хош вэ күнэшли бир күн иди. Сүбһ ачылыб һәр тэрэф нура боянды.

Шаһ сәндәл рәнкли палтар кейиниб көй эйвандан чыхды, сары күнбәзә кәлди. Чин гызы илэ ахшама гәдәр эйш-иш-рәтә мөшгүл олду. Нава гаралыб улдузлар көй үзүнү бәзәйәндә, шаһ чин көзәлиндән үрәк ачан бир һекайә сөйләмәсини истәди.

Гыз хурмадан ширә дамлаян кими ширин бир нағыл сөйләмәйә башлайыб деди:

— Эй дүнянын истинадкаһы, эй канинатын чаны, эй шаһлар шаһы! Өмрүн уча дағлар, һәдсиз-һесабеыз торпағлар, учсуз-бучагсыз дәннәләр гәдәр узун вә давамлы олсун!

Эй күнәшли өлкә падшаһы, мән яхшы даныша билмирәм, сөзүмдән хәчаләтәм. Бир дә рейһан ийли шәраб гаршысында данышмамағ олмаз. Шаһымыз кейф этмәк, эйләниб күлмәк истәйир. Гой билдикләrimi дейим, шаһын кейфини даһа да ачым.

Бир күн Хейр вә Шәрр адлы ики чаван, өз шәһәрләриндән чыхыб башга бир шәһәрә доғру йолландылар. Онлардан һәр биринин иши дә адына мүнәсиб вә лайығ иди. Онлар йол үчүн тәдәрүк көрмүш, азуғә көтүрмүшдүләр. Бир нечә күн йол кетдикдән сонра Хейр азуғәсини ачыб ортая гөлор, Шәрр исә, өз азуғәсини сахлайырды. Бир хейли кедәндән сонра, элэ бир чөлә чатдылар ки, истидән бейни гайнайырды. Бүркү, тәндир күрәсиндән галхан алов кими үзләрә вурурду. Аз галырды мум кими эрисинләр. Шәрр бу узун чөлдән, белә янғы вә сусузулгудан хәбәрдар иди. Она көрә дә мешкиндә судан сахламышды. Хейр исә, бундан хәбәрсиз иди. Күман эдирди ки, бүтүн йол бою су вардыр. Сусуз гуру чөлдә едди күн йол кетдиләр, тәләсә-тәләсә йүйүрүрдүләр. Хейрин сую гуртармышды. Сусузулгудан янырды; Шәррин габындаки судан хәбәрсиз иди. Хейр диггәт эдәндә, Шәррин габында һәлә дә

су галдығыны көрдү. О пис йолдаш, рейһан шәрабы кими судан хәлвәтчә ичирди.

Хейр сусуз олса да, пис йолдаша ялварыб су истәйә билмәди; һәсрәтлә баха-баха галды. Ахырда сусузундан чийәри янды; киши о гәдәр тагәтсиз олду ки, көзүнү дә ача билмәди. Күнортадан сонра, бу сусуз йолчу лап дилдән дүшдү. Яһиш-да од кими ики гырмызы лә'ли вар иди. Лә'л судан гиймәт-лидир; аңчаг нә эдәсән белә ердә лә'ли су әвәзинә ичмәк олмаз ки! Язығ Хейр лә'лләри чыхарыб Шәррин габағына гойду:

— Сусуздан яндым, деди, әлач элэ. Атәшими сөндүрмәк үчүн бир ичим су вер; я йолдашлығ наминә һөрмәт элэ вер, я да нечәйә дейирсән, сәт. Мәним сулу көвһәрләrimi ал, көвһәр үрәйими суюнла сәринләт.

Мәһфур Шәрр, адына мүнәсиб данышды:

— Мән даш үрәкли адамам, мәрһәмәт умма. Көвһәрләри ирәли чәкмә, алдада билмәйчәксән! Мән чохлагына һийлә гурмушам, чох девләри алдатмышам, сәнин кәләйнәми уячағам? Сәң бу дар күнлә лә'лләри мәнә вериб сусузулгуну сөндүрмәк истәйирсән. Шәһәрә гайыдандан сонра тутуб алачағсан. Мән белә көвһәрә су вермәрәм. Элэ бир көвһәр истәйирәм ки, сонра сәң һеч ону мәндән ала билмәйәсән.

Хейр онун сөзүнү аңлә билмәди.

— Хансы көвһәрди о? Де, бу саат верим!

Шәрр деди:

— Мән сәнин көзләрини истәйирәм. Бунлар чох әзиз вә гиймәтли көвһәрләрдир. Оилары керн алмағ мүмкүн олмаз. Көзләрини вер, су ич! Йохса бир дамчы да вермәрәм!

Хейр деди:

— Һеч алаһдан утанмырсан, бир ичим су үчүн мәннә көзләримни истәйирсән? Адам кими сөз данышсама! Мәним көзүмү чыхармағла әлиңә нә кәләчәк? Сую да көз илэ әвәз эдәрләрми? Тамаһын күч кәтирирсә, баһа сәт; гызыл-күмүш истә; лә'ли дә ал, башга вар-йохумун һамысыны ал, мәнә су вер!

Дилимдән кағыз верәрәм, алаһа анд ичәрәм ки, дүняда мал-дөвләт, мүлк-машым һамысы сәнин олсун;—мәним әтәшми сөндүр! Иһан ки, бу севдадан һеч инчимәрәм. Аңчаг көзүмә дөймә. Бир ичим суюғ су үчүн инсана ярашмаян бир суюганлылығ вә рәһмсизлик эләмә!

Шәрр дедийиндән дөнмәди:

— Бу сөзләр әбәсдир. Сусузулгудан сәң бу саат бүтүн вар-йохундан әл чәкирсән. Аңчаг дардан гуртаранда, һамысы-

ны даначагсан. Мөн көвһөр зад истәмирәм. Верирсэн көзләрини вер, вермирсэн, судан тамаһыны кос!

Хейр, Шәррин инадына мат галды. Әлачсызлыгындан ағлады. Көрдү ки, сусузлуг ону һалак эдәчәкдир. Чарәсиз разы олду:

— Буюр, деди, бычаг кәтир, көзүмү чыхар, су вер ичим!

Хейр әввәл күман эдирди ки, Шәррин төклифино разы олса, Шәрр рәһмә кәләр; әлә инсафсыз тәрпәнмәз. Һалбуки, Шәрр онун һалына янмады. Бычагыны чәкиб кишинин көзләрини овуб төкдү. Онун көзләрини чыхартды, анчаг су вермәди. Ону кор гоюб шейләрини дә йығышдырыб гачды. Кор олмуш вә союлмуш Хейр пәшиман вә әләчсыз, ганына булашмыш бир һалда торпаглар үзәриндә чабалайырды.

Малгара, сүрү саһиби олан чох варлы бир күрд вар иди. Гоһум-аграбасындан да едди-сәккиз касыб айләни өзү илә көтүрмүшдү. Онлары доландырырды. Варлы күрд элат кими көчәри һәят сүрүрдү. Отлуг, чәмәнлик ерләрдә мәнзил эдиб сүрүнү отламаға бурахырды. Бир ери отарыб сонра башга бир ерә көчүрдү.

Гәздан ики күн иди ки, күрд, Хейрин көзү төкүлән ердә мәнзил әтмишди. Күрдүн, түрк көзлү, һиндү халлы көзәл бир гызы вар иди. Мин чүр наз-мә'мәт вә әркөвүнлүклә бөйүмүш, сәрв бойлу бир көзәл иди. Әтәкләринә гәдәр салланан һөрүкләри илә әлә көрүнүрдү ки, дейәрдин айы кәмәндрәйибләр.

Бағ бәнәфшәси кими әтирли, гарға ганады кими гара телләри вар иди. Гәмзәси илә ән маһир сәһрқары овларды. Чохлары онун вурғуну иди. Кечә онун халындан, ай исә, чамалындан рәнк алырды. Дили шәкәрдән ширин, ағзы пүстәдән зәриф иди.

О көзәл гыз балыг кими су арзулады. Йолдан бир аз кәнарда союг бир булаг вар иди. Булагын сую дәриндә дейил, үздә иди. Гыз күзәсини долдуруб эвләринә тәрәф йолланды. Йолда кедиркән, узагда бир нәлә эшитди. Яралынын инилтисинә бәнзәр сәс гыза тә'сир эләди. Гыз о тәрәфә кетди, ганына булашмыш бир чаван көрдү. Языг яралы, чабалайыр, алаһа ялварырды. Гызын үрәйи янды. Чавана яхынлашыб сорушду:

— Әй языг чаван, сән кимсәси? Нәдән бу көкә дүшмүсән? Һансы залым сәнә гыйды, сәннин кәнчлийинә һейфсәнмәнмәди?

Хейр деди:

— Әй сәс саһиби, мәләкми, пәримисән? Мән бәдбәхтәм, башымнан маңарасы узундур. Сусузундан янырам, өлүрәм, мәнә

бир ичим су! Су олмаса өләчәйәм. Бир ичим су илә чанымы гуртар!

Ширин додаглы саги, Хейрә аби-һәят кими ләззәтли су верди. Языг сусуз, ширин судан истәдийи гәдәр ичди. Үрәйинә гүввәт, дизинә тагәт кәлди. Гыз онун дирилбә аяга галхдыгыны көрүб севинди. Онун чыхарылмыш көзләрини еринә гоюб аллаһын адыны чәкди. Көз чыхмышдыса да, көзүн ағы-гарасы саламат иди. Онлары өз ерләринә гоюб бағлады. Икид кими онун голундан тутуб аяга галдырды. Онун бабагына дүшүб әлиндән тутду, өзү илә бәрабәр дүшәркәләринә апарды. Ону эв гуллуғчуларындан биринә тапшырды:

— Мигаат ол, инчитмә! Тез бизим гапыя апар!

Гыз өзү тез анасынын янына кәлди. Көрдүйүнү анасына сөйләди.

Анасы деди:

— Нә үчүн кәтирмәдин? Кәтирә идин языға бир чарә эдә идик, раһатлая идик.

Гыз деди:

— Ана, кәтирмишәм. Әлач эдиб чаныны гуртара билсәк, яхшы оларды. Гуллуғчуя тапшырмышам, бу саат кәлиб чыхар.

Гуллуғчу кору кәтирди. Ятаг ачдылар. Ону раһатладылар. Сонра сүфрә ачыб шорба вә кабаб кәтирдиләр. Хәстә бир аз еди, сонра башыны ясыға гоюб зарыды.

Ахшам вахты эв саһиби, гызын атасы чөлдән гаһытды. Шам эләмәк һәвәси илә эвә кирәндә, гәрибә бир һал көрдү. Ятагда узанмыш, һушсуз дүшүмүш хәстәни көрәндә, сорушду:

— Бу кимдир? Һардан кәлмишир? Дәрди нәдир?

Хейрин башына кәлән маңараны олдуғу кими, башдан-аяга гәдәр сөйләйән олмады. Анчаг онун йолдан тапылдыгыны вә көзүнүн чыхарылдыгыны дедиләр. Күрд хәстәнин дәрдини билиб деди:

— О һүндүр ағачдан бир нечә ярпаг гопармаг лазымдыр. Ярпағы дөйүб суюну чыхармаг вә һәмин сую хәстәнин көзүнә сүртмәк лазымдыр. О, яранын һәрарәтини алар. Бу мәрһәм онун көзүнү сағалдар, енидән ишыг верәр. Төкүлән көзү сағалтмаг чәтин олса да, бу ярпағын сую яхшы эләйәр.

Күрд, сонра ағачын ерини, нишаны илә көстәриб деди:

— Су кәтирдийимиз булагын яһында, әтирли бир ағачдыр. Көкә яхын ериндән, көвдәсиндән бир-бириндән аралы

ики балача будаг чыхмышдыр. Будаглардан биринин ярпагы, нури палтары кими юмшагдыр, сөнөн көзө нур верер. О бири будагын ярпагы аби-һаят кимидир. Сөр хөстәлийинин дәрманыдыр.

Гыз, атасынын сөзләрини эшидиб севинди вә ялварды:
— Атачан, языгдыр, буна эләч эдәк!

Күрд, гызынын хәлинини ерә салмады. Галхыб йола дүзәлди, ярпагы дәрман олан ағача сары кетди. Ағачдан бир овуч ярпаг гопарды. Ярпаг нә ярпаг, чан дәрманы!

Күрд һәмни ярпагдан кәтирди. Гыз ярпагы дөйүб суюну чыхарды. Күрд дәрманы хәстәнин көзүнә сәпди. Хәстә бир саат ятагында отуруб дәрманын тә'сирини көзләди. Енә башыны гоюб ятды.

Беш күн көзүнә дәрман гоюб багладылар. Сонунчу күн яраны ачдылар. Көзү тамам-камал сағалды. Анадан кәлмә олду. Хейр, сабаһ нәркиси кими көзләрини ачды. Севиндйиндән шүкүр эләди, үрәйинә бир гүввәт кәлди.

Ону сағалдан аилә дә бу хейр ишә севинир, Хейрә гаршы меһрибанлыг даһа да артырды. Сәрвбойлу чаванын нәркис көзләринин ачылмасы күрд гызыны артыг севиндирди. Гызынә она мөһәббәти дә гат-гат артды. Гызын севкиси Хейрин дә үрәйиндә ер эләмишди. О, гызы әввәл көрмәсә дә, сәсини эшитмиш, ширин сөһбәтини динләмиш, еришини, һәрәкәтини изләмиш, зәриф әлнини овчунә алмышды. Хейр үрәйини гыза багламыш, гыз да Хейрә көнүл вермишди. Гаршылыгы севки нә көзәл олур!

Хейр, һәр сәһәр тездән галхыб күрд илә ишә кедәрди. Дәвә отарар, мал күдәр, гоюну чанавардан горуяр, гоюн-гузюя диггәтлә гаравул чәкәрди.

Көчәри күрд, Хейрин фәрәсәтини, ишә чан яндырдығыны көрүб, ону әзизләди. Әтибар эдиб бүтүн вар-йохуну она тапшырды. Хейр, әвә, аиләйә тамам мөһрәм оландан сонра, сиррләрини ачмаға баглады.

Онун башына кәлән маһәрәны, көзүнүн ким тәрәфиндән, нә үчүн чыхарылдығыны сорушдулар. Хейр, Шәррин ишләрини бир-бир ачыб деди. Онунла йолдаш олдуғуну, сусузулуға дүшдүйүнү, бир ичим суя лә'л верлийини данышды. Шәррин инсафсыз, мүрүвәтсиз олдуғуну, сую көз баһасына сатдығыны вә нәһәйәт көзүнү чыхартдығыны, су вермәйиб гандығыны башдан-аяға сөйләди.

Күрд бу дастаны эшидәндә, раһиб кими торпаға дүшүб Хейрин саламат гуртармасына шүкүр эләди. Шәррдән, о чә-

Һәннән маликиндән сағ-саламат гуртаран адамын маһәрәсына һейрәт эләди.

Хейри яхшы таныяндан сонра күрд вә аиләси она даһа да меһрибан олду. Она доғма өвләды кими бахды. Күрд гызы өзү она гуллуғ эдирди. Онун эшгиндән исә, үрәйи аловланыр, од тутуб янырды. Хейр дә көнүнү она вермишди. Бүтүн һаятыны ондан әсиркәмәзди. Гызын атасына бир нөкәр кими гуллуғ эдирди. Чүнки, яхшы билирди ки, ону сағалдан, енидән һаята, ишыгылы дүняя гайтаран, гыз олмушдур. Лакин Хейр, өз севкисинә умид бәсләмирди. Күман эдирди ки,— элә варлы кишинин гызы мәним кими йохсулун бири илә бирләшмәз.

Үрәйиндә гоймушду ки, бир тәһәр эдиб бу эвдән узаглансын. Башга бир ерә сәфәр эләсин; гәлкә беләликлә наил ола билмәдийин бир севкиннә, күрд гызынын мөһәббәтини нуна.

Бу нийәтинә бахмаяраг, гыз үчүн Хейрин үрәйи бир тикә иди. Гызын эшгиндән, хәзинә үстүндә отуран йохсул кими наһафат иди. О, тәһнә иди. Әввәлки кими, көзүнүн гаршысында һаят суюну көрә-көрә, этәшдән янырды. Бир кечә башына кәлән ишләр учундан, көз яшы төкүб ағлады-ағлады.

Сонра күрдүн һүзуруна кәлиб деди:

— Әй гәрибләр пасибаны! Сән мәним көзүмү сағалтдын. Үрәйими дә, чанымы да сән енидән дирилтдин. Бүтүн һаятым бою сәнә борчлуям. Сәнин әлиңлә дирилиб адам олмушам, сәнин не'мәтинлә—пәрвәрийә тапмышам. Бойнумда бөйүк һаггын вә миннәтин вар. Башымы да истәсән, әсиркәмәрәм. Сизә чох эһәмәт вермишәм; чох эһийәтим дөйиб. Даһа бәсдир, утанырам. Шүкүр илә дә сәнин яхшылығыны әвәз эдә билмәйәчәйәм. Аллаһ өзү сәнә әвәз версин! Һәрчәнд әли бош, хәчаләтлийәм, даһа сизә артыг эһәмәт вермәк истәмирәм. Мәни мүрәххәс әдин, кедим. Сиздән айрылмаг мәним үчүн чәтин вә эзаблы олса да, нә эдим! Узун замандыр вәтәнимдән чыхмышам. Әлиңдән, күнүмдән хәбәр-сизәм. Истәйирәм сәһәр тездән вәтәнимә тәрәф йола дүшәм. Доғрудур айрылырам, анчаг ону да йәгин эт ки, өмрүм бою сизин унутмаячағам! Сизин мөһәббәтинизи үрәймдән чыхармаячағам. Сиздән сон хәлицим будур ки, мәни унутмаясыныз! Һүммәт ганадынызын алтындан чыхармаясыныз вә мәни һәләл әдәсиниз!..

Хейр бу сөзләри дейәндә, күрдүн үрәйи көйрәлди. Гыз, атасына бахыб о да шиддәтлә ағлады. Күрд аиләсинә бөйүк

бир мүсүбөт үз вермиш кими, налэ сәси учалды. Үрәкләр, чийөрләр көз яшы олуб төкүлүрдү. Хейли ағладыгдан сонра кирдиләр, башларыны ашағы салыб, санки, су кими, дондулар. Хейрхал күрд башыны кәдәрдән галдырды. Мәчлис и хәлвәт эләди. Хейри янына алыб деди:

— Эй гочаг, хошхулг вә мейрибан чаван! Сән бу ери өзүнә вәтән, бизи дө өзүнә эл-күн бил! Өз шәһәринә кетсән, башга бир йолдашындан даһа бир зәрбә дө ейчәкәсән. Анчаг бурада наз, нәмәт, боллуг ичиндә яшайырсән. Кәл сән бурада гал. Яхшы-яман, аз-чоһ нәйим варса, һамысы сәнин әлиндә, ихтиярында галсын. Мән пислик эдән киши дейиләм, сәнә хәянәт этмәрәм. Бир өвлад кими истәмишәм, енә дө севәчәйәм. Мәнним, гызымдан әзиз һеч нәйим йохдур. Көзәл, мейрибан, зәһмәт севән азад гыздыр. Шәһрәти әләмә яйылыбдыр. Үрәйинә ятса, гызымызы сәнә верәрик. Сәни чанымыздан әзиз сахларыг. Күрәкәним оландан сонра, бүтүн дөвләтнимин ихтияры сәнә чатар. Гоюн, дөвә, сүрү, мүлк-маш, нәйим варса, саһибләнәр вә хош яшарсыныз. Мән дө сизни мейрибан һәятынызы көрүб севинәр, әчәлим чатана гәдәр саһибнәздә яшарам.

Хейр күрдән бу аталыг нәсиһәтини эшидәндән сонра чоһ төшәккүр эләди. Бу шад хәбәрдән севинди вә о кечәни архайын, раһат ятды.

Хошхәбәр гасид кими сүһи сәһәр белини бағлаянда, хорузлар гызыл зәнк кими сәсләнди. Мәшриг султаны күнәш, уғурлу тален илә тахтына галхды.

Күрд шадлыгла юхудан оянди. Той тәдарүкүнү көрдү. Бүтүн өмрүнүн севинчи олан гызыны Хейрә верди.

Чансыз, тагәтсиз, сусуз кәнч һәят булагына чатды. Чи-чәйә күнәш ишыг салды. Шәкәр додаглы саги, сусуз кәнчә аби-һәятдан ләззәтли су верди. Гыз, әввәл ону өз эшги, мәһәббәти илә од кими яндырмышдыса, инди, висалы илә үрәйини сәринләтди.

Гыз вә оғлан һәр икиси шад вә хошбәхт, боллуг ичиндә, раһатлыгла яшайырдылар. Һеч нәдән кәм-кәсирләри, һеч бир гейдләри йох иди. Кечән күнләри, илк заманлар бағла-дыглары әһд-пейманлары хатырлайыб әйләнирдиләр.

Күрдүн бүтүн дөвләти Хейрин олду.

Ахырда, о ердән көчүб башга бир чөлә кетмәли олдулар; Хейр, көзүнә шәфа верән сәндәл ийли ағачын һәр ики будағындан чоһлу ярпаг йығды. Бир жувал долдурду. Будаглардан биринин ярпагы сәр хәстәлийинин, биринин ярпагы исә, көзүн дәрманы иди.

Хейр бу ярпагларын һикмәтини һеч кәсә данышмады. Бу ярпаглар һамынын хәтириндән чыхды.

Күрд әиләсинин көчү кәлиб бир шәһәрә чатды. Һәмин шәһәрдә шаһын гызы сәр хәстәлийинә тутулушду. Гызын дәрдинә әләч тапылмадығындан, һамы мәтос олмушду. Шәһәрин вә әтраф шәһәрләрин бүтүн адлы-санлы һәкимләри чағырылмышды. Амма һеч биринин мүәличәсиндән гызын хәстәлийи яхшы олмамышды.

Падшаһ габагчадан шәрт кәсмишди ки,—ким гызымы мүәличә эдиб сағалтса, гызы она вериб, өзүмә күрәкән эдәчәйм. Гызымын үзүнү көрүб, мүәличәсини бачармаянларын исә, бойуну вурачағам..

Гызын эшги илә, шаһа күрәкән олмаг һәвәси илә кәләп, лакин мүәличәдән ачыз олан чоһ һәкимләрин бойну вуролду, ганы төкүлдү. Мин нәфәрә гәдәр һәким башы кәсдиләр.

Шаһын вәдәсини эшидәнләр һәвәс вә иштаһа илә кәлирдиләр. Хәстәнин мүәличәсиндә ачыз галыб башларыны верирдиләр.

Хейр, шәһәр әһлиндән бу хәбәри эшитди. Билди ки, о хәстәнин әләчы сәндәл гоҳулу ағачын ярпағындадыр. Бир нәфәр васитәсилә шаһа хәбәр верди ки,—бу хәстәлийин әләчыны мән билирәм. Шаһын гызыны сағалтмағы бачарарам.

Хейр шаһын шәртләринә разы олмайыб өзү шәрт гойду:

— Һеч бир шейдә, деди, тәмәннам йохдур. Шаһдан һеч нә истәмирәм. Бу мүәличәни аллаһ ризасына эдирәм. Лакин шаһ да гәләбә күнүндә мәнни унутмасын!

Шаһ, Хейрин сөзүндән хәбәр тутуб, ону һүзуруна истәди. Хейр тәғәмм илә шаһын отағына кирди. Шаһ сорушду:

— Эй уғурлу киши, адын нәдир?

— Шаһым сағ олсун, мәнним адым Хейрдир. Улдузлу сәдәт сәйрини мәнә верминдир.

— Ады кими иш көрән киши, мүәличәнин дө ахыры хейр олсун! Ишә башла!

Шаһ Хейри, мәһрәм адамларындан биринә тапшырыб гызын янына көндәрди.

Хейр, күнәш кими көзәл бир гыз көрдү. Хәстәлик онун сәрв боюну сөйүдә дөндәрмишди. Бәнзи солмуш, көзләри кичилмишди. Кечә-күндү азарын шиддәттиндән нараһат, юхусуз үзүлмүшдү.

Хейр чибиндә о кезәл ағачын ярпағындан сахламышды. Ярпагы сүя салыб шәрбәт һазырлады. Сәрин вә ширин шәрбәти хәстә чоһ иштаһа илә ичди. Шаһзадә шәрбәти нәчән кими

сәһһәт юхусу ону апарды. Хейр билди ки, бу юху илә гызын чанындан азар чыхыр. Хейр, дәрманын тә'сирини вә баһар сифәтлән гызын раһатландығыны көрүб шад олду.

Гызын отагындан чыхып әвинә кәлди.

Ай үзлү гыз үч күн ятды. Гыз үч күн ятдыгдан сонра таман алылды. Елен-ачди, аяга галхды. Атасы, гызынын сәһ-һәтиндән хәбәр тутду. Севинчидән эвә йүйүрдү. Ай үзлүнү тахт үстүндә көрүб торпага йыхылды, шүкүр эләди.

— Гызым, деди, хәстәликдән гуртармысан, кейфин лап яхшыдырмы?

Гыз атасына тәшәккүр этди. Шаһ севинчлә һәрәмдән чыгып кетди.

Гыз, яхын адамлардан бирини шаһын янына көндәрди ки, үрәинин мәтләбинни ачсын:

— Әдаләтлән падшаһым, эшитмишәм шаһларын әнди вә вә'дәси доғру вә гәт'и олар. Әзәл китабында да бу язылмышдыр. Шаһ, гылынч күчүнә олса да, дедийини еритмәли, вә'дәсинә әмәл этмәлидир. Бизим тәләбимиз һүнәрлә еринә етирилди. Бу йолда йүз баш кәсилди. Бир баш исә, тама чатмалы, хошбәхт олмалыдыр.

Мәним дәрманым о чаванын әлиндә имиш. О бизим мүшкүлүмүзү ачды, дәрдимизә чарә эләди. Яхшы олар ки, биз дә вә'дәминизә әмәл эдәк. Дүняда ондан баһга мәнә лайиғ тай йохдур.

Гызын фикри шаһын хошуна кәлди. Адам көндәриб Хейри һүзүруна истәди. Хейри тапыб кәтирдиләр. Шаһ ону чох һөрмәтлә гәбул әдиб деди:

— Әй дүнянын әзизи, нә үчүн кәнар кәзирсэн?

Буну дейиб бир өлкәнин дәйәриндән баһа олған хәләтини әйиндән чыхардыб она бағышлады. Бир гызыл кәмәр, бир көвһәр һәмәйыл верди. Әмр вериб сарайын әтрафына пәрдә чәкәлди, шәһәрә бәзәтди. Гыз, дамын тағындан бахыб ән дөрд кечәлик ай кими ишыг сачан Хейри, өз нишанлысыны көрдү. Хейр, сәрвбойлу, көзәлүзлү, мүшкәсаггаллы, гаракөз-гарагаш бир чаван иди. Атасы кими, гыз да ону чох бәйәнди, севди.

Султан хәзинәйә чатан кими Хейр дә айүзлү гыза чатды. Хәзинәнин мөһрүнү ачды, кейфә мөшгул олду.

Шаһын хейрхәһ, һем дә һәшәмәтлән бир вәзири вар иди. Вәзирини гар үстүндә ган кими гырмызыянаг, көзәл бир гызы вар иди. Чичәк хәстәлийи гызын көзләрини кор этмишди, әләч тапылмырды. Вәзир, Хейрин шәһрәтини вә һүнәрини

көрүб гызыны она кәстәрмәк истәди. Бунун үчүн шаһдан изин алды. Хейр вәзирин гызына да мүәличә әдиб көзүнү сағалтды. Бу гыз да Хейри севиб она арвад олду.

Хейрин бәхти ачылмышды. Үч көзәлин висялы илә падшаһлыг тачына саһиб олмушду. Бә'зән вәзирин гызы илә кейф чәкирди, бә'зән вахтыны шәһзадә гыз илә кечирип, бә'зән дә күрд гызы илә әйләнирди. Нәрд ойнаялар кими үч оюнда дүнянын һәр ишини апарып, удурду. Хасийәти вә рафтары яхшы олдуғундан, чамаатын да һөрмәтини газанмышды.

Күн о күн олду ки, өлкәнин падшаһы өлдү. Хейр ону артыг чәләл илә дәфн эләди. Шаһлыг Хейрә чатды.

Бир күн Хейр бага кедирди. Йолда өзүнүн көһнә йолдашыны, Шәрри көрдү. Онун бәд әмәлләри, мәрдиназарлығы ядына дүшдү. Янындакиләрә тапшырды ки,—бош вахтымда бу адамы мәним яныма кәтирин.

Хейр багда кейфә мөшгул иди. Күрд дә әли гылынчын дәстәсиндә, шаһын габағында даянмышды. Шәрри кәтирдиләр. О Хейри танымады. Шадлыгла ичәри кириб торпагы өндү, шаһын һүзүрунда даянды.

Хейр ону көрүб деди:

— Әй башы бәдәнинә ағырлыг эләйән киши, адыны де!

Шәрр деди:

— Мәнә сәйяһ Мүбәшшир дәйәрләр. Әлимдән һәр иш кәләр.

Хейр деди:

— Дүзүнү де, яландан әл чәк! Утан, гызар; бир һәян олсун!

— Адым беләдир ки вар! Истәйирсэн өлдүр, истәйирсэн бурах!

Хейр даһа да гәзәбләнди:

— Алчаг! Сәнин ганын һәләлдыр! Адын, Шәрр олан кими өзүн дә башдан-аяга шәррәсән! Өзүн адындан да писсән. Сән һәмнин адамсан ки, бир ичим судан өтрү сусуза мин эзаб верди, онун көзүнү төкдүн. Ахырда да она су вермәдин, вар-йохуну гарәт әдиб гачдын. Кәмәринин дә, көзүнүн дә көвһәрини апардын, чийәрини яндырдын. Бил вә таны, сәнин гарәт этдийин адам мәнәм! Мәним бәхтим ачыг, сәнин бәхтин исә, бағлыдыр. Сән мәнә гәсд этдин, амма алчаг мәни сахлады. Мән хошбәхтәм, чүнки, аллаһа үмид бағлайырам. Аллаһым һәр ишдә мәнә көмәк эдир. Тахты да, тачы да мәнә верән одур.

Вай сәнин һалына ки, Шәрр һейкәлисән! Сән ишәнләрын

бәдханысан, һамыя фәләкәт арзулаянсан. Хасийәтинә көрә дә сәнинлә рәфтар этмәк лазымдыр. Чаныны мәним әлимдән гуртара билмәйчәкәсэн!

Шәрр бу сөzlәри эшитчәк. Хейрин үзүнә диггәтлә бахды, таныды. Өзүнү ердән-ерә чырпыб ялвармаға башлады:

— Амандыр, мәни бағышла! Нә бәд әмәлим варса, өзүмә эләнмәм. Әзәлдән мәним бәхтим белә имиш. Мәним адым Шәрр, ишим дә адым кими шәрр олмушдур. Сән исә, адын кими өзүн дә хейрли адамсан. Адына-шанына көрә мәнимлә рәфтар эт. Мән писәм, сән яхшысан. Мән пислик этмишәм, сән яхшылыг эт, күнаһымдан кеч. Пислик сәнин адына ярашмаз.

Хейр бу сөзү эшидиб Шәрри бурахды. Шәрр, өлүмдән гуртулдуғуну көрүб шадлығындан, илдирым кими кетди.

Күрд исә, ондан әл чәкмәди. Далынча йүйүрүб гылынч илә онун бойнуну вурду.—Хейр хейрхәдирса, сән Шәррсән. Шәрр дә шәрр ишә раст кәлмәлидир!

Күрд Шәррин чибләрени, үст-башыны ахтарды. Кәмәринин алтындан ики дүрр талды. Кәтириб Хейрин габагына гоиду.

Көвһәр ахырда көвһәрә гисмәт олду. Хейр көвһәри өпүб күрдә бағышлады. Көвһәри көвһәр илә шад эләди; әли илә көзләрени көстәриб деди:

— Мән сәнин сайәндә бу көвһәрләрә чатмышам. Бу ики көвһәри сәнә верирәм, чүнки сән мәним көзләримә ишыг вермисән.

Хейр үрәйи истәдийи кими, өз арзусу илә яшамагда давам этди. О чамаата яхшылыг эдирли, чамаат да она һөрмәт көстәрирди. Тәле она рәһбәр олдуғундан, тиканы хурма, дашы гызыл олурду. Хошбәхтлийи учундан, дәмири күмүшә, паласы ипәйә дөндү. Әдәләтин биноврәсини мөһкәм этдийиндән, елкә дә кет-кедә мөһкәмләнди. Шәфа ағачындан кәтирдийи ярпагларла чох ағыр хәстәликләри муәлицә эдирди. Һәмин ағачын янына чох кедирди. Онун дибиндә дүшүр, көлкәсиндә мәнзил эдир, о ерләрә салам етирирди.

Сәндәл ийли ағачын һавасы илә либасыны сәндәл рәнкинә боямышды. Сәндәл гейдиндән бәшга иши йох иди. Һөмишә сәндәл рәнкли палтар кейәрди. Чүнки сәндәл ийи һәят әләмәтидир, сәндәл ийи руһа раһатлыг верир. Сәндәл тозу баш агрысына дәрмандыр; чийәрин, үрәйин һәрарәтини апарыр. Сәндәлин торпаг рәнкинә олмасы йох, торпағын сәндәл рәнки мәналыдыр. Мәнасы да бу дедикләримиздир...

Чин көзәли һағылыны битирди. Шаһ ону чан кими бағрына басды. Үрәйиндә она ер верди, санки ону бәднәзәрдән кизләтди.

БӘҺРАМЫН ЧҮМӘ КҮНҮ АҢ КҮНБӨЗӘ КЕТМӘСИ

Чүмә күнү иди. Күн чыхыб әләми ишигландырмышды. Бәһрам шаһ ағ либас кейиниб ағ гәсрә тәрәф йолланди. Ахшама гәдәр шадлыг этди. Күн батанда, кечә айын вә улдузун көзүнә сүрмә чәкәндә, шаһ да мөһбүбәси илә кейфә мәшгул олду. Әргәнун сәсини сәлтәнәт шөһрәти кими йүксәлтмәйи гыздан хаһиш этди. Гыз шаһа дуа эләди. Сонра ләззәтли бир һағыл сөйләди:

— Анам данышыр ки, бизим вилайәтдә бир гары яшарды. Гарылар бәзән гурд кими олур. О исә, гузу кими мулайим иди. Гоһумларымыздан бири мәни онун эвинә апарды. Бөйүк бир гоһагылыг дүзәлтмишдиләр. Бол вә мүхтәлиф хөрәкләрлә долу сүфрә ачылды. Гузу, тоюг әти, аш, ағ чөрәк, көкә, һазик, пүстә вә бадам ичиндән биширилмиш һалвалар, дадлы шәраблар варды. Буларла янашы Рей үзүмү, Исфәһан алмасы, нар кими ләтиф мейвәләр дә вар иди. Мәчлисдә нар мәмәлиләр дә чох иди. Бир гәдәр едикдән сонра ичкийә әл атыды. Ичдик, әйләндик, дедик, күлдүк.

Мән вә бир нечә башгасы өз башымыза кәләни данышмаға башладыг. Һәрә бир шейдән сөһбәт ачырды. Бири дағдан, бири бағдан данышырды. Сөз нөвбәси көзәл вә инчә бир ханыма чатды. О, элә ләтиф вә зәриф бир мәхлуг иди ки, бахан вәләһ олурду. Ағзыны ачанда, гушлар вә балыглар да даяныб динләмәк истәйирди. Әһиг додагларыны ачды, ашыглар кими һәвәсә кәлди вә деди:

— Шәкәр сөзлү, шириндилли бир чаван варды. Иса кими ағыллы, Юсиф кими көзәл, әлмдә һүнәрли, билikli бир адам иди. Бу чаванын чәннәт бағы кими көзәл, сәфалы бир бағы вар иди. Бағын торпагы әнбәр гоһусу верирди. Мәһсулу чәннәт мейвәләри кими дадлы, суго көвсәр кими ширин вә һәят верән иди. Күлләр тикансыз, бағдаки тиканлар исә, бәднәзәриг көзүндән горумаг үчүн сллаһ иди. Зүмрүд тач кими баш-баша верән сәрв ағачларынын диб илә дуру су ахыр, арх кәнарлары ям-яшыл отлуг иди. Һәр будагда бир гүмрү

охуур, сас-сэс верэн гушларын нэгмэсіндэн рул тээлэнгирди. Багын этрафына насар чокилмишиди. Ая гэдэр йүксэлэн гасрлар, пис көздэн узаг иди. Намы хүсүсэн варлылар, багын һасэрэтиндэ иди; үрөклэри нар ичи кими бир тикэ иди.

Чаван, һар һөфтэ раһатлыг үчүн багына кедэр, багын этрафында хиябанларда көзмөкдөн һөзү алар, сэрв базэр, ясөмн, нэркис дэрэр, мүшк, энбэр гоулар, үрэйи истэдийн кими вахт кечирэр, сонра эвинэ дөнөрдэ.

Бир күн күнорта вахты чаван бага кэлди, гапыны баглы көрдү. Багбан да ичэридэ кейфэ гызышмышды. Саз чалыныр, маһны учалыр, көзэллэр рөгс эдирдилэр. Баг, эйш-ишрэт мөчлисинэ дөнмүшдү, һамы ишрэт алэминдэ иди.

Баг саһибн нэ гэдэр гапыны дөйдүсэ, нэ эшидэн, нэ ачан олду. О, нэ багдаки мөчлисдэн араланыб кедэ билир, нэ дэ гапыны ача билирди. Багы дөрд доланды, кирмэйэ ер вэ чэрэ тала билмэди. Ахырда гээзэблэндэ, диварын бир ерини сөкүб ичэри кирди. Багы көрмөк, багбаны тапмаг бөһанеси илэ о, яваш-яваш мөчлис гуранлара тэрөф ериди. Багда исэ, симин синэли, күмүш балдырлы гызлар ятаг ачыб динчэлирдилэр. Көзэллэрдэн икиси бага кирэн адамы эдэбсиз сайыб мөһкөмчэ дөйдүлэр вэ эл-аягыны багладылар:

— Чэзан будур, дедилэр, чөк! Өзкэ багына кирэни көтөк-лэйрлэр вэ ағача бағларлар. Сэн шүкүр элэ ки, бағбан бурада йохдур, йохса атаны яндырарды!

Киши деди:

— Бура мөним өз бағымдыр. Мэни ериндэ дөйүрсүнүз. Шир агзы кими кениш дарвазаны гоюб түлкү кими хэлвэти дэликдэн кэлмэйим үчүн бу чэзаа лайигэм.

Гызлар буну эшидэн кими багын нишанэлэрини бир-бир ондан сорушдулар, доғру көрдүкдэ, ондан эл чөкдилэр, эзиз-лэмэйэ башладылар.

Көзэллэр икиси дэ баг саһибини бэйэндилэр. Чүнки о көзэл, чаван вэ шириндил иди.

Гадын ки, көзэл киши көрдү, ихтияры элдэн кедэчөкдир. Онлар баг саһибиндэн үзр истэдилэр, эл-аягындан өндүлэр. Гадынларын икиси элбир олуб багын учуг ерини тикан илэ өртдүлэр. Сонра архайынча чаванын габагында отуруб сөһ-бөтэ башладылар:

— Хачэ бу баһар багында өз арузуна чатсын. Сэни бизэ, бу көрдүйүн көзэл гызлара гонагсан. Бага йығылан көзэллэрин һамысы саф вэ бакирэ гызлардыр, һеч биринин эри йохдур.

Сэн истэдийн кими бизимлэ лэззэт чэкэ билэрсэн. Көрдү-йүн көзэллэр сөнин ихтиярындадырлар.

Бу сөзлэр баг саһибини ериндэн элэди. Шөһвэт ону гыздырды. Эслэн пәһризкар олан киши, һөвөсини союда билмэди. Кишилик һөвөси ирадэсинэ үстүн кэлди. Күмүш бэдәнли, ясөмөн синэли гызлары көрүб өзүндэн чыхды. Аяга галхыб онлара гошулду, кейф алэмине далды.

Һәмшин баг гасринин көрпичдэн тикилмэ бир көшкү вар иди. Баг саһиб көшкө кэлди. Гапыны өртүб бағлады. Көшкүн бир пәнчөроси варды ки, орадан ичэрийэ ишыг дүшүрдү. Киши орадан баханда, айры һанкамэ көрдү. Күмүш балдыр, нар мэмэли гызлар наз-гэмзэ илэ көзиширлэр. Чөһрэлэри чыраг кими һэр тэрэфи ишыгландырыр, еришлэри илэ бага күл-чичөк сәпирлэр. Бу чаван вэ бакирэ гызларын додағлары күлганд кими ширин иди. Зүлфлэри, санки һүсн хэзинэсини горуян эждәһалар иди. Нар мэмэли, алма чөнэли көзэллэрин һөвөси кишинин ихтиярыны элдэн алды. Онларын висальна чатмағы мүшкүл сайды. Лакин сонра үрэйинэ кэлди ки, багбаны залым олмаян багын мейвөсиндэн мөһрум галмаг олмаз.

О багын этэйиндэ бир чөмөнлик варды. Чөмөнликдэ көзэл мэрмэр һовуз тикилмишиди. Һовузун көзаяшы кими дуру, саф суюнда балығлар ойнашырды; кәнарында күл-чичөк, нэркис-ясөмөн битмишиди. Пәрдэ дальныда, һемэтлэ бөйүйүб бөсләнмиш көзэллэр дэстэ илэ һовузун кәнарына кэлдилэр. Күнөшин истиси онлары йормушду. Һамысы союноб күмүш бэдәнлэрини дүрр кими саф сую сапдылар. Күмүш, савад алдында кизләнэн кими, көзүлэр дэ өз бэдәнлэрини су илэ өртмүшдүлэр. Һовузун суюнда ай да, балыг да кәзирди. Адэ-тән ай чыханда, балығлар кизләнэрлэр. Айүзлү гызларын чиммәси исэ, кишинин үрэйини овлайырды.

Гызлар эл-элэ тутушуб ойнайыр, бир-бирини гучаглайыр, мөмөлэрини, зүлфлэрини ойнадыр, гычлары илэ сую ләпэләдир, эйләнирдилэр.

О бу мәнзэрэни көрүб валеһ олду. Анчаг нэ файда ки, эли һеч нэйэ чатмырды. Сусуз сәрхошлар кими каһ галхыр, каһ отурур, бахыр, говрулурду. Сәрвбойлу гызлары көрдүчө, гиямәти гопур, бүтүн дамарларында ган гайнайыр, вичуду титрәйирди.

Көзэллэр ююноб күл кими илэ олдулар; ясөмөн кими илөк ичиндэ битдилэр, фэза кими ипэди бүрүндүлэр, ая яныг вер-

дилэр. Онларын ичиндә ағ үзлү, гара сачлы, һүсн султаны кими бир гыз вар иди. Бухағы күнәш кими шыгылы иди. Додағы тәр хурма, кирликләри ох, күлүшү шәкәрдән ширин, мәмәлләри нар, бою сәрв иди. Бу көзәл мин йолчуну йолундан гоЙмуш, чохлаһыны мәфтун этмишди. Ону көрәнин ағлы кедир, энги чошурду. Хачә гызы көрчәк, атәшпәрәстләр ода вурулан кими она вурулду. Бир саат сонра һаман ики чейран көзлү гыз хачәнин янына кәлдиләр вә ихлас-илә сорушдулар:

— Бу һуриләрин һансы хошуна кәлир?

Хачә бәйәндиий гызы көстәрди.

Чейран гызлар шир кими чәлд галхдылар, хачә дейән гызы аралыға алдылар, мусиги илә кәтирдиләр. Хәлвәт гапыдан гызы хачәнин отағына салдылар.

Гыз, көрмәмишдән үрәйини она тапшырмышды. Севкилисини күман етдийиндә даһа көзәл көрдү. Хачәнин дә сәбри түкәнмишди. Гызы янында көрәндә, сорушду:

— Адын нәдир?

Гыз чаваб верди:

— Бәхт!

— Мәскәнин һарадыр?

— Тахт!

— Әсәл-нәсәбин?

— Нур!

— Бәднәзәр илә нечәсән?

— Мәндән узаг олсун!

— Нәйи севирсән?

— Чалғыны!

— Шивән нәдир?

— Наз!

— Өнүш верәрсәми?

— Алтмыш дәфә.

— Бәс нә вахт?

— Әлә индичә!

— Һавахт мәним олачагсан?

— Тез!

— Арзума чатараммы?

— Чатмысан!

Хачәнин сәбри түкәнди, сүмүкләри дә һәржәгә кәлди. Һәя вә утанчағлыгы бурахыб гызын сачыны чәик тутар кими тутду. Гызы гучағлайыб чан кими бағрына басды вә өпүшлә-

рә гәрг әләди. Өпүшмә гызышды, һәрифләр өзүнү унудасы олдулар. Хачә, үрәйини аловуну сөндүрмәк үчүн дирилик суюнун мөһрүнү көтүрмәк истәди. Шир маралә чумулән кими һүчүм әдиб гызы пәнчәсәи алтына аланда, бина дахлады. Ағырлыгдан көрничләр аралаиды, көһнә көшк учду.

Яхшы вә хейрхәһ адамларын ағибәти писә чыхмаз. Севкилиләр чәлдлик әдиб һоппандылар, саламат ерә әндиләр. Онлар бир-бириндән көнар дүшдүләр. Хачә бир күнчә гысылыб мәчәрасындан кәдәрләнирди. Гыз да йолдашларының янына кәлмиш, чәнки әлине алмышды. Лә'л додағларындан дүрр сәбир, өз сәркүзәштини сөйләйирди.

Чәнкин сәбини йүксәлтдикчә, ашигләри дәли-диванә әдирди:

Мәним чалгым кәрәк әлә чар олсун,
Эшгин хәстәсәнә саламлар олсун,
Ашигләр мәним тәк һей хәстә кәрәк,
Сағлам икән, чаны шикәстә кәрәк,
Эшги нә вахтадәк сахлайм һанан,
Чар чәкирәм: мәнәм ашиги-дәвран.
Эшгин сәрхошүям, йох ихтиярым,
Олимдән алынмыш сәбрим, гәрарым,
Әкәр ки ашигин нәсби аһдыр,
Эшг әлине төвбә этмәк күнаһдыр,
Эшг төвбә илә ашина дейил,
Төвбә эшг әлине һеч рәва дейил,
Ашиг яр йолунда версин чан кәрәк,
Горхусу олмасын гылынчдан кәрәк.

Севкилиләрин мәчәрасы илә марағланап ики гыз бағда хачәни арайыб тапдылар. Зүләйха Юсифи тутан кими, онун әтәйиндән тутдулар вә әһвалаты ондан сорушдулар. Киши башына кәләни данышанда, гызлар ачыдылар, она көмәк этмәйә сөз вердиләр:

— Бу кечә сәни севкилинә чатдырмамыш раһат олмарыг. О гыз сәнин олмалыдыр. Күндүз сиррләри ачандырса, кечә дә өз гаранлыгы илә пәрдә чәкәндир.

Онлар буну дейиб, хачәнин дәрдинә әләч этмәйә кетдиләр. Күн батды, кайнат кечә либасыны кейди, көй гүббәсиндә сайсыз, һесабысыз сары мыхлар көрүндү. Хейрхәһ сәнәмләр әһдләринә вәфа этдиләр, хачәнин севкилисини кәтирдиләр.

Күнәш ая, сусуз сәрв чая чатды. Хәлвәт ер, көзәл гыз ола, ким дөзә биләр?

Хачәнин сәбри түкәнмишди. Дамарларында ган гайнайыр, вичуду висал һәсрәти илә әсирди.

О, лә'л илэ дүррү дөлмөк, кама чатмаг истәйәндә, бирдән ағачда отурмуш вәһши пишик бир сычаң көрүб ерә һоппанды. Истәкдиләр дөксиниб, ердәриндән галхдылар. Аз галды үрөкләри һопсуң. һәр икиси дабан алды, һәрә бир тәрәфә гачды. Бир пишинин һоппавмасы илэ, кейф кетди, нәш'ә позулду.

Гыз, өз йолдашларынын янына кәлди. Чәнки элине алыб охуду:

Баһар етишинчә, ачды әрғиван,
Хиябанлар бою сәрвә олду бүләнд,
Ачды һоггасыны күлләр, сачды гәнд
Гонду шах будага, сап-сары бүлбүл
Деди.—кәндир кейфин базары,—бүлбүл.
Сүпүрүб, сулады багбан о багы,
Бир шаһ кәлиб—деди—нәш'әни чагы,
Шәраб гәдәһини элине алды,
Бир даш һәмән чамы сындырды, салды.
Варымы, йохуму эй гарәт әдән!
Сәнсиз нейләйирәм бу дуняны мән!
Әкәрчи янында хачаләтим вар,
Көндүм һәр ан сәни изләйиб апар.

Маһны вә чалғысындан онун дәрдини билән о ики гыз кәдәрләнди. Кечә хачәни арамаға кетдиләр. Хачә оғрулар ки ми шүмшад, сөйүд, вогаг, сәрв ағачларынын алтында, кичик бир арха дөзүлүб отурмушду. Горхудан рәнки сапсары саралмышды.

Гызлар хачәдән әһвал сорушдулар. Хачә әһвалаты инандығы вә сирр вердийи гызлара сөйләди. Гызлар хачәни севкилиснин янына кәтирдиләр, күмү күлаба чатдырдылар.

Хачә севкилиснин элиндән тутду, мейрибан-мейрибан диндирди, ону лайигли бир ерә,—көйә гәдәр тағ вурмуш яшыл яраглы, тәмиз ағачларын алтына апарды. Отурмаг үчүн ер сәһманлады. Гызы гучаглайыб чан ки ми бағрына басды. Омәһрәм еришли, күмүш бәдәнли, азад сәрв илэ кейфә мәшғул олду. Сәрв илэ күл бирләшди. Ай хачәнин гойнуна кирди. Аягы еришдән галды, әли ишә башлады. Хачәнин нәрд дашы ханәләри тутду, һәрифә дә гачмаг имканы галмады. Галаны алмаг, оду су илэ сөндүрмәк мөгамы чатды.

Бир сычавул будагдан салланан бир нечә куду көрмүшду. Гуш ки ми атылыб кудунун саплағыны кәсди. Кудулар илдән үзүлүб һәрәси бир тәбил ки ми ерә дүшдү вә бөйүк бир кумбулду топду. Кудулар көч тәбили ки ми нечә ағачлыга гәдәр сәс сакды.

Бу һай-күйдә чейран тула пәнчәсиндән гуртулду. Кудуларын сәси хачәни чох горхутду. О күман әтди ки, кәлән дарға я гаравулду. Тәбил дөйүр я даш атырлар.

Хачә башмагларыны кеймәйә дә фирсәт тапмады. Бәрж көтүрүлдү. Гыз да мин горху вә ваһимә илэ өз йолдашларынын янына гачды. Бир аздан, үрәйи тохтаяндан сонра, хәлвәтлик пәрдәсини атды, чәнки пәрдәси илэ әйләнмәйә, мусиги чалмаға башлады; о, өз сәркүзәштини уча сәслә дейир, пәрдәләри инилдәдирди:

«Дейирләр—ашыглар дейәр, бир кәрә
Яр кәлмиш баш чәкә ничә дилбәрә,
Көрүңчә көзәли ашиг узагдан,
Истәмини барыны дәрсин будагдан.
Гучушмаг арзусу чошмуш чанында,
Күл гиямәт әдәр сәрвин янында,
Синә бостанында билмиш бары вар,
Истәмиш ки, дәриб есин армуд, нар;
Көһнәр хәзнәсинә узадараг әл,
Атсын о хәзнәйә аяг илк әһвал,
Ахысын набата шәкәр биләтсин,
Сөйүдә лаләдән ал ган чиләтсин,
Гәфләтән башламыш фитнә голгаг,
Бүтүн арзулары чыммышдыр заг.
Пәрванә ишыгдан галмышдыр ираг,
Суеуз дүшүш һәят суюндан узаг,
Сән эй пәрдәләри кеч вуран, дур, әл,
Чәнкә дүз пәрдә вур, рәнки доғру чал!
Мәнә пәрдә вердин олдугча әйри,
Сәнишә дөкмәрәм дүзүкдән кәри».

Бу нәғмәни эшитчәк сирдашлары гызын дәрдини билдиләр. Кедиб хачәни тапдылар. Хачә горхмуш вә позулмуш бир һалда отурмушду. һөрмәт вә тәсәлли илэ ону өзүнә кәтирдиләр. Әһвалыны сорушдулар. Хачә, чәһәннәмә белә союдан ачы сәркүзәштини данышды. Кәләнләр онун үрәйини әлэ алдылар, нәсинәт әтдиләр вә вәдә вердиләр:

—Бу ишдә тәмкин, тәчрүбә лазымдыр. Өзүнә әлэ юва дүзәлт ки, һеч бир афәт учура билмәсин! Биз сәнин висәл кечәндә гаравул оларыг, һәр бир горхудан хиләс оларсан.

Сонра гызы чағырдылар. Гыз хачәнин гәм-гүссәсини дагытды.

Хачә гызы көрчәк һәрәкәтә кәлди; гызын сачындан япышыб, хәлвәтә чәкди.

Бағын бир күнчүндә нур күнбәзи ки ми бир ясәмәнлик вар иди. Ағачлар дивары өртмүшду. Уст тәрәф мөшәлик, алт тәрәф мағара иди.

Хачэ бураны мүнәсиб билиб ясэмән ағачыны кәсди, әй-лөшмәк үчүн ер сәһманлады, гызы әйләндирди. Әл атыб гызын дөшүнү ачды. Күл хырманы мәнсулуну верди. Шәкәр ичиндә бадам көрүндү.

Һәзә мил сүрмәдана салынмамышды ки, залым фәләк ени бир оюн ачды: мағарада кизләнен түлкүләр ов үстүндә бо-гушмаға башладылар. Чанавар онларын сәсинә кәлди. Түл-күләр чанавардан бир бала кими горхуб гачышдылар. Чанавар да онларын далынча дөшөвди. Гова-гова дүз хачә әйләшән тәрәфә кәтирди.

Санки түлкүләр дә, чанавар да хачә илә гызын үстүнә кәлирди. Хачә сәсдән диксинди; баханда, бөйүк бир орду-нун ахышдығыны күман этди. Вәзийәти сечә билмәди. Тоз, торпаг ичиндә гачышан һейванлары көрөндә, чийәри гана дөндү, билмәди һара вә нечә гачсын.

Гыза мәрәм гадынлар исә, өзләрини етирдиләр. Һәрәси гызын бир әтәйиндән тутду. Гыз икки нәһәнк арасында га-лан дүрр кими иди. Гызлар данладылар ки,—бу нә ишдир? Сәнин хәялына шейтан кириб! Нә үчүн чаванлығыны ваһи-мә илә пуча чыхарырсан? Нә вахта кими висал мәррибан-лығыны зүлүм илә әвәз әдәчәксән? Бу нә иш, нә һийләдир?

Гыз күнаһсыз олдуғуна анд ичирди.

Хачә кәлди, шамы гайчы агзындан гуртаран кими, гызы данлагдан гуртарды. Етишән кими кәнизләрә деди:

—Иңчитмәйин! О мөләк кими мә'сум, көвһәр кими тә-миздир. Күнаһкар торпагдыр. Айыг вә тәмиз адамлар, һә-мишә дүз ишин, һәгигәтин йолчусу олурлар. Аллаһын кө-мәклиий илә биз хатадан гуртардыг. Бизи чулғаия бәләлар башмыыздан совушду. Чүнки биз һарамзада дейилдик, үрә-йимиз тәмиздир. Көрдүйүмүз белә пәрнисфәт бир гыза ким хәянәт әдәр! Хүсусән мән, кәнчәм, өзүм дә көзәлләрин пә-рәстишкарыям. Шейтана алданмаян адам пис иш көрмәз. Пис адамын һарам әли бәднәзәрин көзү кимидир. Яман көз дәйән ағачдан кимсә мейвә ейә билмәз. Бизә йүзләрлә әһли вә вәһини һейван көзү бахырды. Анчаг оланлары данышма-ғын мәнәсы йохдур. Кечәнә күзәшт дейәрләр. Индидән, иш-дән дашышаг: төвбә эләмишәм, һарам йолу бурахмышам. Төвбәм габула етишсә, әчәл аман берсә вә бу шәкәр дода-гы гыз разы олса, онунла эвләнәчәйәм; лалал йол илә өзү-мә әрвад әдәчәйәм. Индилдикдә онун гуллуғунда һазырам.

Хачәдән бу сөzlәри эшидән кими, кәнизләр онун тәмиз,

саф вә мәррибан адам олдуғуна инадылар. Халис аллаһ адамы дейә, хачәдән горхуб чәкинмәйә башладылар.

Гызлар, хачәнин һәгиги инсанлығына афәрин дейиб дуа этдиләр:

— Аллаһ сәни, дедиләр, пис адамдан ирәг эләсин! Чәк-дийин изираблар сәни сыхмасын. Инсанын башына чох иш кәләр. Бу әзийәтләрин сону раһатлыгдыр.

Көзәлләр гайытды. Чох чәкмәди ки, күн дағлар арасын-дан нур чешмәси кими көрүндү. Гаранлығы бәднәзәрләр ки-ми үфүгләрдән говду.

Хачәнин бәхти ачылды, әзаблардан хилас олуб шәһәрә кәлди. Дүнән кечә кечирдийн эшг мачәрасындан гәлби га-зан кими гайнаырды. Арзусуна чатмаг үчүн өз мәнбубәси-ни арады, тапды. Әһдинә вәфа этди, кәбин кәсдирди, кечә-ки айы бешийинә чатдырды. Бүтөв лә'ли мәрчан илә дешди.

Гушлардан балыглара гәдәр һәр бир мәхлуғда бу һәвас вардыр, анчаг сәдәтә бах ки, хачә саф суя чатды, доюнча ичди. Ясәмән кими саф, күмүш кими ағ, күнәш кими пак вә пар-лаг бир булаға саһиб олду. Әлә бир булаг ки, күн олуб күн-дүзләри, ай олуб кечәләри ишыглавыдыр. Белә бир нурун гаршысында бүтүн рәнкләр һеч вә сүн'ндир. Ялһыз ағ рәнк тәмиз, саф вә боясыздыр. Одур ки, пак олан шейләрә ағ дейәрләр.

Ясәмән синәли гыз мәтләби бура чатдыранда, шаһ ону гойчуна салды.

Бу гайда илә бир мүддәт Бәһрам шаһ вахтыны кейф вә ләззәтлә кечирир, һәр кечә бир гәсрдә севки бусаты гурур-ду. Фәләк дә онун арзусунча дөвран әдир, едди гәсрин, ед-ди гүббәнин гапысыны онун үчүн ачырды.

БӘҺРАМЫН ЧИН ХАГАНЫНЫН БҮЧҮМҮНДАН ХӘБӘР ТУТМАСЫ

Күн кечди, ай доланды, баһар мөвсими башлады. Биткиләр Хызыр кими һәят сую тапды вә кәнчлөшди. Булаглар Нил кими чошду. Уд либаслы торпаг мүшк кими юмшалды. Мүлайим вә хош баһар күләкләри һәр тәрәфә әтир сәпмәйә, көзәл һавалардан, үфүгләр мөвсимдән хәбәр вермәйә башлады; рейһанлары оятды. Биткиләр торпағын синәсіндән баш галдырды. Сәма күзкүсүндән булут пасы силинди. Истилик союғун белини сындырды. Кафур кими гарлар дағ ямачларында әрийиб чайлара ахды. Яшыллыглар вә чичәкликләр әләми ишыгландырды. Баһар тамашасы бүтүн яранмышларә кәнчлик руһу верди. Нәркис чичәйи, хумар көзләри илә чохлаыны юхусуз гойду. Сүбһ нәсими баһар нәсими илә бәнәфшәйә әтир сәпди. Сәрв көлкә елкәнини ачды, шүмшадын телини дарады. Нилүфәр ачылды, шаһин чичәйи гөнчә либасыны йыртды. Сусан ачылды. Сусәнбәр өз әтри илә әләми һейрәтә салды. Гөнчәләр гәмзә сатыр, гушлар сиррләрини чичәкләрә сөйләйрди. Кафур күлү сырга кими гызыл-күмүшә тугулушду. Әргәван вә ясәмәнләр ағ вә гырмызы байрагларыны көйләрә учалтмышдылар. Бүлбүл һәзиә сәсини чәнк тели кими ичәлдир, бүтүн кечәни эшг илә охуюр. Чәмәнлик вә яшыллыглар күлүн лә'л янагларына тамашая дурмушду.

Сәрв будагларында чәһ-чәһ вураң гушлар кейф вә чалғы мәчлисини андырды. Гумру ней наләси илә көклийи вәләһ этмиш, зәмиләрдән кәлән турач сәси чәннәт маһныларыны унуттурмушду. Бағ әлван нахышларла бәзәнмишиди, кәроний руһу тәзәләйрди.

Белә бир вахта Бәһрам көй гүббәсіндән кениш олан шаһангәсәриндә дәсткаһлы бир мәчлис гурмушду.

Шаһәрә бир гасид кәлди. О тәләси, төйшүйүр, шаһ сарайыны сорушуду. Алты тағлы едди күшбәзин йолуну өй-

рәнди, өзүнү о чәннәт сарайына салды, үрәйини чәннәт гапысы кими ачды. Шаһа баш әйиб дуа әтдикдән сонра деди: — Енә Чин гошуну сел кими дүняны тутду. Әли гылынчылы гошун далгалары Чейһунә чатмышдыр. Горхулу бир сел кәлир ки, ичиндәки һәр нәһәнк бир дәннәз бойдадыр.

Чин хаганы өз сөзүндән дәнмүш. вәфадан узағлашмышдыр. Шаһ бу әйш-ишрәтиндә давам әтсә, дүшмәнләр бизим ганымызы ичәчәкләр.

Шаһ бу фитнә хәбәрини эшитчәк, әлини чамдан чәкди, әтәйини ички мәчлисіндән йығды. Әмр әтди ки, гошун атлансын, хәзинәнин гапысы ачылсын.

Дүшмәнә гаршы һүнәр вә тәдбир кәстәрмәк вә зәфәр чалмаг үчүн әсас вәситә гошун вә хәзинәдир.

Шаһ ордукаһа кәлди, гошун әвәзинә беш нәфәр дә әс-кәр тапа билмәди. Хәзинәйә кәлди, бом-бош көрдү. Вәзий-һәти белә көрәндә, диши төкүлмүш шир кими ачиз галды. Сәлтәнәт һәмәйили она зәнчир, мәмләкәти һәсә, зиндан көрүндү.

Падшаһын аллаһдан горхмаз, бәдхәһ бир вәзирә вар иди. Ады Раст-Рөвшән олса да, өзү дүзлүкдән вә нәчабәтдән узаг иди. Әли әйри, фикри-хәялы хәянәт, гәлби гара бир адам иди. Падшаһын гылыгына кирмиш, өзүнү садиг гәләмә вермишиди. Вахтилә, Нәрсини вәзирлийи заманында өлкә абад вә күчлү иди. Раст-Рөвшән вәзирлийә кечәндән сонра доғрулуғ, ишыглығ, парлаглығ да арадан көтүрүлдү. Шаһ, вәзирә архайын олуб кейфә гуршанды, вәзир исә, вәзирлийәтиндән истифадә илә чамәата олмазын азар-әзийәт әләди, зүлмүн бинасыны гойду. Бир тәрәфдән өзүнә мал-дөвләт йығыр, о бири тәрәфдән чамәатын көнүнү союрду. Бу фитнәкар вәзир, шаһын наибини дә әлә ала билмишиди:

— Чамәат, дейрди, гудуруб, боллуғ вә хош яшайыш онларын рәиййәт чызығындан чыхмасына сәбәб олуб. Тәләб-кар, тамәһкар, әркөйүн, әдәбсиз, дили уаун олублар. Тохлуғ вә һәмәт гара чамәаты чүр'әтә миндириб. Биз дөвләт ишләриндә онларын рәй вә мәсләһәтини көзләсәк, дүшмән үстүмүзә аяғ алар. Булар, ләягәтсиз адамлардыр. Өзләри авам, затлары пис, заһирләри хош, үрәкләри гурд кими кинлидир. Гурду дамламаг ләзымдыр, йохса зияны дәйәр. Рәиййәт дедийин инсан сурәтинә дүшмүнш вәһишләрдир. Онларда вәфа олмаз. Бу гара чамәат нә шаһы, нә шаһлыгы итәйир. Аңчаг гылынч зоруна, өлүм горхусундан һекмүмүзә боюн әйирләр. Булар һәмәни адамлардыр ки, Чәмшид кими

шаһын чәлалыны дагытдылар. Даранын башына нә бәләләр кәтирдиләр. Онлар новуз суюна бәһээрләр. Су бир ердә галса ийләнәр. Буланмыш сую енә торпаг илә сафа чыхармаг олар. Шаһ сәрхошдур, ачаг дүшмән айыгдыр. Бағбан ятмышса, оғру оягдыр. Сиясәт олмаса, сәлтәнәт һеч олар, мәмләкәт әлдән кедәр. Сиясәтсиз, шаһа дост да, дүшмән дә әл тапар. Рәиййәт нанәчиб олан шейдир. Бурахсан, адамы аяглар. Сән шаһын наибисән, о сәнә архайын олмушдур. Чох чалышмалысан ки, бөйүклүйүн, мәнсәбин әлдән кетмәсин. Һеч кәсә инанма, һеч бир достуңа бел бағлама, архаланма! Ачаг өз ишиндә мөһкәм ол, гылынчыны ити сахла! Шаһ һәр шей бизә тапшырмышдыр. Мәним гәләним, сәнин гылынчын вар. Тәдбир төкмәк мәнән, еринә етирмәк, чәзә вермәк сәнән. Кими десәм, тут! Варлынын малыны, пулуну ал, йохсулун ганыны ахыт. Яхшы да, пис дә һамысы сәнин рәиййәтин, һалал гулундур. Яхшыларын малыны, писләрин чаныны ал. Беләликлә чамааты пис күнә сал ки, биздән горхусунлар вә баш апармасынлар. Рәиййәт хар олуб зәифләшәндән сонра, һеч бир горху ола билмәз, өлкә өмүр билләһ бизмкидир...

Мәнсәб вә мәғрурлуг наби дә сәрхош әтмиш, онун көзүнү өртмүшдү. Вәзир илә әдбир олды. Чамаатын чанына дарашдылар. Иш о ерә етди ки, чамаат тәнкә кәлди, өлкәнин гайда-гануну позулду.

Вәзирин тәдбири, набин әмри илә адамлар тутулур, таланырды. Шеймур сәси кәнди-шәһәри бүрүмүшдү. «Тут! Бас! Кәс!»дән башга бир сөз әшһидилмирди. Чох чөкмәди ки, чамаат диләнчийә, өлкә хәрәбәлийә чеврилди. Чохунун вар-дөвләти, рүшвәт йолу илә Рас-Рөвшәнин өз элинә кечди. Һеч кәсдә гызыл, көвһәр, гул вә кәниз галмады. Ән варлы адамлар да ачлыға, әһтиҗа дүшдү. Адамлар оғру вә гулдур горхусундан өз хаһиши илә эвләрини тәрк эдирдиләр. Яһныз гара чамаат дейил, һәрбиййәлийләр дә тағәтдән дүшүмүшдүләр. Авара чамаат дәстә-дәстә баш көтүрүб дағлара гачырды. Кәндлидә нә өкүз галды, нә әкин, нә торпаг. Һәр шей ган баһасы язылыб зәбт олуңурду. Өлкә талан оландан сонра, кәлир дә олмады, хәзинә бошадды.

Эвин хәзинәйә чевирән вә шаһ дәсткәһи башкаян вәзирдән башга кимсәнин динч яшайышы йох иди. һамынын гисмәти зәһмәт, гәм-гүссә вә һәсрәт олмушду...

Шаһ, дава әләмәк мүмкүн олмадығыны көрүб һирсләнди. Өлкәнин-бу һала дүшмәйинин сәбәбиня ахтарды. Һәр кәс-

дән сорушдуса, мүййән чаваб ала билмәди. Залым вәзирин горхусундан, һамы билдийини кизләдир, баһана кәтирирди. Бири дейирди:—йохсулут үз вериб. Бири дейирди, мәһсул кәлмәйиб, үчүнчү бир нәфәр дә шаһа тәсолли верирди:—шаһымыз шәфгәтә кәләр, енә өз әдәләтли ишләринә башлар, өлкә дә яваш-яваш дирчәләр...

Бу баһаналар шаһи алдатмады; о һазырлыгсыз мұһарибә-йә киришмәйи мәсләһәт билмәди. һазырлашмаг, гүввә йығмаг исә, әттин иди вә кеч оларды. Тәдбир төкмәк үчүн чох фикирләшди.

Бәһрамын әдәти иди, дүшүнмәк ләзым кәләндә, тәнһалыг ахтарар, яһныз атланыб ова кедәрди. Овда үрәйи ачылар, үзү күләр; шад эвинә дөнәрди.

Инди дә элә әтди. Үрәйиндән ахан ганы ов ганы илә юмаг, гәмләрини дагытмаг үчүн атланыб сәһрая чыхды. Шир, пәләнк, габан овунда о гәдәр ат чапды ки, сусузундан бейни әрийсә олду. Бүтүн чөлү дөрд доланды, бир ичим су тапа билмәди. Узагдан бир түстү көрдү. Түстү нә түстү, айы камына чөкмәк үчүн баш галдыран гара әждәһая бәһзәйирди. Галагланмыш дағлар кими бурула-бурула галхыр, фәләйи зүлмата чевирилди.

Шаһ өз-өзүнә деди:—«буну галаядан су истәмәлийәм!»

Шаһ түстүәй тәрәф кетди. Яхынлашанда, уча бир чадыр көрдү, әтраф гоюн сүрүсү илә долу иди, һейванлар истидән горунур, кәлкәләннирдиләр. Ағачдән бир ит дә асылмышды. Шаһ атыны чадыра тәрәф сүрүб ейинләди. Чадырда сәһәр кими мөһрибан вә үзү нурлу бир гоча көрдү. Гоча аяға галхды, салам верди, гонағы атдан дүшүрүб раһат эләди. Олан-гопандан гонаға хәрәк кәтирди:

— Оғул деди, сәнин кими гонаға бу сүфрә лайиғ дейил. Ачаг кәрәк бағышляйсан, бизим ерләрдә күзәрән галмайыб.

Шаһ чобанын сүфрәсинә бахды, бир ичим су ичиб кери чәкилди.

— Чобан гардаш, деди сәнин чөрәйини бу шәрт илә ейирәм ки, сорушдуғларыма дүзкүн чаваб верәсән! Де көрүм, бу языг ит нә үчүн бағланыбдыр. О ки, эвин шири, сүрүңнү гаравулудур, нә үчүн әсир һалындадыр?

Гоча чаваб верди:

— Кәзәт оғлан, инди ки, сорушурсан, гулағ әс, һамысыны бир-бир даныным. О сүрүңнү горуян айыг бир ит иди. Әмин вә вәфалы олдуғу үчүн, онуыла фәхр эдәр, бахдыҗа

шадланардым. О, ил узуну сүрүнү оғрудан вэ чанавардан сахларды. Эвимэ дэ гаравул чэкэрдн. Мэн она—итим—йох,—чобанын—дейардим. Оун дүшмэнэ гаршы ачдыгы диши вэ пэнчэси меним билэйимин гүввэти иди. Мэн шәһэрэ кедондэ, гоюн онун үмидинэ галарды. Шәһэрдэ лэнкисом, ахшаме гайытмасам, о сэлнэгэ илэ сүрүнү эвэ апарарды. Бу һейван нечэ иллэр дүз доланды, меним йолдашым олду.

Бир күн сүрүнү йохламаг үчүн сайдым, едди гоюн әксик кәлди. Күман этдим ки, һесабада янылмышам. Бир һәфтә сонра бир дэ сайдым, енә әксик кәлди. Бу сирри һеч кимә демәдим. Бир ерә, бир оғруя, бир афәтә дэ зәнним кетмирди. Ахырда, кечәләр пусмага башладым. Оғру күдмәк, из арайыб тапмагда бу ит мөндөн мин гат айыгдыр. Енә архайын олмайыб гоюну сайдым. Һәр сайдыгча бир нечэ баш һейванын йох олдуғуну көрүр, гүссәләннрдим. Һәм дэ бу сиррә мөт галмышдым. Гүссәдән көзүмә юху кетмирди, сүрү исә, беш-беш, он-он азалырды. Санки күнәш алтында буз әрийрди. Бир күн, һөкүмәт мәмуру верки үчүн кәлди. Галан гоюнларымы дэ зәкат адына йыгышдырыб аларды. Сүрүм әлимдән чыхды. Ахырда өзкәләрә чобанлыг эвәзмәйә мөчбүр олдум. Башыма кәлән ишин мәнасыны дүшүндүм. Өз-өзүмә дедим:—йәгин яман көзә кәлмишәм. Йохса бу чүр шир кими ити юхуя вермәкми олар!

Бир күн суюн гырағында ятмышдым, нә тәһәр олдуса, бирдән айылдым. Узагдан бир диши гурдун кәлдийини көрдүм. Башымы чомағын үстүнә гоитб сөссиз узанмыш һалда даяндым. Һәмин бу көрдүйүн ит, диши гурдун габағында сүстәлды, юмшалды. Мөһрибанлыгта онун янына кетди. Габағында атылды-дүшдү, кәһ гуйругуну, кәһ гулагларыны тәрпәтди. Бир дэ көрдүм гурдун сарысына галхды, истәйинә наил олду, өзүнү соютду, сәкитчә кәлиб ериндә ятды. Сүкут һаггы онун ағзына мөһүр вурду. Габагчадан рүшвәт вәрән чанавар исә, зәһмәт һаггыны арамаға башлады.

Сүрүнүн көзү сайылан көк бир гоюлум вар иди. Һейван көклүкдән, гуйругунун ағырлығындан, ерийә билмирди. Чанавар ону кәнара чәжиб парчалады...

Билдим ки, чанавар чох белә рүшвәтләр вериб, меним мәлүн көпәйим исә, сүрүнү өз шәһвәтинә гурбан әдиб, эшгбазлыг йолунда сүрүнү бада верирди. Нечә дәфә бу хатаны багышладым, амма о әл чәкмәди. Ахырда гурд илэ бирләшәркән тутдум. Чәзә олмаг үчүн ону багламышам, һәм шәһәлик дустиг әтмишәм. О, меним гоюнларыма гәссәб-

лыг әтмиш, онлары дүшмәнә тапшырмышдыр. Әманәтә хәнәт әтмишдир. Одур ки, өлүнчә ону эзабдан хилас әтмәйчөймә. Хаинләр, күнаһкарлар илэ белә рәфтар әтмәк ләзымдыр!

Чобанын мәчәрасы вә нағылы Бәһрам шаһ үчүн ибрәт дәрси олду. Бу сәһбәтин мәнасыны аңлады. Бир аз чәрәк ейиб эвә гайытмага тәләсди.

Өз-өзүнә деди:—Бу гоча чобан мәнә шаһлыг өйрәтди. Оун тәдбири чох көзәлдир. Бу әһвалат меним башыма кәлән ишләрә чох бәнзәйир. Әслинә бахсан, мән дэ шаһлыгымла чобанам. Меним дэ сүрүм рәийәтдир. Бинасы мөһкәм олмаян иш тез позулар. Инандыгым адамларә көз етирмәлийәм. Ити вә узаг көрән вәзирә мән чох инанмышам. Кәрәк ондан һесаб истәйәм. Сорушам ки, гошун һаны? Хәзинә нә олду? Гой чаваб версин көрүм өлкәдәки бу бәрбадлыг нәдән ирәли кәлир?

Бу тәдбирләри фикирләшән шаһ, шәһэрә чатан кими, ту-тулмуш мәмурларын снәһысыны истәди. Снәһыя диггәт етирәндә, күн ишыгы көзүнә тар көрүндү. Бир чохларынын һөсә альндыгыны, чәзәландыгыны көрүб вәзирин һийләсини аңлады:—демәли өлкәдә һәр нә яс олурса, вәзир ону шаһын аягына, һәр нә той олурса, өз аягына языр. Өз адыны яхшылыға, шаһын адыны исә, пислийә чыхарыр.

Шаһ билди ки, вәзир чобанын ити кимидир. Сүрүнү гурда, эви оғруя тапшырыб.

Шаһ, бир нечә күн мәсәләни ачыб ағартмаг истәмәди. Дүшүндү ки,—вәзирн өз гуллуғунда сахласам, бир адам горхудан онун әмәлләрини ачмаз. Говсам, иш ашкар олар. Гаранлыг кечәдә ишыг яхшы сечиләр!

Гаранлыг кечә өз фәршини йыгды, һава ишыгланды. Сәһәр олду. Бәһрам йүксәк барикаһында әйләшди. Бүтүн чамааты һүзуруна истәди. Бөйүкләр, мәнсәб саһибләри һәр тәрәфдән кәлиб, рүтбәләринә көрә сәф чәкиб отурдулар.

Раст-Рөвшән дэ әйван гапысындан чыхыб әркияна юхары баша өз вәзирлик ерина кечди. Шаһ ону көрдүкдә, гәзәбиндән элэ гышгырды ки, вәзир аяг үстдә өлдү.

—Бүтүн өлкәни хараба гоян сәнсән! Хәзинәни дағылдыб өз эвинә долдуран, гошунун рузисини мәннәмсәйәң рәийәти чыаыб-талаян сәнсән! Сән ган ичәнмишсән! Рәийәтдән верки эвәзнә рүшвәт алырсан. Яхшылыг, немәт-зад ганмырсан! Һаясыз, утанмаз! Не-мәти аяглаян, милләтин аяглаян хаиндән пәсидир! Һагг-сай билмәк, инсанын не-мәтинни

артыраp. Сэнин адын Раст-Рөвшөн, йә'ни доғрулуғ вә айдынылығдыр. Бу ад сәни тутсун, сәндән нә дүзлүк нә айдынылығ көрдүк! Сәнә инандым, гошуна эзийәт вердим, хәзинәни гәнаәтә тутдум. Ахырда нә гошун галды, нә хәзинә. Әлкәни виран гойдуң, гошуну дағытдың. Сән күман әдир-сән ки, мән шәрәб ичирәм, сәрхошам, һәр шейдән хәбәрсизәм? Әлсүн о шаһ ки, чам тутдугда, ғылынчы бураха! Чалғыя, ичкийә уйсам да, ишләриндән гафил дейиләм.

Шаһын бүтүн бу гәзәб сөzlәри кәмәнд олуб вәзирин боғазына кечди.

Шаһ әмр этди:

— Чәһәннәми бир чәлпад кәлсин, бу мөл'уну белнштәдән чәһәннәмә чәксин!

Вәзирин әммамәсини кәмәнд этдиләр, сүрүйүб һәбсә апардылар. Голларына зәнчир, аяғларына күндә вурдулар. Вәзир һәбсә әдәндән сонра, шаһ бүтүн шәһәрдә чар чәкдирди ки,— мәзлумлар хәбардар олсунлар: ким нә зүлүм көрүбсә, десиң. Шаһ рәийәтин интигамыны алачағдыр.

Чамаат вә гошун әһли дәстә-дәстә шаһын һүзуруна кәлир, вәзирин зүлүм вә хәянәтини ачыб сөйләйир, әждәһаны тәһә шешләри илә өлдүрмәк истәйирдиләр.

Шаһ әмр этди мәнбуслары да кәтирдиләр. Онлар да вәзирдән билдикләрини дедиләр, күнаһсыз һәбсә олундуғларыны көстәрдиләр. Мәнбуслар мин нәфәрдән чох иди.

Шаһ онларын ичиндән едди адам сечди, һәр биринин дәрдини вә мачәрасыны сорушду:

— Даныш көрәк, һаралысан, нәчисән, вә нә үстүндә тутлумусан?

Биринчи мәзлум деди:— Әй падшаһ, Раст-Рөвшөн мәнним гардашымы мин әзаб илә өлдүрдү, вар-йохуну, мүлк-малыны да гарәт этди. Гардашым кәнч, көзәл бир инсан иди. Она әдилән зүлүм һамыны яндырды. Мән гардашым үчүн вай-шивән салдым. Сәнин вәзирин буну чинайәт сайыб мәни тутдуруду. Мәнним үстүмә ад гойду ки, куя дүшмәнә гәм-хар чыхырам. Бу зальым мәнним әв-әшиями талады, әл-яғғымы бағлатды, өз әвими мәнним үчүн зиндана дөндәрди. Гардашым әлә әзаб илә өлдү. Мән дә бир илдир ки, иш-кәнчә илә һәбсә чүрүйүрәм. Бу күн шаһымызын үзүнү вә мәрһәмәтини көрмәк мәнним үчүн бөйүк бир байрамдыр.

Шаһ дустағын дедикләрини диггәтлә динләди. Вәзирин хәянәт вә зүлүмүндән даһа да гәзәбләнди. Вәзирин ондан га-

рәт әтдийи вар-дөвләти вә гардашынын ган баһасыны мәнбуса верди. Ону азад әдиб өз ишинә көндәрди.

Икинчи мәнбус шаһын гаршысында баһ әйиб дуа әләди. Сонра өз мачәрасыны данышды:

— Шаһ сағ олсун, мәнним көзәл вә сәфалы бир бағым вар иди. Чәннәт кими яшыллығ, чичәклик иди. Мейвә ағачлары баш-баша вермишди. Атамдан галан бу бағда һәятим чох хош кечирди. Пайызым да баһар кими иди.

Бир күн һәмнин бу вәзир бағыма кәлди. Мән дә әлә билдим ки, дост кими мәррибанлығ йолу илә кәлиб. Нечә ләзымдыр, вәзирә лайиғ һөрмәт әләдим. Ички кәтирдим, мейвә дәрдим. Нәйә күманым кәлирди, сүфрәйә гойдум. О да еди, ичди, бағда ятды, раһатланды. Сонра галхыб бағы кәлди. Бағ ашнамын чох хошуна кәлди. Дөнүб мәнә деди:

— Бағыны мәнә сат! Әвәзиндә сәнә яхшылығым дәйәр.

Мән дедим:

— Вәзир сағ олсун, бу бағ мәнним күзәрәнимдыр. Күл-фәтим буну илә доланыр. Һәр кәсин бир чүр дасткаһы, мүлк-ку-машы вар. Мәннимки дә бу бағдыр. Әлдән чыхартсам, долана билмәрәм. Инди ки, сәнин хошуна кәлир, һа вахт кей-фин истәсә, буюр кәл, көзүм үстә ериң вар. Әлә һесаб әлә ки, өз бағындыр, мән дә сәнин бағбанын вә гапынын гулуя. Һәмнишә һүзурунда һазырам. Зәһмәт чәкиб кәл, су кәнарында, сәфалы ерләрдә әйләш, мейвә е, шәрәб ич. Үрәйин истәйин хәрәкләрдән дә һазырлайыб версинләр.

Мәнним сөзүм вәзирә кар әләмәди:

— Узун данышма, деди, бағы сат, шейләрини дә йығышдыр кет!

Мән чох чалышыб аһ-вай әләдим. Вәзирин ғызылыны да, гүввәсини дә рәдд этмәйә чалышдым. Ахырда олмады. Вич-дансызчасына мәнә шәр атды. Мәни мин чүр баһаналар илә тәгсирләндириб бағы әлимдән алды. Өзүмү дә һәбсә этдирди. Мән дә рәийәт адамам, горхудан киридим. Ики илдир ки, һәбсәйәм. Инди будур, шаһын һүзурунда шикайә-тими дейирәм.

Шаһ вәзирдән бағы вә торпағы алыб саһибинә верди. Бағ саһиби севинчәк әвинә кәлди.

Үчүнчү дустағ илди:

— Мәррибан шаһыма мөл'ум олсун ки, мән тачирәм. Дәниз йоллары илә мал апарыб-кәтирир, күчлү пул газаныр. Яхшыча доланырдым. Мән даһ-гаһ алвериндә маһир адамам. Дүррүн, көвһәрин яхшы-яманыны танынамы. Бир сәфә-

римдә чох гиймәтлн вә надир бир боюнбагы кәтирмишди. Һәмин мирварини сатмаг истәйәндә, вәзир хәбәр тутду. Мәни чағырыб үздән-көздән сәлдә ки, кәрәк бу малы мәнә верәсән. Мән бир аз сыхылдымса да, боюнбагынын гиймәтнини дедим. Көрдүм аннамын хошуна кәлмәди. О баһана кәтир-рир, һәм-нүм әдирди. Һәм да мирварини эл чөкмирдн. Мән онун һәрнәслиһини вә боюнбагыны пулсуз көтүрмәк истәдийини дуюр вә һаһыфсыланырдым. Көрүнүр ки, һәриф мәним бәркәдийини биллиб гәзәбләнишди. Күнүн бириндә мәни чағырыб боюнбагыны учуз гиймәтә әлимдән алды. Мән о аз пул үчүн кәлиб-кәтдикдә, бир күн өзүмү дә дама басдырды. Көвһәрним алды, мәнә гаршы даш кәсилди.

Шаһ дустағын шикайәтнини динләйиб вәзирин хәзинәсини ахтарды. Һәмин боюнбагыны тапыб кәтирди. Шаһ, үстәлик бир аз да гызыл-күмүш вериб дустағы разы салды.

Дөрдүнчү дустаг чаван оғлан иди. Горха-горха ирәли ериди:

— Әй ады дастан олан шаһым, мән гәриб, адамсыз бир ашыгам. Су кими сәйял вә хош һавалар чалыр, нөгмәләр охуардым. Чин гызындан көзәл, әшиәтмә бир севкилим вар иди. Ай онун үзүнү көрәндә утаныр, күнәш онун чамалына һейран олурду. Сәрв кими бою, топуғуна дүшән гара, гыврым сачлары, шәкәр кими ширин тәбәссүмү вар иди. Чох мейрибан вә вәфалы бир гыз иди. Мәним өмрүмүн чырағы, һәятым вә сәадәтим иди. Она да чалмаг, охумаг өйрәтмишди. Охуянда, руһун учарды. Һәр икмиз сәс-сәсә верир, севки маһнысы охуюр, шам вә пәрванә кими бир-биримизин баһына доланырдыг. Онсуз бир догигә раһатлыг билмәздим, айрылыгыны өлүмдән ағыр саярдым.

Сәнин вәзирин, һәмин бу Раст-Рөвшән бир афәт кими бизим сәадәт багымыза әсди. Севкилими әлимдән алды. Шаһмын ишыгыны алан кими, мәним һәятымы сөндүрдү. Пәрванә кими мәни яндырды, һәят чырағымы өз эвинә апарды. Гыздан айрылдан сонра ағлым башымдан чыхды. Аләм башыма дар кәлди, билмәдим нә эдим, нечә эдим. Гыз илә көрүшмәйә чан атдым. Вәзир зүлмүнү әсиркәмәди, мәни һәбс этдирди. Беләликлә бу залым мәним севкилими әлимдән алды, өзүмү дә зинданлар күнчүнә атды. Дөрд илдир һәм руһән, һәм чисмән әзаб ичиндә говрулурам.

Шаһ, о саат ашыгын севкилисини она тапшырды. Үстәлик чохлу пул-пешкәш вериб онлары азад этди.

Бешинчи дустаг бахлады:

— Сарайы фәләкләрә галхан фәләкләр шаһына шикайәтим будур: мән рәсәдхана рәнсыйәм. Өзүм дә падаһын гулагы һалгалы гулу кими итаәткар бәндәләриндәнәм. Шаһын сайәсиндә аллаһ мәнә яхшы вар-дөвләт, шан-шөвкәт вермишди. Сағлыгына чохлу пулум, малым вар иди. Әлим кәдикчә, бу дөвләтләрдән сәрф әдир, шаһымын башына сәдәгә верирдим. Мәним не'мәтимдән аләм варланырды. Шаһа дуа әләтдирмәк үчүн һеч һәйи әсиркәмирдим. Рәиййәтә хәйир верир, яхшылыг әдирдим. Бунун нәтичәсиндә шәһәр вә кәндләр абад, әһали исә, шад олмушду. Хейрхаһлыгым үзүндән чох билчиләр мәним яныма мәсләһәтә кәлирдиләр. Мәним бачарығым, халг илә рәфтарым дилләрә дүшмүшду. Һәр кәсин гәдрини вә мөвгенин билирдим. Мәним сайәмдә йохсулар варланыр, ачлар доюр, дул гадынлар вә етимләр хош доланырдылар. Әйтиячы оланлара пул верир, языгларын әлиндән тутур, дарда галанларын дадына чатырдым. Мәда-хилә көрә мәхарич тәйин әдир, исафа йол вермирдим. Бу ишләримә көрә аллаһ да мөндән разы иди, бәндә дә.

Мәним бу әмәлләрим нәдәнсә, вәзир ираһат этмишди. Мәни янына чағырыб гуллуғуму әлимдән алды, мүлк-малыма саһибләнди ки,—бу дөвләт сәнин өзүнчүки дейил. Гуллуғчуда бу чаһ-чәләл олмаз. Сән я пул кәсирсән, я да хәзинә тапмысан...

Вәзир бу сөзләрә мәним күзәрәнымы дағытды.—Сәсини чыхартсан, деди, бойнуну вурарам!—Мән дә динә билмәдим. Бу залым вар-йохуму апарандан сонра, өзүмү дә һәбс этдирди. Инди будур, беш илдир зинданда чүрүйүрәм. Әв-әшик, аилә-әвлад һәсрәтиндән өлүрәм.

Шаһ, бешинчи дустағын да вар-йохуну, мүлк-машыны өзүнә гайтарды. Көһнә гуллуғуна тәйин эдиб бурахды.

Алтынчы дустаг шикайәтнини дуа илә башлады:

— Шаһымы көрүм өмрү бою һеч мәғлүб олмасын! Мән бир икид атанын оғлуям, әскәрәм. Атам кими шаһа гуллуғ әдирәм. Мән шаһын дүшмәнләринин башына гылыч яғдырыр, онлар аяг тутдугча, говуб өлдүрүрәм. Шаһ да өз не'мәти илә мәни доландырыр. Күнүм-күзәрәным чох яхшы иди. Бу вәзирин мәрдимазарлыгы мәнә дә тохунду. Мәни шаһын гапысында говду, не'мәтдән мәһрум әләди. Мән бу зүлмә таб кәндә билмәдим. Нечә доғә онун янына хәнишә кәтди ки,—амандыр, аиләмә рәһмин кәлсин, мәним руһими кәсмә!—Бу залым үстүмә гышгырды:—рәдд ол, деди, шаһа әскәр зад ләзым дейил. Бизим һеч кәс илә дава-далашымыз

йохдур. Гошун зад лазым дейил, мүфтэ чөрөк дэ йохдур, сизэ верөк. Саглам адамсан, кэл даш-палчыг ишиндэ ишлэ, күзараныны ашыр. Пулун йохдурса атыны, йөһәрини сагл..

Дедим,—бу диванэ рәйиндән эл чөк! Һалыма бах, аллаһдан горх, рәһм элә. Мән кечалыр эли гылынчылы, дүшмөн габагында дурмасайдым, сән башыны гоюб раһат-фарағат ята билмәздин. Сән өлкэ үчүн гәләм вурарсанса, мән дэ гылыныч вурурам. Сән гәләмини муррөккәбэ батыранда, мән гылынчымы дүшмән ганына боярам.

Шаһын мәнә вердийи не'мәти сән чәкиб элимдән алма, йохса бир баш онун һүзуруна шикайәтэ кедәрәм!

Буну дедийими көрдүм. Вәзир гызышды, нә гызышды: — Нә ганмаз вә сәфәһ адамсан, деди, мән кәсәк дейиләм ки, судан горхам. Мәндән һийлә өйрөнирсән; шаһ илә мәнн горхутмаг истәйирсән. Шаһы мән чоһдан архайын салмышам. Һәр иши өзүм ашырырам. Чоһ шаһларын ихтияры мөндәдир. Мән олмасам, шаһын өзүнү чоһдан ашырмышдылар.

Вәзир бунлары дейиб даваты үзүмә чырпды. Атымы, силаһымы, вар-йохуму алды. Мәни зиндана, чаниләр, гатилләр арасына көндәрди. Алты илдән чоһдур ки, мән һәбсдә чүрүйүрәм. Гүссә үрәйими кәмирир, ган чанагында имиш кими чабалайырам.

Шаһ мәнбуса хәләт вә пешкәш вердикиди.

Сағ олсун белә шаһы, мәзлума әввәлкиндән дэ ики гат артыг мал-дөвләт вериб хошбәхт эләди.

Еддиги мәнбус үрәждән шаһа дуа эдиб деди:

— Мән, тәрки-дүня, мө'мүн бир адам идим. Ишим ибадәт, фикрим дүня ишләриндән узаг олмаг иди. Мәнним фикримчә дүня вәфасыздыр. Онун кейфи вә ләззәти бошдур. Одур ки, мән һәр шейдән эл чөкмиш, истираһәти өзүмә һарам этмиш, һәмишә намаз үстә, оруч тутараг, өмр кечирирдим. Емәйә бир шейим олмадыгы үчүн, оруч тутур, ягмаға ерим олмадыгы үчүн, кечә юхусуз галырдым. Сәнәтим ибадәт иди. Һәр кәси көрсәм разылығыны алмаг истәр, кими хатырласам, дуа әдәрдим.

Бир күн вәзир адам көндәриб мәнн чағыртды. Мән дэ кетдим. Етишән кими вәзир кәнар бир ер көстәрди. Отурдум. Вәзир мәнн мазәммәтә башлады:

— Сән, деди, пис адамсан, чәзия дийигсән.

Дедим—мән кимә пислик эләмишәм? Һансы күнаһын саһибийәм; вәзир буюрсун тәрк эдим.

Вәзир деди:

— Сәнин гарғышындан горхурам. Одур ки, сән өлмәли адамсан. Эшидирәм мәнн гарғайырсан. Горхмурсанмы ки, сәнин гарғышын өзүнү тута, нифрин одун өзүнү яндыра вә элини галдырыб гарғыш этмәйә мөчал вермәйә! Горхурам күн үзүнә һәсрәт галасан.

Вәзир дедийини эләди, мән һәбсханая атдырды. Едди илдир мәнн эл-аягы бағлы, һейванлар кими дамда сахлайыр. О мәнним әлләримн бағласа да, мән гарғыш аһымы көйләрә учалтдым. О мәнн дуадан гоймаг истәди. мән дэ ону һөкмранлыгдан. О мәнн һасара салды; мән онун мө'мурлуғ сарайыны учурдум. Аллаһ мәнн истәди. Шаһын һүзуруна чатдым. Чоһ шадам ки, вәзир инди бәд әмәлләри илә гаршында даянмышдыр. Мәнним бәддуам мүстәчаб олду. Анчаг вәзирә эсл бәддуа өдән онун өзү олду. Пис әмәл инсанн тез-көч пислийә апарар.

Шаһ, вәзирин ич үзүнү ачан шаһиди гучаглайыб өндү вә деди:

— Раст-Рөвшән сәни дуадан айырдыса, ахында да өзүнүн башы бәдәниндән айрылачагдыр.

Шаһ вәзирин вар-йохуну заһидә верди. Заһид гәбул этмәди ки:—мән шаһа даһа гиймәтли иш көрмүшәм, гызыл-күмүш тәмәннасында дейиләм...

Заһид, либасыны көгүрүб бирдән көздән итди. Һеч кәс ону көрә билмәди.

Аллаһ адамы белә олар. Хейр иши илә башыны көйләрә гәдәр учалдар. Һәр көрдүйүнә, дүнянын малына таһаһ салмаз.

БӘҺРАМЫН ЗАЛЫМ ВӘЗИРИ ӨЛДҮРМӘСИ

Ер килиминдән галхан тоз күнәшин үзүнү өртәндә, шаһын да үрәйи гүссәдән ашхам кими тутулмуш, кәрпич кими бәркиминди. Бәһрам өлкәни, дөвләт ишләрини дүшүнүр, күлү тикандан, писн яхшыдан, зүлмү әдиләдән сечиб айырмаг, әдаләт илә иш көрмөк истәйирди. Вәзирин чинайәтләрини хатырлянда хәләләтдән башыны ашағы салды. Сәһәрәдәк көзүнә юху кетмәди.

Күнәш булағынын торпаг күлдәнинда сәһәр рейһанларн ачыланды, шаһ да баһар рейһаны кими дүррләри илә парлады. Әмр верди ки, барикаһын гапысыны халгын үзүнә ачсынлар.

Әдәләт диваны этмәк үчүн тахтыны гойдурду. Паһында дар ағачи гурдурду. Бүтүн чамаатын һүзура кәлмәсинә изин

верди; өзү дө чыхыб тахтында эйлөшди. Шаһын яхын адамлары, эли гылынчлы эмрә мунтәзир даянмышдылар. Өлкәнин мө'тәбәрләри исә, низам, гаида илә кәлиб эйлөширдиләр. Шаһ әмр этди бүтүн чамаатын габагында вәзир и дара чөкдиләр. Шаһ үзүнү чамаата тутуб деди:

— Хәянәт йолу илә бөйүмәк истәйәнләрин чәзасы будур! Пис ишин нәтичәси дө белә, пислик олар. Залым, дүняя һайкүй салмак истәдикдә, адил адамлар она белчә мөвгенин көстөрәләр. Әдаләти күчсүз саймайын. Ердән көйә гәдәр һәр шей онун көмәйиләдир. Зүлмә эл гатан адам, эл-аягыны күндәдә көрәчәк.

Шаһ, бу әдаләт диванындан сонра гурд, ит вә чобан мөсәләләрини ядына салды. Чобаны янына чагырыб она шаһлыг верди вә хошбәхт эләди. Өлкәдә бүтүн чәтинликләри арадан галдырды. Кимсәнин гисасыны башгасында гоймады. Зоракылыгы йох эләди. Бәһрамын әдаләтли вә хейрхаһ диваны сайсәиндә өлкә кет-кедә абадлашды. Шаһын дәмйри гызыл, паласы ипәк олду. Хәзинә долду. Гошун бирләшди, гүвәләнди.

Хәзинә дағлар гәдәр бөйүдүсә, гошун дәннәләр гәдәр олду. Чин хаганы Бәһрам шаһын бу чаһ-чәлалыны көрүб керийә, өз өлкәсинә гайытды. Адамлар көндәрнәб үзрхаһлыг эләди. Бәһрамын ичәзәси олмадан һеч бир иш көрмәйчәйинә сөз верди. Ачыб сөйләди ки,—бүтүн фитнәләрә банс, шаһын өлдүрдүйү вәзир иди. О, мөктүб языб бизи чагырды. Бизә язды ки,—Бәһрамын гызылы чохдур, көмәйи исә йохдур. Өзү дө кейфә мөшгүлдур, һеч нәдән хәбәр тутмаз. Кәлин, йол ачыгдыр, истәдийинизә чатарсыныз. Мән дө сизинлә варам. Сиздән гылынч, мәнән баш кәсмәк. Сиз кәлин, мән дө ичәрдән нә лазымса, дүзәлдәрәм...

Мәнин кими үрәкдән садә адамлар да инанды; сизә тәрәф һүчүм чөкди. Инди биз сәнин ишин вә өлкән илә яхшы таныш оландан сонра, ханнин һийләсини анладыг. Шаһ сағ олсун, бизи сатын алма гулларын бил, бағышла. Мән чинлийәмсә дө, сәнин һүзурунда һәбәш мәгамындаям. Гызым сәнин кәнизиндир, шаһлыг тачым астананын тозудур...

Хагән, ханн вәзирин Бәһрамдан кизли яздыгы мөктүблары бағлайыб гасидә верди, шаһа көндәрди. Шаһ бу мөктүблары охуянда, һирсиндән гызышды, катиб әлиндәки гәләм кими итиләшди. Вәзир и өлдүрдүйүнә севинди. Дөвләт ишләрини даһа да мөһкәмләтди.

Бәһрамын бу әдаләтиндән һамы, дост-дүшмән дө ибрәт көтүрдү. Шаһ, әдаләт севкисини едди көзәлини мәнәһәбәттиндән үстүн тутду. Һәр бир шейдән эл үздү, үрәйини анчаг әдаләт ишинә верди, өмрүнү бу йолда кечирди.

БӘҲРАМЫН МАҒАРАДА ЙОХ ОЛМАСЫ

Сөз һәмәйилинә лә'л дүзәнләр, көвһәр кими сөзләр илә аләми мөшгүл эдәркән, Бәһрам һаггында белә демишләр:

Едди гәсрдән Бәһрамын гулағына сәс кәлди. Ағыл она дүнянын кәлиб-кечәчәйиндән хәбәр верди:

— Дүнянын эйш-ишрәтиндән, көзәлләриндән узаг ол ки, өлүм сәни яхаламасын!

Шаһ марағланды вә бу сәсә гулаг верди. Һисс этди ки, дүня гәсри фанидир. Едди гәсри тәрк этди, башга бир аләмә үз гойду. Элә бир аләмин йолуну тутду ки, орада нә пислик вар, нә мөғлубийәт. Едди мә'бәд оғлу чагырды. Гәсрләри онлара тапшырды. Едди гәсрин һәр бирини бир атәшкәһа чевирди. Яшы алтымыша чатдыгы, сачы-саггалы ағардыгы үчүн, һәр шейдән төвбә эләди. Үрәйини аллаһа бағлады. Шөһрәт вә мәнәсәбин дашыны атды.

Бир күн тахт вә тачдан эл чәкиб өз адамлары илә ова чыхды. Бәһрамын бу сәфәрән мөгсәди ов вурмак дейилди. Ов кими гачыб көздән итмәк, адамлардан вә шөһәрләрдән узаг дүшүб тәһналыға наил олмак истәйирди. Элә дө этди:

Гошун әһли сәһрая яйылмышды. Бири кур вурур, бири чейран говур, бири башга шикар ахтарырды. Бәһрамы исә, тәһналыг шикарындан башга һеч шей марағландырмырды.

Кәнар тәрәфдән бир кур кәлди, Бәһрамын янындан өтдү. Бәһрам дәрһал анлады ки, бу ади ов дейил, мәләк чинсидир, шаһы чәннәтә чагырмаға кәлмишдир. Овун даһынча ат салды. Шаһын адамларындан бир нечәси онун гуш кими учуб кетдийини көрүб изләдиләр.

Һәмн чөлдә, буз гуюсу кими хош вә сәрин бир мағара вар иди. Кур мағарая кирди, шаһ да гара атыны онун даһынча сүрдү. Мағарая кирәндән сонра ов да, шаһ да көздән итдиләр. Мә'мурлар нә мағарая кирмәйә, нә дө ова кетмәйә йол тапдылар. Тәлсәм кими йоллары бағланмышды. Мағаранын ағзында мәнзил этдиләр. Гошун кәлиб чыхана гәдәр шаһы көзләмәйи гәрара алдылар.

Чох чәкмәди ки, гошун кәлиб чыхды. Шаһын даһынча кәләнләр, онун мағарада йох олдугуну көрүб чох мә'юс олдылар.

Мәмурлар, шаһын ов говдугуну вә ов далынча бу магарая кирдийини данышдылар. Анчаг гошун әһли инанмаг истәмирди. Онлар дейирдиләр:

— Ушаг сөзү нийә данышырсыңыз? Фил бәдәнли шаһ белә дәр ерә кирәми биләр!

Шаһын нечә олдугуну һеч кәс билмәди. Диггәтсизликләринә көрә, шаһы изләйән мә'мурлары дөйдүләр. Дөйүләнләрин аһынданмы, нәдәнсә, магарадан түстү кими тоз гопду. Сонра сәс кәлди:

— Шаһ магарададыр. Оун иши вар, сиз гайыдын!

Гошун әһли шаһын магарада олдугуну йәгин этдикдән сонра, магарая кирдиләр. Сонуна гәдәр кетдиләр, адам көрмәдиләр. Диварларда һөрүмчәк торундан башга бир шей йох иди. Йүз дәфәдән чох магараны башдан-аяға кәздиләр. Бәһрамдан бир нишанә тапмадылар; ағладылар, магараны кез яшы илә юдулар.

Һамы наумид олду. Атлылар магаранын ағзында сәф чәкиб дурдулар. Шаһын анасына хәбәр кетди. Ана, башы аловлу, вай-шивән илә кәлди. Оғлуну ахтармага башлады. О, башгалары кими көзү илә йох, бүтүн чаны, гәлби илә ахтарырды. Күл арады, тикан көрдү. Оғлундан бир хәбәр чыхмаянда, даға-тәпәйә дағ-тәпә гәдәр гызыл төкдү. Йүзләр илә әли күлүнкүләр магараны, дағ-тәпәни газыб ахтарды. Ер атым-атым олду. Гуюлар әмәлә кәлди. Лакин ананың Юсифи гуюда тапылмады.

Ананың газдырдыгы ерләр инди дә атым-атым, гую кими галыр. Ораны бүтүн чамаат таныйыр вә «Бәһрам магарасы» адландырырлар. О ери гырх күн газмышдылар. Дүняда бу чүр гәбр газанлар чохдур. Һайыф ки, канканлар ерин тәкинә, суюн мәнбәинә гәдәр газдылар, амма Бәһрамдан хәбәр чыхмады.

Дүнянын иши беләдир. Вахты тамам олан, сәфәри чатан адамы һеч бир гүввә сахлая билмәз. Ондан анчаг бир нечә гуру сүмүк галар. Нисси, һәяты көйләрә учар. Бу көй гүб-бәсинин алтында һәр мәхлугун ики анасы вар: ган анасы, торпаг анасы. Ган анасы инсаны бәсләр, бөйүдәр, етишдирәр, торпаг анасы ахырда чәкиб онун әлиндән алар.

Бәһрамын торпаг анасы чох мәррибан иди. Ону элә гу чаглады ки, даһа бир дә ағушундан чыхмасын. Ган анасы, торпаг ананын бу сәссиз зүлмүнә дөзә билмәди, өзүнү эзий-йәтлә һәлак әтмәк истәди. Аз галмышды ки, чаны чыхсын, һатифдән гулагына бир сәс кәлди:

— Эй девләр кими гафил адам, юхудан оян! Гейбин ерләрини ахтарма. Аллаһ сәнә бир әманәт вермишиди. Әманәтин вахты битдийи үчүн, аллаһ ону керә алды. Дөзүмлү ол. Өзүнү өлдүрмә. Гайыт, ишин илә мәшгул ол, чәфа чәкмә...

Ана, бу сәси эшидән кими гәлбиндән Бәһрамын мәнәбәтнини чыхарды. Үрәйини онун ишинә, онун мирасына верди.

Вариси галан адам өлмәмишидир,—дейәрләр. Анасы Бәһрамын тахт-тачыны варисинә тапшырды.

Эй Бәһрамын коруну ахтаран инсан! Бу үмидиндән әл чәк! Бәһрам-курун өзү йох олдуғу кими, кору да йох олду. Бир заман өз һүнәри илә адыны курларын бәдәнинә язан, овлар дағ вуран Бәһрам һаны? Оун вурдуғу даға бахма, көрдүйү даға бах. Курун тапылмаян корундан ибрәт ал! Мин курун гылчасыны гыран адам, ахырда енә курларын аяғлары алтында тапдаланмагдан гуртулмады.

Дүня эвинин ики гапысы вар. Бириндән кәләнләр, о бириндән кедәрләр.

Башыны көйләрә учалтмаг истәйирсәнсә, шәрәфли ол. Йүксәк тәбиәтли ол! Һәмишә йүксәйә бах ки, алчалмаясан! Ону бил ки көй, кәинат, улдузлар һамысы сәнин үчүндүр. Бунлар һамысы инсанын бәшәр һәятынын васитәләридир!

Шаир хәялыны Нил чайына дөндәрән, һәр бир ишин мәркәзи инсандыр! Һәр шей инсандан ибрәт вә дәрс алыр!

Сән, эй инсан, өз нурулла кәинаты ишыглат! Бәдәмәлләрдән узаг ол! Сән анчаг яраданый йолу илә кет. Галан һәр шей сәнин өз фәрманындадыр. Яраданый өзүнә дә кәшик чәкән сәнсән. Чалыш яхшы адын пис олмасын! Вәһшин әмәлләриндән узаг ол ки, сәнә вәһши демәсинләр. Яхшылығла варланмышсан, ағыл илә кәмәлланмышсан, сәнә лазым олан ағылдыр. Элә бир инсан ол ки, бәшгасы элә ола билмәсин. Ишыг илә гамашан көз, нә көйү, нә мәләйи көрәр. Ер дә көйдән нүмунә алыр. Инсан ер үзүнүн гонағыдыр. Инсан бу дүня—бу торпаг, бу һава, су вә атәшә гаршы кезү тох олмалыдыр!

Йолу бәдәнинлә дейил, чанынла кет! Йүкүнү аз әт ки, йолу ейин кедәсән. Күнаһкарын чаны богазындан чәтин чыхар. Күман әтмә ки, дүня инчаг сән көрдүйүндүр. Бу ерләрдән узаг, нурдан вә зүлмәтдән бихәбәр нечә-нечә аломләр вә яранмышлар вар. Яранмыш чох олса да, ярадан бирдир. Ери-көйү, или-аһы, фәсилләри гүдрәт гәләми ярагмышдыр. Оун әлиндә бу ишләр чох асандыр.

Бу канинатын башлангыч вэ сон нөгтэси даирэ чэкэн пәр-
карын илк вэ сон нөгтэлэри кими бирдир. Бу мүвэггэти са-
рая кэлэн адам мүтлэг бир күн көчүб кедэчэкдир. Дүняда
яхшы эмэл гой кет, ачизлэри инчитмэ ки, бир күн сэндэ:
һесаб истарлэр. Һеч кэсин һесабы унутулмур. Артыг тамаһ
олма, рузундан артыг емэйэчкэсэн. Унутма ки, көйлэрин бир
буз һовзу вар. Бузун эзабына нечэ дөзэчэксэн! Фэлэйин чархы
кими дүняны кэзэнлэр, онун ишлэринэ бэлэд оланлар һэр шей-
дэн эл чэкдилэр. Дүняда һеч шей эбэди дейил. Чалыш, өз
сағлыгында дүнянын не'мөтлэриндэн файдалан ки, өлүм гы-
лынч кими башынын үстүнү кэсэндэ, һөятдан айрылмаг сә-
нэ чөтин кэлмэсин. Дүнядан элини үз ки, онун айрылығы сә-
ни инчитмэсин. Тэнтэнэ-дөбдөбэ гурма, узун дөсткаһ баш-
лама ки, гоюб кетмэли олачагсан. Дүнядан элибош кедә-
чэксэн. Дүняда инсаны яшадан ики шейдир: сөхавэтин чох-
луғу, тамаһын азлығы. Эли ачыг, көнлү, көзү тох ол. Бу
ики шей сөнин адыны да, шә'нини дә учалдар. Аза гане
оланлардан һеч кэс йүксәк мәртэбэ итирмэди вэ тәссүф да-
ғы көрмэди. Дүняны дөрдәлли гучаглаянларын исә, һеч би-
ри өз мәртэбэсиндэ галмады. Бу дүняда ағылымы о адамдыр
ки, яхшылыг этмэйи, яхшылыг көрмәкдэн үстүн тутур. Дүн-
яда авам вэ хасс, бөйүк, кичик чохдур. Анчаг дүня бунла-
рын һеч биринэ галан дейил. Белә бир өмрә нечэ э'тибар
эдә билэрсән ки, күн-күндөн сөни өлүмә яхынлашдырыр. Бу
дүняда олан һэр дөсткаһа э'тинасыз бах, чүнки һамысы тор-
паг олан шейдир. Фэлэйин вурһавурундан узаг ол. Дар аға-
чына өз аягыңла кетмә. Дири-дири дара чөкилмәк үчүн Иса
бәс олду. Тачыны көйлэрә учалдан, едди өлкэни тәслим
эдиб хәрәч алан, ады дүняны тутан шаһлар да, көрүрсән
ки, бир кечә йыхылыб өлүб. Дүнянын вары, мәнсаби белә-
дир. Сән тикансыз бир хурма, инлансыз хэзинә көстәрә бил-
мәзсэн. Бу дүнянын бүтүн яхшы-яманы, зәһәрдә ширинлик,
шириндә зәһәр олан кимидир.

Дүнянын ләззәти илә эзабы нур вэ зүлмәт пәрдәси кими,
арыда бал вэ тикан кими ян-яна вэ дал-габаг даяныб. Дүн-
яда һансы тахт саһибидир ки, ахырда ер онун тахтыны ба-
шына чевирмәмиш олсун.

Илаһи, бизә раһатлыг гисмәт элә! Пәшиманлыг верән
шейлэри биздән узаг элә! Кәрәм гапыны ач, Низамини өз
пәнаһында сахла, эввәлдән ону яхшылыға уғратмысан, ахы-
рыны да яхшылыгла битир!..

«ЕДДИ КӨЗЭЛӘ» СОН СӨЗ

Мән, Кәнчәли Низами румлу кими зәриф бир иш көр-
дум. Инчи кими көзәл сөзләр дедим, китабымы Әләддин
Көрпарслан шаһын адына бағладым. Чин тачлы, Рум либас-
лы шаһа бүтүн Чин вэ Рум шаһлары бач вермишләр. Бәхт
вэ тале онун шә'ни илә учалмышдыр. Бүтүн яранмышлар
онун сайәсиндә яшайыр. Көй онун астанасыны өпүр. Көйлә-
рә малик Низамини ай вэ күн дейилән ики чөрөйи вардыр.
Тәмиз вэ саф олдуғу үчүн, шәрәфлидир. Шаһым, Мөккә гу-
мундан чох Мисир гызылын вар. Гылынчынын кәсәриндән
дашлар парчаланыр. Охунун янында атәш ялан олмушдур.

Низами шаһа үмидвардыр. Чүнки өлкэнин күзәрәны, ил-
зам, гайдасы онун элиндәдир. Онун гүдрәтини ер-көй билир.
Ону көйләр дә көй адландырыр.

Сән, узағы, яхыны көрән, писи-яхшыны биләнсэн.

Мән бу әсарими сәнә лайиғ билдим. Гой сәнин адынла
йүксәлсин. Чүнки сәнин тачына тахылан лә'лә гарәт горху-
су йохдур. Әсәрим хошуна кәлсә, тахтын кими йүксәләр.
Мәним бу һәдиййәми гәбул эт. Көнүл бағындан сәнә сүд
вэ бал кими ләззәтли мейвә верирәм. Онун заһири көзәл вэ
сафдыр. Батини исә, мә'на вә һәигәтдир. Онун дәнәси
инчирә гоюлмуш бадам ичидир. Мәним әсәрим гы-
зылла долу сандыға бәнзәр, онун һәр кәлмәси мә'рифәт, га-
начаг өйрәдәр. Шә'римин һамысы мә'на, ағыл, камал дәрси-
дир. Яздығым һәр нағыл, һәр әһвалат, гуру әфсанә дейил,
зәнкин хэзинәдир. Мән бу нағыллары шә'римлә бәзәдим, сә-
нәт малы этдим. Узун ерлэри өз сәнәтим илә гысалтдым,
гысалара ени дон кейдирдим. Саф һекайә сәнәтимлә бу әһ-
валатын заһирини көзәл, мәғзини ширин этдим. Көзәлдини
артырмаг үчүн һүнәр ишләтдим, сейгәл вердим. Бу әсә-
рин мәнә калири, хейри чох, мөхаричи исә аздыр. Һәр иш-
чә шә'рим даһ-һаша бәрәбәрдыр. Һәр бәнди бир бакир дил-
бәрдыр. Мисраын бири гызыл, бири дүррдүр. Гуру идидадан

узагдыр, мә'на илә долудур. Гой һамы билсин ки, мәним шаир көнлүм ики һәрф илә һәр шей ярада билнр. Едди снрр хәзинәсинә элә бәзәк вурдум ки, көйләр дә ләззәт апарсын. Ше'римин, кәләмымын асанлыгга сечилән мә'насы вардыр. Чох сөзләрим, сачы алтында хәзинә ачары кизләдән кәли-нә бәнзәр. Бу мә'дәни элә кечирән гызыл вә дүрр тапар. Мән гамыш гәләмли бир рәссамам. Бу һәрәмнн хурма аға-чыям. Мәһсулу ширин сөзләрдир. Гамыш гәләмим һүнәр тарласындан тәзә сүнбүлү Утаридә гәдәр йүксәлтмишидир. Нағылчы нағылчыны бәйәнмәсә дә, Сүнбүлә бүрчү мәним сүнбүлүмү бәйәнмишидир. Чүнки мән өз гәнаәт командан шаһын һузуруна хәзинә кәтирмишәм. Пешкәш вермәкдә Ру-йиндиз дә мәнә борчлудур.

Гала һасарында галанлар көйәрчин васитәсилә мәктуб көндәрәрләр. Көйәрчин дә мәктубу еринә чатдырар. Мән дә өз өлкәмнн галасындаям. Өнүм вә архам бағлыдыр. Мән дә намәми гуш илә көндәрдим ки, шаһа чатсын, нәчат та-пым.

Беш йүз дохсан үч тарихиндә икид кими ишләдим, «Ед-ди көзәли» яздым. Рәмәзан айынын он дөрдүндә, күндән дөрд саат кечмиш битирдим.

Бу төһфә сәнә лайигди.

Һәмишә бу уча тахтда әйләшәсән. Мәним бейгләримдән ләззәт аласан. Хызыр аби-һәятдан чанланан кими, һәмишә һәят сүрәсән. Сәнин өлкән һәят мүлкүдүр. Өмрүн фәләйин өмрү гә-дәр узун вә шад кечсин.

Инчимәсән, ичәзә илә бир нечә мәгләби дә дейим:

Сәнин мәчлисләрин чох зәнкин олса да, әсл беһишт мәч-лиси бу—әсәримдир. Хәзинә вә көвһәрләр әзиййәт вә на-раһатлыг верәр, әсл раһатлыг верән—будур. Һәр чүр хәзинә йүз, узаг башы, беш йүз ил өмр эдәр, мәһв олуб кедәр.. Сә-нә бағьшладыгым бу хәзинә дүня дурдугча сәнинкидир. Чох яша, шадлыгга өмүр сүр. Мән дә бу сөз хәзинәсини сәнә дуа илә битирирәм. Һарада олсан, һәмишә шаһ олсан. Фә-ләк сәнин нөкәрин олсун. Дөвләтин һәмишә йүксәлсин, өм-рүн бою хошбәхт олсан!

БӘҺРАМЫН АНАДАН ОЛМАСЫ

Һут—он ики бүрчдән бирини адыдыр. Күнәш феврал айында бу бүрчә кирир. Сөзүн лүгәви мә'насы—балыг, нәһәнк демәкдир.

Муштари—Юпитер планетасы. Сәндәл (хаки) рәнк онун әләмәтидир.

Зәһрә—Венера планетасы. Ағ рәнк онун әләмәтидир.

Севр—бә'зән Сур ишләнир. Он ики бүрчдән бирини ады. Күнәш апрел айында бу бүрчәдә олур. Лүгәви мә'насы—өкүз.

Тир—Иран шәмси (күнәш) илинин дөрдүнчү айы. Июнь айына дү-шүр. Әйни заманда Меркури планетасы демәкдир. Лүгәви мә'насы—айы.

Чевзә—он ики бүрчдән бирини ады. Күнәш май айында бу бүрчәдә олур. Лүгәви мә'насы—әкиз.

Муррих—яхуд Миррих—Марс планетасы. Гырмызы рәнк онун әлә-мәтидир.

Әсәд—он ики бүрчдән бири. Күнәш июл айында бу бүрчә кирир. Лү-гәви мә'насы—шир, аслан.

Зүһәл—Сатурн планетасы. Гара рәнк онун әләмәтидир.

Дәлә—он ики бүрчдән бири. Күнәш январ айында бу бүрчә кирир. Лүгәви мә'насы—дол, гуядан су чәкмәйә мәхсус габ.

Занәб—гуйруглу улдуз; ай мәдарынын (дөвр хәттинин) ашағы һис-сәси.

Һәмәл—он ики бүрчдән бири. Күнәш март айында бу бүрчәдә олур. Лүгәви мә'насы—гоч, әркак гоюн.

Сүһейл—Канон улдузу; чәнубун ән парлаг улдузларындан бири олан Сүһейл Йәмән өлкәсиндә чох ишыгы көрүнүр. Буна көрә Сүһейл вә Йәмән сөзләри чох заман бирликдә ишләнир.

Йәмән—Әрәбистанын чәнуб-гәрб гисминдә бөйүк бир вилайәт.

Рум—гәдим шәрг әдәбийятында Анадолудан тутмуш Греция вә Италия да дахил олмаг үзрә, бүтүн бу кеннш сәһәйә верилмиш ад.

Сәлм—әфсанәви Иран пәһләваны Рустамин бабасы.

Белинас—(Плин) гәдим һикмәтшүнас, алим. Әрәбләр буну тилсинмләр ағасы адландырырлар.

Тәнки Луша—Луша, (Луга) адлы гәдим бир рәссамын әсәри сәрки-синә верилмиш аддыр.

ХӘВӘРНӘГИН ТӘРИФИ, НЕМАНЫН ЙОХ ОЛМАСЫ

Чин баһарстаны—Чин рәссамларынын рәсм галлерясы, сәркисн.

Әдән—Әрәбистанда, Йәмән өлкәсиндә бир сәһил шәһәри. Орада дә-ниндән гиймәтли дүрр-көвһәр чыхарылармыш,

Ирэм багчасы—эфсанэйэ көрө куя Шаддад адлы бир һөкмдарын гурдугу чэнэт кими көзөл бир баг.

Фэррат—Түркийэ вэ Эрэбистандан кечиб Бэсрэ көрфэзинэ төкүлөн бир чай.

Садейр—Хэвэрнэг гасринин янында тикилмиш бир-бири ичиндэ олан үч дейрэ (мэ'бадэ) верилмиш ад.

Каян—гэдим Иранда (бизим эрадан 760 ил эввэл) һөкмдарлыг этмиш бир династия.

Шүштэр—Иранда көзөллиийн вэ халчалары илэ мэшһур олмуш бир шэһэр.

Сулейман—эфсанэви бир пейгэмбэр; куя о бүтүн һейванларын дилин билирмини, онлары да өзүнэ табе эдибмиш.

Кейхосров—гэдим Иран падашаһы.

Лөвһэ аэ мил—гэдим „нүчүм элмини“ (астрология) өйрэмэк үчүн тэ'лим васитэлэри.

Устурлаб—гэдим „нүчүм элминдэ“ ишлэнэн өлчү алэти.

Ча'бэ—ох габы.

БӨҺРАМЫН АЖДЭҺА ӨЛДҮРМЭСИ ВЭ ХЭЗИНЭ ТАПМАСЫ

Әһримән—Иран эфсанэлэринэ көрө шэрр вэ пислик алаһы.

БӨҺРАМЫН БАГЛЫ ОТАГДА ЕДДИ ГЫЗ ШӘКЛИ КӨРМӨСИ

Чин Нихарханасы—Чин рэссамларынын көзөл эсэрлэринин сэркисн.

Гейсэр—Рум падашаһы.

Кейкавус—гэдим Иран падашаһы.

ИРАН ШАҺЫНЫН БӨҺРАМ-КУРА МӘКТУБУ

Руд—симла чалгы алэти.

БӨҺРАМЫН ИРАНЛЫЛАРА ЧАВАБЫ

Мэ'бид—бурада шаһ сарайында олан билклик, алим адам мэ'насын-да ишләдилмишдир.

Рәһну-ма—йол көстэрэи, бэлэдчи, рәһбэр.

Зәнди-Кәштасиб—Кәштасибин яздыгы атәшпәрәстлиэй анд дини китаб.

Дара, Бәһмән, Сәямэк, Әрдшир, Бабәк, Кәюмарс, Чәмшид, Фиридун—гэдим Иран падашаһларынын адлары.

Кей—гэдим Иран шаһларына верилэн лөгәб.

Пир-Муган—шэрг эдәбийятында мейхана саһиби; лүгәви мэ'насы—муған (атәшпәрәст) гочасы.

Ширбан—ширлэрэ бахан, онлары сахлаян адам.

БӨҺРАМ-КУРУН ПАДШАҺЛЫҒЫ

Балыш—шаһлыг тахты мэ'насында ишләнир.

Беш нөвбэ—гэдимдэ шаһларын гапысында беш вахта дөбиял-нагара чалыңармыш.

ЧИН ХАГАНЫНЫН БӨҺРАМ-КУРА ГАРШЫ ГОШУН ЧӨКМӨСИ

Мавэраунһайр—Орта Асияда Чейһун (Аму дэря) нәһринин шима-лындаки ерлэрэ верилмиш ад.

Шәбхун—кечэ ахыны, кечэ вахты көзләнмэдэн эдилэн һүчүм.

Пәһлави—фарс дилинин гэдим ләһчэлэриндэн бири.

Рубаб—симла чалгы алэти.

БӨҺРАМЫН ЕНИДЭН ТАХТА ЭЙЛЭШМӨСИ ВЭ ГОШУН БАШЧЫЛАРЫНА ГЭЗЭБЛӨНМӨСИ

Ариш, Әйрәч, Рүстәм, Кив—эфсанэви Иран шаһ вэ сэркәрдэлэринин адлары.

Гарун—куя һәдсиз-һесабысыз дөвләти олан эфсанэви бир варлы.

Фәғфур—Чин һөкмдары.

Фас—Мэрақәшдэ (Африкада) бир шәһэр.

Мэрақәш—Африканын шимал-гәрб гисминдэ бир өлкэ вэ шәһэр.

Давуд зиреһи—эфсанэйэ көрө Давуд пейгэмбэрин тохудугу зиреһ; һәрби кейин.

БӨҺРАМЫН ЕДДИ ӨЛКӘНИН ГЫЗЫНЫ ИСТӘМӨСИ

Рачэ—Һиндистанда һакимлэрэ верилэн титул.

Харзэм—Каспи дәннзинин шэргиндэ Арал көлү вэ Чейһун чайы арасындаки өлкөни кечмиш ады.

БӨҺРАМЫН ГЫШ МӘЧЛИСИ ВЭ ШЕЙДӘНИН ЕДДИ КҮНБЭЗ ТИКДИРМӨСИ

Гагум—олдугча юмшаг вэ аг рәнкли хэз.

Һавасил—аг рәнкли, ири чинәданлы бир гуш.

Сәндәл вэ уд—яндыранда хош гоһу верән ағачлар.

Шәнкүрф—түнд гырмызы рәнк.

Зәрдүштүн Зәнди—атәшпәрәстлиийн баниси—Зәрдүштүн яздыгы дини китаб.

Мүғ—атәшпәрәст.

Мани—мэшһур нөггәш.

ЕДДИ КҮНБЭЗИН ТӘРИФИ

Кейгубад—гэдим Иран шаһы.

Бисутун—Иранда мэһһур уча даг.

Кейван—Сатурн планетасынын фарсча ады.

Утарид—Меркури планетасынын ады.

БӨҺРАМЫН ШӘНБЭ КҮНҮ ГАРА КҮНБЭЗЭ КЕТМӨСИ

Киммир—Һиндистанда мэһһур бир шәһэр.

Симург—эфсанэви бир гуш.

Аби-һаят—дирилик сую; куя Хызыр пейгэмбэрин зүлматда (гаран-лыг дүвияд) тапдыгы бир су; ону ичән өлмәэмши.

Кафур—(камфара) кафур ағачындан алынған ширэ; кәскин гоһулу олур вэ медицинада ишләнир. Шэрг эдәбийятында ағлыг вэ хош әтрәлиийн нозәрәдэ тутулуру.

Нафэ муһку—хүсуси чинэ чейранларын көбәйиндән дүшүб гурумуш һиссэдэ олан хош әтрәли мэддэ.

Хузистан—Иранда шәкәр гамышы бол олан бир өлкә.
Шәбчираг—бурада көзәл гыз мәнәсындадыр.
Рум вә занки-гошуну—бурада гызын үзү илә сачлары нәзәрә ту-
туур.

Хаки-пайи—аягынын торпагы, аяг басдыгы ер.
Билгәйе—әфсанәви гадын һөкмдар; сонра куя Сүлейман пейгәмбә-
рин арвады олумбуш.

Саги—мәчлисдә шәраб пайлаян адам.

Иғәма—гәдим Түркүстан шәһәри; оранын көзәлләри мәшһур имиш.

Шәбдиэ—әфсанәйә көрә Ширинин Хосрова багышладыгы атын ады.

Тараз—гәдим Түркүстанда көзәлләрилә мәшһур бир гәсәбә.

Сар'и хәстә—үрәк кечмә хәстәлийинә тутулуш адам.

БӘҺРАМЫН БАЗАР КҮНҮ САРЫ КҮНБӘЗӘ КЕТМӘСИ

Мәянчи—дәлләл, васитәчилик эдән.

Лөвһи-мәһфуз—куя бүтүн дүнянын вә дүняда яшяанларын тален
язылмыш олан кизли лөвһә.

Ризван—дини әфсанәйә көрә бешишт вә я бешиштин баш хадиин.

Нух тубаны—дини әфсанәйә көрә куя бүтүн дүняны бүрүмүш су
басгыны; куя бундан ялныз Нух пейгәмбәр вә она табе оланлар гурта-
рыбмышлар.

Галә—айын дөврасиндәки ишыгы даирә.

Мусанын өкүзү—(яхуд—данасы)—дини әфсанәйә көрә куя Муса
пейгәмбәрлик этдийи заман, онун гардашы гызылдан бир дана гайырчыб
халгы она ситаиш этмәйә чагырыбмыш; бурада она ишәрә эдилир.

БӘҺРАМЫН БАЗАР ЭРТӘСИ ЯШЫЛ КҮНБӘЗӘ КЕТМӘСИ

Бейтүлмүгәддәс—Иерусалим.

Кусуф—күнүн тутуламасы.

БӘҺРАМЫН СЕШӘНБӘ КҮНҮ ГЫРМЫЗЫ КҮНБӘЗӘ КЕТМӘСИ

Руйиндиз—Чәнуби Азәрбайчанда Марага шәһри яхлывығында бир
гәл'ә; үмүмийгәлгә мөһкәм гәл'ә мәнәсында ишләнир.

Хызыр тәдбирли—һәр ишин чарәсини билән адам; дини әфсанәйә
көрә куя Хызыр пейгәмбәр һамыя тәдбир көрәриниш.

Лә'лә—ишчи, мирвари, гиймәтли даш; чаһири.

БӘҺРАМЫН ЧӘРШӘНБӘ КҮНҮ ФИРУЗӘ РӘНКЛИ КҮНБӘЗӘ КЕТМӘСИ

Ләһвәлә—дини гәнаәтә көрә горхмамаг вә бәладан горунмаг үчүн
охуна гур'ан айәси.

Юсиф—көзәллийи илә мәшһур әфсанәви бир һөкмдар вә пейгәмбәр.

Илан-хәзинә—әфсанәйә көрә куя һәр хәзинәни горуян бир илан
олармын.

Ифритә—икрәнч вә горхунч әфсанәви бир мәхлуг; шәрр вә пислиқ
тимсалы оларат, зибәчәр гадын шәклиндә тәсәвүр олунур.

БӘҺРАМЫН ПӘНЧШӘНБӘ КҮНҮ СӘНДӘЛ РӘНКЛИ КҮНБӘЗӘ КЕТМӘСИ

Сәндәл рәнки—хаки, гәһвәйн рәнк.

Мешк—дәри вә я брезентдән тиклимиш су габы.

Әтаи—сусузалуг, үрәйн ялма.

Тәшнә—сусуз; бурада әшиг, әшиг одуна янан мәнәсындадыр.

Пасибан—көзәтчи, горучу, мұһафизә эдән.

Мүрәххәс—рүхсәт алмыш, ичазә алмыш; мүрәххәс олмаг—ичазә алыб
кетмәк.

Хошхүлг—хошхасийәт, хош рәфтар.

Әдәл китабы—куя һамынын тален язылмыш олан әфсанәви бир ки-
таб.

БӘҺРАМЫН ЧҮМӘ КҮНҮ АҒ КҮНБӘЗӘ КЕТМӘСИ

Әргәкун—чалгы әләти.

Рей—гәдим Иранда бөйүк, абад бир шәһәр.

Көвсәр—куя бешиштә олан саф су.

Симин синәли—күмүш синәли, ағ синәли.

Күлгәнд—күл илә гәнддән гайрылмыш мә'чун.

123, 124 вә 125—сәһифәләрдәки шеирләри М. Раһим тәрчүмә
әтминшир.

Әргиван—түнд гырмызы чнәк ачан бир ағач.

Бүләнд—уча, һүндүр.

БӘҺРАМЫН ЧИН ХАГАНЫНЫН НҮЧҮМҮНДАН ХӘБӘР ТУТМАСЫ

Нәрсик—Бәһрамын Раствәшәндән әввәлки вәзирн.

Барикаһ—сарай.

Шешпәр—алты пәрли, алты ганадыл ох вә я күрз; гәдим мұһарибә
силаһларындан.

Дават—язы дәсткаһы, гәләм, мүрәккәб габы вә саирә.

Мустәчаб—гәбуя олунмуш, еринә етмиш.

БӘҺРАМЫН ЗАЛЫМ ВӘЗИРИ ӨЛДҮРМӘСИ

Һәбәш—бурада гул, хидмәткар мәнәсында ишләдимшир.

БӘҺРАМЫН МАҒАРАДА ЙОХ ОЛМАСЫ

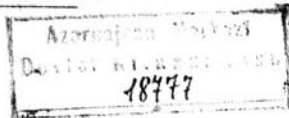
Фани—мүвәггәти олан, узун сүрмәйән, әбәди олмаян.

Кәнкак—гуя газан фәһлә вә я уста.

Һатиф—куя гәйбдән сәсләнән мәчһул бир гүввә.

«ЕДДИ КӨЗӘЛӘ» СОН СӨЗ

Әләддин Көрпарслан—XII әсрдә яшамыш Чәнуби Азәрбайчан Па-
кими.

КИТАБЫН ИЧИНДЭКИЛЭР

Сэлнфэ

Бәһрамчин анадан олмасы	15
Хәвэрнэгин тә'рифи, Нейманын йох олмасы	19
Бәһрамын ов вурмасы вә курлара даг басмасы	21
Бәһрамын бир охла шири вә куру өлдүрмәси	21
Бәһрамын әждәһә өлдүрмәси вә хәзинә тапмасы	22
Бәһрамын бағлы отагда едди гыз шәкли көрмәси	24
Бәһрамын өз атасынын өлүмүндән хәбәр тутмасы	26
Бәһрамын Ирана гошуи чәкмәси	27
Ираи шаһынын Бәһрам-Кура мәктубу	29
Бәһрамын ираплылара чавабы	30
Бәһрамын ики шир арасындан тач көтүрмәси	34
Бәһрам-Курун, атасынын еринә тахтда әйләшмәси	35
Бәһрамын өз әдаләти һаггында нитги	35
Бәһрам-Курун падшаһлығы	36
Гурағлыг или вә Бәһрамын мәрһәмәти	37
Бәһрамын өз кәнизи Фитнә илә әһвалаты	39
Фитнәнин мәсләһәти илә сәркәрдәнин шаһы гонаг чағырмасы	41
Чин хағанынын Бәһрам-Кура ғаршы гошуи чәкмәси	45
Бәһрамын енидән тахта әйләшмәси вә гошуи башчыларына гә- зәбләнмәси	48
Бәһрамын едди өлкәнин гызыны истәмәси	51
Бәһрамын ғыш мәчлис вә Шейдәнин едди күнбәз тикдирмәси	51
Едди күнбәзин тә'рифи	56
Шәнбә күнү Бәһрамын ғара күнбәзә кетмәси	57
Бәһрамын базар күнү сары күнбәзә кетмәси	72
Бәһрамын базар әртәси яшыл күнбәзә кетмәси	79
Бәһрамын сешәнбә күнү ғырмызы күнбәзә кетмәси	87
Бәһрамын чәршәнбә күнү фирузә рәнкли күнбәзә кетмәси	96
Бәһрамын пәнчшәнбә күнү сәндәл рәнкли күнбәзә кетмәси	108
Бәһрамын чүмә күнү ағ күнбәзә кетмәси	119
Бәһрамын Чин хағанынын һүчумундан хәбәр тутмасы	128
„Едди көзәлә“ сон сөз	145
Изаһлар	147

6 манат.

1941
387